

Mir Colab.

*Azərbaycan xalqının sevimli yazıçısı,
görməli pedaqoq, Əməkdar Elm Xadimi
Mir Cälal Paşayev
əziz xatirəsinə həsr olunur.*

*Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti İlham Əliyevin
31 yanvar 2008-ci il tarixli
Sərəncamına əsasən görkəmli
yazıçı və alim, Əməkdar Elm
Xadimi, professor Mir Cəlal
Paşayevin 100 illik yubileyi
respublikada, xarici ölkələrdə
və YUNESKO miqyasında
qeyd olunmuşdur.*

Mir Cəlal

FOTOSƏNƏDLƏR,
ƏLYAZMALAR,
EPİSTOLYAR İRS

II

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası ARXIV

NURLAR
BAKI-2014

103124

№ 2.014
2.2.50

Müəllif və tərtib edib nəşrə hazırlayan:
Teymur ƏHMƏDOV
filologiya elmləri doktoru, professor

Redaktor:
Ədibə xanım Paşayeva

Naşir:
Hacı İsmail Allahverdi

T. Əhmədov. "Mir Cəlal: Ömrün mənalı anları". İki cildə (II cild)
Bakı, "NURLAR" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2014, 380 səh., şəkilli.

Kitab Azərbaycan xalqının sevimli yazıçısı, görkəmli pedaqoq, ədəbiyyatşünas alim və publisist Mir Cəlal Paşayevin əziz xatirəsinə həsr edilib. Orijinal tərtibatlı kitab iki cildə ibarətdir. İkinci cild – albom-kitabda Mir Cəlalın həyatı və mühiti fotosəkillərlə müşayiət olunmuşdur.

Kitabda ədibin əsərlərinin səhnə həyatına, onun epistolyar irsinə və şəxsi arxivindəki çap olunmamış əlyazmalarına xüsusi bölmə ayrılmışdır. Bu məlumatlar Mir Cəlal Paşayevin həyatını və yaradıcılığını daha dərinləndirən öyrənməyə imkan yaradır.

Oxuculara təqdim olunan albom-kitab Mir Cəlalın həyatı, fəaliyyəti və ədəbi irsi ilə maraqlanan tədqiqatçılar, ədəbiyyatsevərlər, müəllim və tələbələr üçün qiymətli mənbədir.

ISBN: 978 – 9952 – 490 – 18 – 3 (dəst)

ISBN: 978 – 9952 – 490 – 21 – 3 (II cild)

© T.Əhmədov, 2014

© NURLAR, 2014

Mir Cəlal

İnsan doğulduğu zaman həyatı gecə və gündüzə bölünür. Gündüzlərin işığı və aydınlığı, gecələrin zülməti və əzəməti ilə nəinki qoşa yaranıb, eləcə də, biri o birinin nəticəsi və davamı kimi mühümdür. Əzəldən hamı üçün adı olan bu həyat tərzı, yəqın ki, insana elə ilk saniyələrdən dünyanın məhz belə – birmənalı olmayan, təzadlarla dolu, xeyrli və şərli təbiətindən xəbər verir. Belə ki, səhərin kəlğı kiçik uşaqlıq illərini, gıntortanın sərbəstliyi yeniyetməliyi, gündüzün asudəliyi cavanlığı, axşamüstünün müdriklivi 50-dən sonranı, axşamların soyuğu qocalığı, gecələrin əlacsızlığı və zülməti isə həyatın sonunu xatırladır. Amma bu son da hələ son deyil: gecə çəkilir və səhər açılır. Qocalar dünyadan köçür, uşaqlar dünyaya gəlir. Belə olmalıdır və belə də olur. Yəni həyat davam edir...

Mir Cəlalin mənəvi həyatı yena də davam edir. Əlbəttə, ən çox o səbəbdən ki, o, yazıçıdır, alimdir. Sırr deyil ki, yazıya pozı yoxdur və əsl yazıçı dünya durduqca durur, yaşayır. Amma tək bu deyil. Davam edən həyat Mir Cəlalin yaşadığı günlərin, ayların, dəqiqələrin və onların daxilində, bizim qəlbimizdə və hafizəmizdə yaranır. Bizim dedikdə isə bir çox insanlardan: doğmalardan, qohumlardan, dostlardan, tanışlardan, həmkarlardan, yeniyetmələrdən, qonşulardan, saymaqla bitməyən insanlardan söhbət gedir. Yaxşı ki, çoxdur bu insanlar, olduqca çoxdur. Axı insanı onun ölümündən sonra yena də insanlar yaşadır. O insanların qalanlarına sağıq, gedənlərinə rəhmət diləyirik.

Bu kitabda gedənlərlə qalanlar bir məkanda və zamanda, fotoskillərdə və xatirələrdə əks edilmişlər. Mir Cəlal isə gedənlərlə və qalanlarla birgədir. Belə olmalıdır və belə də olur. Çünki həyat davam edir...

Nərgiz Paşayeva,
filologiya elmləri doktoru, professor,
Mir Cəlalin nəvəsi
2008-ci il

*Görkəmli ictimai xadim, ədib, alim və pedaqoq
Mir Cəlal Paşayevin 100 illiyinə həsr olunmuş mərasim.
Paris, YUNESKO iqamətgahı, 16 noyabr 2008-ci il.*

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında, elmində müstəsna xidmətləri olan Mir Cəlal Paşayevin 100 illiyinin YUNESKO səviyyəsində qeyd edilməsi, ilk növbədə, Azərbaycan elminə, mədəniyyətinə və ədəbiyyatına dünya miqyasında verilən önəmin və dəyərin təzahürüdür. 2008-2009-cu illərdə YUNESKO-nun dünya miqyaslı hadisələrin və şəxsiyyətlərin yubileylərinin qeyd olunması ilə bağlı qərarına Mir Cəlal Paşayevin də adının daxil edilməsi, həm də Azərbaycan–YUNESKO əməkdaşlığının inkişafının bariz nümunəsidir. Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri kimi bu sahədə geniş və səmərəli fəaliyyəti qurumla ölkəmiz arasında əlaqələrin inkişafına mühüm töhfə verir.

Yubiley mərasimində iştirak etmək üçün YUNESKO-nun iqamətgahuna gələn Mehriban xanım Əliyevanı qurumun baş direktoru Koşi-ro Matsuura və digər rəsmi şəxslər səmimiyyətlə qarşılamışlar.

Koşi-ro Matsuura və Mehriban xanım əvvəlcə Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığında bəhs edən sərgi ilə tanış olmuşlar. Azərbaycanın görkəmli yazıçısı və aliminin müxtəlif illərdə çəkilmiş fotolarında onun zəngin həyat və fəaliyyətinin ən maraqlı məqamları əks olunmuşdur. Bu fotolarda görkəmli yazıçının dövrünün görkəmli ziyalıları ilə görüşlərini yaşadan məqamlar, ailə üzvləri ilə şirin xatirələr yaşanıb. Sərgidə yazıçının həm Azərbaycanda, həm də xaricdə nəşr edilmiş əsərləri də təqdim olunmuşdur.

YUNESKO-nun
baş direktoru
Koïşiro Matsuura

Yubiley mərasimini YUNESKO-nun baş direktoru Koïşiro Matsuura çarraq demişdir:

– Xanım Mehriban Əliyeva!
Əziz qonaqlar!
Xanımlar və cənablar!

Bu gün axşam məşhur Mir Cəlal Paşayevin 100-cü ildönümünə həsr olunmuş tədbirdə sizin hamınızı salamlamaq istəyirəm.

Mir Cəlal Paşayevin nəvəsi Mehriban xanım Əliyevanı burada görməkdən xüsusilə məmnunam. Mən Mir Cəlalin dörd övladına da xoş gəlmisiniz deyirəm. Mehriban xanım Əliyevanın atası ilə bərabər, Mir Cəlal Paşayevin digər üç övladı da bu axşam burada bizimlədir. Onun iki oğlu və iki qızı bu salonda əyləşiblər. Mən Azərbaycanın tanınmış yazıçısı Mir Cəlal Paşayevin dörd övladını bir daha səmimiyyətlə salamlayıram.

Salamlamadan sonra bəhs edəcəyim məsələlərə keçməzdən öncə, mən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti zati-aliləri cənab İlham Əliyevi yenidən prezident seçilməsi münasibətilə səmimi-qəlbən təbrik etmək istədim. Bu münasibətlə mən təbrik məktubu göndərmişəm, la-

kin yenidən xanım Əliyevadan xahiş edərdim ki, səmimi təbriklərimi ölkə başçısına çatdırsın. Bu ilin mayında Bakıda keçirilmiş Avropa və Mərkəzi Asiyada savadlılıq mövzusunda regional konfransda iştirak etmək üçün ölkənizə etdiyim səfər xatirimdədir. Prezident Əliyev xeyirxahlıqla mənə qəbul etmişdir. Bu sahədə görülmüş işlərə görə mən ölkə rəhbərlərinə olduqca minnətdaram.

Mənə məlumat verilmişdir ki, son illər Azərbaycan həcmi 30 faizdən artıq olan illik iqtisadi artımla dünyada birinci yerdədir. Çox heyranedicilik inkişaf sürətidir. Hətta deyərdim rekorddan da artıqdır. Mən bu münasibətlə sizi təbrik edirəm. Eyni zamanda, çox şadam ki, təşkilatımızın fəaliyyət göstərdiyi bütün sahələrdə – elm, mədəniyyət və təhsil sahəsində YUNESKO ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq genişlənməkdədir. Bu işə verdiyi töhfəsinə görə mən YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevaya minnətdarlığımı bildirirəm. Onun səfir təyin olunduğu vaxtdan etibarən YUNESKO–Azərbaycan əməkdaşlığı yüksələn xətlə artmışdır və bir çox sahələri əhatə etmişdir.

Əlbəttə, onu da bilməliyik ki, Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev xoşməramlı səfir Mehriban xanımın təşkilatdakı fəaliyyətinə şəxsən dəstək vermişdir. Buna görə mən ona bir daha minnətdaram. Gələcək illər ərzində mən Prezident Əliyevlə birgə işimizi davam etdirməyi və YUNESKO ilə Azərbaycan arasında əsas sahələrdə əməkdaşlığın dərinləşməsinə arzulayıram.

Eyni zamanda, 2004-cü ildə təyin olunduğu vaxtdan etibarən Mehriban xanım Əliyevanın YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri kimi təşkilatımıza verdiyi töhfəsinə görə mən ona bir daha təşəkkürümü bildirirəm. O, nəinki təhsil, həm də mədəniyyət sahəsində olduqca fəal şəkildə çalışmışdır.

Qeyd etmək istəyirəm ki, Mehriban xanım sivilizasiyalararası və mədəniyyətlərarası dialoq mövzusunda bir neçə mühüm tədbir təşkil etmişdir. Bu tədbirlər zamanı gənclərin sivilizasiyalararası və mədəniyyətlərarası dialoq sahəsində oynadığı rola xüsusi önəm verilmişdir. Daha sonra, bu ilin iyununda Mehriban xanım qadınların bu sahədəki rolu ilə bağlı konfrans keçirmişdir. Dəvət olunmağuma baxmayaraq, əfsuslar olsun ki, mən tədbirə gedə bilmədim, lakin öz həmkarımı göndərdim. Bu, olduqca uğurlu bir tədbir idi.

Bu gün nəinki yaşadığımız regionlarda, ümumilikdə bütün dünyada sivilizasiyalararası və mədəniyyətlərarası dialoqun xüsusilə əhəmiyyətli olmasını bir daha qeyd etmək istəyirəm. Ona görə də həmin sahəyə verdiyi mühüm töhfəsinə görə xanım Əliyevaya dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Bundan başqa, o, təhsil sahəsində də çox fəaldır.

Əlavə olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, Mehriban xanım Əliyeva qeyri-maddi mədəni irsin qorunmasında da xüsusi rol oynayır. O, Azərbaycanın qədim musiqi ənənəsi sayılan muğamın təşviq olunmasında çox fəaldır. Maddi və qeyri-maddi mədəni irsin qorunması sahəsində yeni nailiyyətlər var. Hazırda qeyri-maddi və maddi mədəni irsin təşviqi ilə bağlı yeni Konvensiya qəbul etmişik. Azərbaycan çox zəngin qeyri-maddi və maddi mədəni irsə malikdir. Yaxın vaxtlarda Azərbaycanın mühüm qeyri-maddi mədəni irsinin şah əsəri sayılan Muğama həsr olunmuş mərkəzin açılışı keçiriləcəkdir. Mən gələcək il Muğam Mərkəzinin açılışında iştirak etmək məqsədi ilə Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərinə səfər etməyi planlaşdırıram. Bu ilin mayında səfərim zamanı gördüm ki, həmin mərkəzin tikintisi başa çatmaq üzrədir. İndi isə xanım Əliyeva mənə məlumat verdi ki, mərkəzin tikintisi başa çatıb və rəsmi açılış üçün hazırdır. Mən gələcək il Prezident Əliyev və onun xanımı Əliyeva ilə birlikdə mərkəzin açılışında iştirak etmək üçün ölkəmizə səfər etmək niyyətindəyəm.

Mən bilirəm ki, Mehriban xanım öz çıxışında babasının fəaliyyəti, onun verdiyi töhfə haqqında bizə məlumat verəcəkdir. Sadəcə, onu əlavə etmək istədim ki, foyədə Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş fotosərgi təşkil olunmuşdur. Orada onun ailəsinin fotoları, övladlarının, o cümlədən Mehriban xanımın atasının əhatəsində çəkilmiş fotosəkillər nümayiş etdirilir.

Biz Mir Cəlal Paşayevin anadan olmasının 100-cü ildönümünə həsr edilmiş bu sərginin və gecənin təşkilindən çox məmnunuq. Belə bir tədbirin keçirilməsi ilə bağlı irəli sürülmüş təşəbbüsə görə xanım Əliyevaya minnətdaram.

Mən Mir Cəlal Paşayevin nailiyyətləri haqqında çox danışmayacağam, lakin icazə verin, onun çox vaxt söylədiyi və mənim xoşuma gələcək bir kəlamı təkrar edim. O demişdir: "Həyatımda yaratdığım ən böyük əsərim – ailəmdir!" Bu, həqiqətən, belədir. Əgər sizin hələ imkanınız olmayıbsa, lütfən həmin fotoları seyr edin, onda görürsünüz ki, o, ailəsinə nə qədər sevir. Onlar çox gözəldir. Həmin kəlamı bir daha təkrar etmək istərdim: "Həyatımda yaratdığım ən böyük əsərim – ailəmdir!" Çox sağ olun.

Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfəri Mehriban Əliyevanın çıxışı:

– Cənab baş direktor!

Xanımlar və cənablar!

Hörmətli qonaqlar!

Mən sizin hamınızı salamlayıram, dəvətimizi qəbul edib, bu axşam bizimlə olduğunuza görə minnətdarlığımı bildirirəm.

Mən dostların və həmkarların arasında olduğumdan son dərəcə məmnunam. Eyni zamanda, dünyada təhsil, elm və mədəniyyətin qorunması və inkişafı sahəsində yorulmaz fəaliyyət göstərən YUNESKO-nun bütün işçilərinə dərin təşəkkürümü bildirirəm. YUNESKO xalqlar arasında ünsiyyəti qoruyub saxlamaq, bir-biri ilə tanış olmaq, biliklərlə bölüşmək və dünyanın mədəni müxtəlifliyini dəyərləndirmək üçün ən ali platformadır.

Mən YUNESKO-nun baş direktoru cənab Koşiro Matsuurayı xüsusi salamlamaq, YUNESKO-nun ideallarına verdiyi dəstəyinə və davamlı işinə görə ona təşəkkürümü bildirmək istəyirəm.

Bu ilin yayında YUNESKO və Azərbaycan yüksək səviyyəli iki konfrans keçirmişdir. Cənab baş direktor müasir dünyada savadlılıq və hamı üçün təhsil mövzularına həsr olunmuş regional konfransda iştirak etmişdir. Eyni zamanda, ölkəmizdə keçirdiyimiz "Sivilizasiyalararası və mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolu" mövzusunda konfransa verdiyi dəstəyə görə cənab Matsuuraya və YUNESKO-ya minnətdarlığımızı bildirirəm. Mən gələcəkdə uğurlu əməkdaşlığı davam etdirməyi ürəkdən arzulayıram.

Əziz dostlar!

Mədəni irs hər bir xalqın qüruru və fəxridir. Mədəni irsin qorunub saxlanaraq, bir nəsildən digər nəsələ ötürülməsində vacib olan bir çox

amillər arasında əsas rolu ədəbiyyat və dil oynayır. Eyni zamanda, dil və ədəbiyyat müstəqil dövlətin qurulmasında çox vacib meyarlardır. Ölkəmizin tarixinə nəzər salsaq, görürük ki, mühüm geosiyasi məkanada yerləşən Azərbaycan əsrlər boyu müxtəlif imperiyaların tərkibində yaşamışdır. Ancaq bütün çətinliklərə baxmayaraq, biz öz mədəniyyətimizi, dilimizi, ədəbiyyatımızı, adət-ənənələrimizi və milli dəyərlərimizi qoruyub saxlaya bildik. Bu, milli özünəməxsusluğumuzun itirilməsinin qarşısını aldı. Biz onu qoruyub saxladıq və güclü müstəqil dövlətə çevrildik.

Bu baxımdan bütün həyatını ədəbiyyata və dilə həsr etmiş şəxslər bizim üçün hədsiz dərəcədə dəyərlidir. Bu gün biz məşhur Azərbaycan yazıçısı, alim və müəllim Mir Cəlal Paşayevin anadan olmasının 100-cü ildönümünü qeyd edirik. İstedadlı qələm ustası olan Mir Cəlal Paşayev Azərbaycanın ədəbiyyat xəzinəsini öz romanları və hekayələri ilə daha da zənginləşdirmişdir. Həyatı boyu ədəbiyyatımızı tədqiq edən alim kimi Azərbaycan ədəbiyyatı nəzəriyyəsini yaratmış və bu, onun müəyyən etdiyi qaydalar və prinsiplər əsasında inkişaf etmiş və bu günə qədər də inkişaf etməkdədir. Görkəmli müəllim və maarifçi kimi Mir Cəlal Paşayev vurğulayırdı ki, dil və ədəbiyyat nəinki tarix və mədəniyyətin bir hissəsidir, o cümlədən bunlar hər bir insanın ürəyində və qəlbindədir. Bu şəxsiyyətin çoxşaxəliliyini sözlərlə təsvir etmək çətinidir, çünki o, özündə yazıçı istedadını, alimin intellektual səviyyəsini və müəllim həssaslığını cəmləşdirirdi.

Mir Cəlal öz kitablarında həyatı təsvir və tədqiq edərdi. O, hər zaman həyatın mənasını tədqiq etməyə çalışdı. Altı romandan başqa, o, Azərbaycanın XX əsr ədəbiyyatının parlaq nümunələri sayılan 300-ə yaxın hekayə yazmışdır. Hekayələri onun yaşadığı dövrə aid şəxsi təəssüratları və yaratdığı obrazları ilə seçilir. Onun qəhrəmanları bədiiliklə, inandırıcı şəkildə təsvir olunur, yadda qalır. Yaddaşdan silinməyən yumor onun bir çox əsərlərində öz əksini tapır.

Həmin dövrdə ədəbiyyat qəhrəmanlarının kommunizmin qurulmasına xidmət etməsi məcburi idi və yalnız əsl ədəbiyyat inciləri zamanın sınaqlarından çıxmışdır. Mir Cəlal həyatının bir çox illərini dahi şair Məhəmməd Füzulinin əsərlərinin tədqiqinə həsr etmişdir. O, Məhəmməd Füzulinin əsərlərinin elmi-nəzəri təfsilatını verən ilk alim olmuşdur.

Füzuliyünəşliq adlanan elmi sahə ilk dəfə Mir Cəlalin elmi işlərində əksini tapmışdır. Kəşməkəşli 1930-40-cı illərdə, kommunist ideologiyasının möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş tədqiqatların dəbdə olduğu bir vaxtda Mir Cəlal çox sevilən həmin romantik şairin əsərlərini araşdırırdı.

Artıq qeyd etdiyim kimi, Mir Cəlal əla müəllim keyfiyyətlərinə malik idi. O, gənclərə inanırdı. Onun tələbələrinin bir çoxu gələcəkdə alim və yazıçı olmuşdur. O, hər bir gənçə qayğı və hörmətlə yanaşaraq, onun yaradıcı potensialını inkişaf etdirməyə çalışırdı. Mir Cəlal onlara öz gücünü sınımasında dəstək verirdi və hesab edirdi ki, insanı ruh-

landırmaq və şəxsi gücünə əsaslandırmağa inandırmaq onun inkişafında ən müasir yoldur.

O, bir çox hallarda öz tələbələrinə deyirdi: "Siz ən yaxşı tələbəsiniz, hər işdə uğur qazanacaqsınız". O, haqlı idi, bu gün onun bir çox tələbələri Azərbaycan cəmiyyətinin elmi və intellektual potensialını təmsil edirlər.

Mir Cəlal yüksək mənəvi keyfiyyətlərə və dərin layəqət hissəsinə malik olan səmimi insan idi. Bu görkəmli şəxsiyyətin ətrafında olanlar hər zaman onunla maraqlı söhbətlər aparırdılar. Fitri istedadı və əsl humanistliyi ona həyatında üzləşdiyi çətinlikləri və maneələri dəf etmək və bir çox insanlara dəstək olmaq imkanı yaradırdı. O, elə bir şəxsiyyət deyildi ki, digərlərini kölgədə qoysun. Əksinə, Mir Cəlal hər zaman yol göstərməyə və yardımçı olmağa çalışırdı. Bu şəxsiyyət Azərbaycan tarixi və mədəniyyətinin ən görkəmli simalarından biri idi.

Bu gün mən onun ailə üzvü, nəvəsi kimi həmin böyük insanı burada, belə bir nüfuzlu təşkilatda təmsil etməkdən böyük şərəf hissi duyuram.

Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, təqribən yarım əsr bundan əvvəl, 1960-cı ildə Mir Cəlal Azərbaycanın intellektual dairələrindən ibarət ilk nümayəndə heyəti tərkibində Fransaya səfər etmiş və təəssüratlarını "Fransaya aparan yollarda" adlı yazısında təsvir etmişdir. O, Parisin tarixi və memarlıq abidələri, Fransanın böyük mədəni irsi barədə yazmışdır. Mir Cəlal YUNESKO-nun yenidən tikilmiş binasını xüsusi qeyd etmişdir. Binanı şəhərə yeni üslub gətirən bir abidə kimi qələmə almışdır. Məhz bu gün biz elə həmin binada onun yubileyini qeyd edirik.

Son dərəcə təvazökar insan olan Mir Cəlal heç vaxt şöhrət və fəxri adlar haqqında düşünmürdü. O, tez-tez təkrarlardı: "Mənim yazılarım və tələbələrim var. Bu, mənim üçün kifayətdir!" Bu gün isə biz əlavə edə bilərik: o, Azərbaycan xalqının böyük hörmətini qazanmışdır və onun əbədi xatirəsindədir.

Əziz dostlar, mən yekun olaraq, YUNESKO-nun rəhbərliyinə bir daha dərin minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Həmişə burada olduqda mən çox səmimi qonaqpərvərliyi hiss edir, YUNESKO ailəsinin çox mehriban mühitinin şahidi oluram. Buna görə çox minnətdaram.

Mən bir daha bütün iştirakçılara və tədbirin təşkilatçılarna təşəkkürümü bildirir, sizə xoşbəxtlik və rifah arzulayıram.

Sağ olun.

Sonra Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığında bəhs edən film nümayiş olunmuşdur.

Mərasim "Könül dolusu musiqi" adlı konsert proqramı ilə davam etdirilmişdir. Dirijor, xalq artisti Rauf Abdullayevin idarəsi ilə Azərbaycan Dövlət simfonik orkestri Azərbaycan və Avropa bəstəkarlarının əsərlərindən ibarət konsert proqramı təqdim etmişdir.

Mir Cəlalin 100 illiyinə həsr olunmuş sərgi. Paris. YUNESKO iqamətgahı. 10 noyabr 2008-ci il.

Bakı. Milli Parkın ümumi görünüşü.

103124

I
FƏSİL

Ömrün
mənalı anları

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Yazmaq, yaratmaq çox böyük sevincdir, xoşbəxtlikdir! Yazıçılıq ağır işdir. Çox adam onun şöhrət tərəfini görür, zəhmət tərəfini isə yox. Yazmaq qaya çapmaqdan da çətindir. Yazıçı öz ömrünü gilə-gilə əsərlərinə verir. Bəzən taleyini də girov qoyur. Əbəs yerə deyil ki, Tolstoy kimi bir söz nəhəngi yazıçı əməyini qul əməyinə bənzədir. Ancaq bununla belə, yazıçılıq böyük şərəfdir. Xalq sevgisini qazananda onun xoşbəxtliyi əlçatmaz olur.

Mir Cəlal

Mir Cəlal. 1925-ci il

Mir Cəlal Paşayev XX əsr Azərbaycan tarixinin böyük və zirvə şəxsiyyətlərindən biridir. O, yazıçı, alim, pedaqoq, həm də Azərbaycanın – Vətəninin əsl vətəndaşı və ləyaqətli oğlu idi.

*Nərgiz xanım Paşayeva,
professor*

Mir Cəlal (ön cərgədə soldan ikinci) həmkarları ilə birlikdə. Gəncə, 1929-cu il.

Mir Cəlal Paşayev 1908-ci ildə Cənubi Azərbaycanda doğulmuşdur. O, Əndəbil kəndinin ən möhtərəm və hörmətli sakini olan Mir Paşa bəyin nəvəsi idi. Atası Mir Əli Mir Əsrəfi çoxlu mülkiyyət sahibi olduğundan böyük oğullarına, Mir Cəlalin özündən böyük qardaşlarına Əndəbil kəndinin işlərini idarə etməyi tapşırırdı. O, ən kiçik, beşinci oğlu Mir Cəlali isə bu işlərdən uzaqlaşdırıb təhsil dalınca Şimali Azərbaycana, Gəncəyə gətirir. Burada acı tale kiçikyaşlı Mir Cəlali erkən atasız qoyur. Vəfat etməmişdən bir qədər əvvəl Mir Əli böyük oğullarına kiçik Mir Cəlali tapşırıraq deyir: "Bu uşağı oxudun, onun mükəmməl təhsili olsun". Beləliklə, Mir Cəlal Gəncə şəhərində qalıb təhsilini davam etdirir, uşaqlıq və gənclik illərini burada keçirir.

*Nərgiz Paşayeva,
professor*

Hələ Gəncədə seminariya təhsili illərində mən mətbuat ilə əlaqədar idim. Aşqabadda çıxan "Zəhmət" qəzetinə (böyük qardeşim orada çörəkçi kimi işləyirdi və yerli qəzetləri mənə göndərirdi), Zaqafqaziya ölkə komitəsinin nəşiri – əfkarı olan "Yeni fikir" qəzetinə yazırdım.

Gəncənin maarif, məktəb işlərindən, mədəni-təsərrüfat həyatından yazılarım nəşr olunurdu.

Bakıya köçənə qədər riyaziyyat həvəskarı idim. Seminariyada bu dərstdən kontrol yazılarını sinifdə hamıdan əvvəl həll edər, əla qiymət alardım. Riyaziyyatdan bir kitaba tənqid yazıb "Yeni fikir" qəzetində çap etdirmişdim. Riyaziyyatçı imzası ilə qəzetdə satirik şeirlərim də çap olunurdu.

Ədəbi mühitin bütün ölkədə qaynayıb canlandığı həmin illərdə Yazıçılar Cəmiyyətinin Gəncə şöbəsi (filialı) təşəkkül tapmaqda, istedadlı cavanları ətrafına yığmaqda idi.

Gəncə şöbəsinin bir sıra üstünlüklərini – imkanlarını unutmmaq olmaz: əvvəla, orada nəinki köklü kitabxana, mədəniyyət ocaqları, həm də ədəbi əhəna, şairlər məclisi, Mirzə Şəfi kimi şairin otağı, başqa şəhərlərin heç birində olmayan güclü çap vəsaitinə sahib olan böyük bir mətbəə var idi.

Həmin mətbəənin buraxdığı kitabça və jurnallar, mərkəzdəki nəşrlərdən o qədər də fərqlənmirdi.

Bir sıra texnikum, orta məktəb, teatr, radio verilişi və sairədən başqa çox həvəsli bir oxucu kütləsi var idi.

Gəncə seminariyasında tələbələrin gücü ilə təşkil olunan ədəbi müzakirə və mühakimələr, Cabbarlı və Cavid kimi dramaturqların əsərlərinin tamaşası çoxumuzun indi də yadıımızdadır. Hələ keçən əsrin axırlarında tikilən, indiyəcən şöhrətini saxlayan teatrdə həmişə müasir və maraqlı tamaşalar verilir.

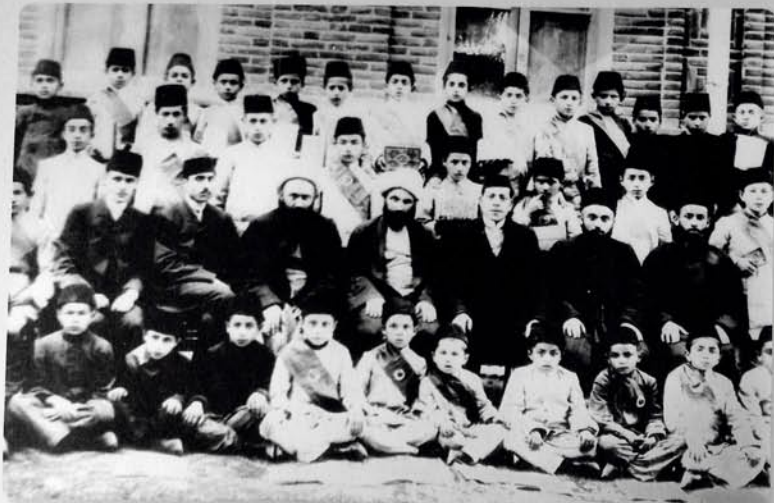
20-ci illərin axırlarında Gəncədə yeni, qızgın bir ədəbi mühit canlanmaqda idi. Gəncə seminariyası, müəllimlər mühiti, şəhər teatru, sənət texnikumu və sonra Kənd Təsərrüfatı İnstitutu kimi tədris, mədəniyyət ocaqları, şəhərdə müntəzəm nəşr olunan "Qızıl Gəncə", "Zərbə", "Kirovabad bolşeviki" kimi qəzet və məcmuələr ədəbi həyatın canlanmasına çox kömək edirdi. O zaman ədəbiyyat həvəskarları ədəbi mühit ilə, jurnal, qəzet ilə çox maraqlanırdı və yazıları ilə iştirak edirdilər. Xüsusilə S.Vurğun kimi alovlu, qüdrətli bir şairin orada olmağı cavanları həvəsləndirir, ruhlandırır, Gəncə ədəbi mühitinə rəvnaq verirdi.

Mir Cəlal

Gəncə seminariyası: ədəbi dərnəyin üzvləri, 1930-cu illər.

Gəncə Xeyriyyə Cəmiyyətinin ibtidai məktəbi (üçüncü cərgədə soldan 5-ci Mir Cəlal). 1919-cu il.

Biz gəncəlilər qürur duyuruq ki, böyük ədib və böyük insan Mir Cəlalın uşaqlıq illəri qədim Nizami yurdu ilə bağlı olmuşdur.

Mir Cəlal Gəncədə ibtidai və orta təhsil almış, Pedaqoji (Dərülmüəllimin) Texnikumunu bitirmiş, gənclər ictimai təşkilatının fəallarından olmuş, müəllimlik etmiş, ilk şeir və nəsr əsərlərini burada yazmış və Gəncənin dövrü mətbuatında çap etdirmişdir.

Mir Cəlal həmişə Gəncə ilə bağlı olmuşdur. Onun burada müəllimləri, tələbələri və gənclik dostları olmuşdur.

*Başir Əhmədov,
Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyasının müəllimi.
Gəncə, 2008-ci il.*

Mir Cəlal (soldan aşağı üstə) və qardaşı Mir Xəlil (ortada). 1928-1929-cu illər.

Gəncə Yazıçılar Birliyinin üzvləri: (soldan) Mir Cəlal, Cahanbəxş, S. Əhmədli, (sağdan) Allahverdi Verdiiyev və Həmid Arası, 1929-cu il.

Mir Cəlal (sağdan birinci) Gəncədə Darülmüəllimin "Aydın" divar qəzetinin redaksiya heyəti ilə, 1927-ci il.

Mir Cəlal (ön cərgədə ortada) Gəncədə Darülmüəlliminin müəllimləri və tələbələri arasında, 1928-ci il.

Gəncədə 1 saylı qızlar məktəbi. Birinci cərgədə sağdan 3-cü Mir Cəlal. 1929-cu il.

Mir Cəlal (soldan ikinci) həmkarları arasında. Gədəbəy.

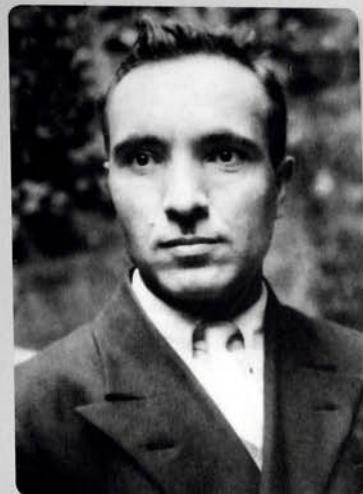

Mirzə Fətəli Axundov adına Gəncə Türk Pedaqoji Texnikumu. Vinetka, 1927-1928-ci illər.

1926-1927-ci illərdə Pedaqoji Texnikumun son sinfində oxuyanda mərkəzi qəzetləri, xüsusən "Gənc işçi"ni müntəzəm mütaliə edir, özüm də arabir məqalələr yazırdım. "Gənc işçi" də rast gəldiyim ədəbiyyat səhifələri məni çox maraqlandırır. Mən istəyirdim ora da yazım. Bir neçə şeir qaralayıb, poçt ilə göndərdim, cavab çıxmadı...

Bir dəfə Mayakovskinin "Zərbəçi marşı" adlı şeiri əlimə keçdi, onu oxudum və nədənsə tərcümə etmək fikrinə düşdüm, başladım şeiri qafiyələməyə. Bir həftə sonra "Gənc işçi"nin ədəbiyyat səhifəsində mənim "Zərbəçi marşı" adlı tərcümə şeirim çıxdı. Bu mənim mərkəzi mətbuatda ilk yazım idi.

Mir Cəlal

Gədəbəy yeddiillik məktəbin direktoru Mir Cəlal. 1928-ci il

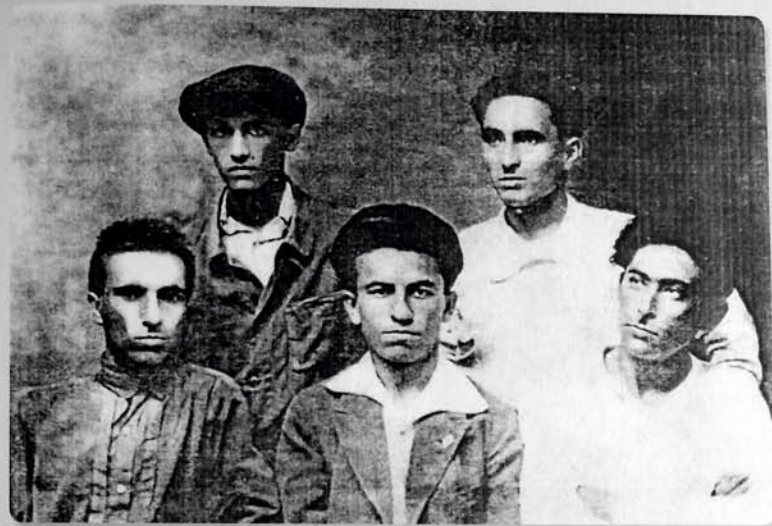
Gədəbəyi görməmişdim. Təsvürüm də ibtidai və bir az da yanlış idi. Kakor deyilən bir gödəkboy, zirək kişinin məfil təkər faytonu zinqirovlu, gümrah atlarla bizi Yasamal yolundan yoxuşa doğru aparanda güman edirdim ki, məktəbə dərs deməyə yox, dumanlı, o əsarlı dağlarda çəhalət, nadanlıq ilə vuruşmağa gedirik.

... Gədəbəyin təbiəti də, insanları da bir-birinə çox oxşayır – saf, duru, əsrarəngiz... Gədəbəy halal, mərdanə insanları ilə fəxr edib və edəcək də. Bu yerlərlə bağlı işıqlı xatirələrim ömürlük yaddaşıma yazılıb, yaddaşımda qalıb. O yerləri, ülfət bağladığım, hər addımda səmimiyyət gördüyüm o dağ vüqarlı insanları heç vaxt unutmaram...

Mir Cəlal

Mir Cəlal həmkarları ilə. Gəncə, 1929-cu il.

Azərbaycan Proletar Yazıçıları Gəncə şöbəsinin fəalları: Mir Cəlal, Əhməd Cəmil, Bəhrəm İbrahimi (özbək), Cahanbəxş Cavadzadə, Səməd Vəkilov. Gəncə, may 1929-cu il.

Mərkəzdə "Qızıl qələm" cəmiyyətində elə bir tədbir olmadı ki, onun əks-sədası Gəncədə eşidilməsin. "Qızıl Gəncə" adı ilə xüsusi bir jurnal çap olunurdu və buradakı yazıların hamısı yerli qüvvələrin qələmindən çıxan əsərlər idi.

Qocaman ədiblərdən Mirzə Cəlil, Haqverdiyev ilə şəxsi tanışlığım olmamışdır. "Gənc işçi" qəzetində çalışdığım illərdə Süleyman Sani Axundovu bəzən müzakirə və yığıncaqlarda gördürdüm. Qəzetdə komsomol və ədəbiyyat mülahizə və müzakirələrində ondan yazılar da tələb edirdim.

Mir Cəlal

Kazan Şərq Pedaqoji İnstitutunda Mir Cəlal (yuxarı cərgədə soldan beşinci) tələbə dostları ilə. 1931-ci il.

Mir Cəlal (sağdan birinci cərgədə) "Gənc işçi" qəzetinin əməkdaşları arasında.

Mir Cəlal

"Gənc işçi"də çalışdığım müddətdə çox ünsiyyət bağladığım, yaradıcılığına, söhbətinə maraq göstərdiyim ədiblərdən biri Hüseyn Cavid olmuşdur. Bu iddia zahirən qəribə görünə bilər. Çünki Cavid romantik şairdir, mənim realist zövqümdən, həyat və hadisələrə münasibətimdən, görüşlərimdən çox fərqli bir sənətkardır.

Əvvəla, onu deyim ki, iyirmi və otuzuncu illərdə Hüseyn Cavid cavanlar arasında çox məşhur, çox sevilən sənətkarlardan idi. Seminariya təhsili müddətində biz onun əsərlərini tez-tez səhnədə görür, kitablarını oxuyur, müəllimlərimizin alovlu mühazirələrində onun haqqında çox eşidir, seminariyanın tələbə məclislərindəki müzakirə və mübahisələrdə onun yaradıcılığını maraqla izləyirdik.

Bakıya gəldəndən sonra, mətbuatda çalışdığım, ilk yazılarımla görünməyə başladığım zamanlarda, görünür, böyük ədibin diqqətini cəlb etmiş, nə cəhətdənsə maraqlandırmışdım. Məlum olduğu üzrə Cavid, əsərlərinə qarşı yazılan bir sıra kəskin tənqidlərdən incimişdi və narazılığını aşkar bildirməkdən çəkinmirdi. Bu haqda söhbətlərini münasib bildiyi hər yerdə və inandığı hər kəsə danışırdı.

Hüseyn Cavid mənimlə bir küçədə, qonşuluqda olurdu. Mən də İçərişəhərin Kiçik Qala deyilən, Bakı Sovetinə söykənən küçəsində, 16 nömrəli evdə yaşayırdım.

Cavid çay qabağında nərd oynamağı da xoşlayardı.

Mənim yazı masama da diqqət yetirməyi unutmazdı.

Bir dəfə qarşımdakı vərəqlərə diqqət eləyəndə cavan qadın şairlərin əsərlərinə məqalə yazdığımı görüb dedi:

– Vaxtına heyfən gəlmiş?

– Bu yazılar haqqında mülahizələrimi söyləmək istəyirəm.

– Haqqında mülahizə deməli daha vacib əsərlər var. Elə əsərləri təhlil elə ki, heç olmasa, mövzu əsərin zəhmətini qoruyub saxlasın. Füzulidən yazanı, yazı özü saxlamasa da, Füzuli saxlayacaq!

Gördüm ki, böyük şair düz deyir, mövzu seçmək özü yaradıcılığın ilk şərtidir.

Ondan sonra mən Füzuli şeirinin poetikası ilə maraqlandı, ilk elmi əsərimi, namizədlik dissertasiyama ondan yazıb çap etdirdim. Həmin kitabın ilk nüsxəsini də bir minnətdarlıq əlaməti olaraq Cavidə təqdim etdim.

Cavidin yaradıcılığı, yüksək sənəti, şeiriyəti və əsərlərinin şöhrətindən başqa mənə sevdirən xüsusilə təmiz insanlığı, bəllur xasiyyəti və səmimiyyəti idi. Kənardan baxanlar, onun acaz əsərləri ilə tanıyırlar, onun məhrəm, duzlu, mənalı yumorundan xəbərsiz idilər, halbuki onun bu cəhətdən söhbətləri çoxmənalı, maraqlı, unudulmaz idi:

– Sən komsomolsan, qəzetində istədiklərinə yazıb deyə bilərsən, bizim də zövqümüzü desən, nə olar ki?

– Cavid əfəndi, sizin sözlərinizə cavanlar qəzeti dərin minnətdarlıq, məmnuniyyətlə səhifələrini açmışdır.

Cavid, doğrudan da, çox mənalı bir qeydini dedi. Onu buraya keçirməyi lazım bilirəm:

– Məşədi Əzizbəyov mühəndis idi. Siz onun adını teatra qoymusunuz. Nərimanov ədib idi. Onun da adını mühəndislik məktəbinə – Nərimanov texnikumuna qoymusunuz. Əziz yoldaşlarım, qardaşlarım, axı bunun hərəsinin adını öz yerinə qoysanız, nə olar?

Nərimanovun adını teatra, Əzizbəyovun adını texnikuma qoyun da...

Mir Cəlal

Abdulla Şaiq və Hüseyn Cavid

Bir də görərdin əlindəki əsa ilə mənzilin qapısını döyür:

– Ağa Mir Cəlal!

Seyid olduğum üçün qocaman ədiblərin hamısı adımın əvvəlinə "ağa" sözünü əlavə edərtilər.

Biz bütün ailəlikə təşvişə düşər, Cavidə hörmətlə mənzilimizə qəbul edərdik.

Cavid zahirən çox ciddi və ağırtərpanişli, azdanışan, təmkinli bir adamdı. Gözündəki çəsmək, əlindəki əsa, başındakı qəhvəyi buxara papağı ona xüsusi əzəmət verirdi.

İlk görüşlərdə həyat yoldaşım, qayınanam tərəfindən həyəcan, təşviş, xörək hazırlığını görəndə Cavid çox narahat olur, ata kimi hamımızı, bir növ danlayırdı:

– Püstə xanım – deyirdi, – mən axşamlar bir saat söhbətə gəlirəm. Belə narahatlığı görsəm, daha cəsarət edib qapınızı döyməyəcəm.

Mir Cəlal

Hüseyn Cavid

Cavid əfəndi tutulan axşam mən Püstə xanımla, Abdulla Şaiq də öz yoldaşı ilə onlara qonaq getmişdik. Bir çox şirin söhbətlərdən sonra Cavid əfəndi dedi ki, ölkədə yaman bəd küləklər əsir. Deyəsən, bu bəd külək məni də burulğana salıb özü ilə aparacaq. Biz təskinlik verdik ki, narahat olmasın, ona toxunmazlar. Çünki Cavid əfəndi başını aşağı salıb öz işi ilə məşğul olan, ağayana, son dərəcə sakit təbiətli bir insan idi. O, ədəbi mühitdə baş verən siyasi intriqalardan mümkün qədər uzaqda dayanır, hətta haqqında tez-tez yazılan ədalətsiz, böhtanla dolu, bədxah məqalələrə belə əhəmiyyət vermirdi. Onun ölkədə, ictimaiyyət arasında çox böyük hörməti vardı. Küçəyə çıxanda gənclər onu yaxından görmək üçün uzun müddət arxasınca düşərdilər. Əsərləri mürəkkəbi qurumamış səhnəyə qoyular və əsl ədəbi hadisəyə çevrilirdi. Xalqın sevimlisi olan belə nəhəng bir sənətkarı həbs eləmək ağlabatan bir iş deyildi. Bu, ilk növbədə dövlətin öz nüfuzuna ağır zərbə olardı.

Mir Cəlal

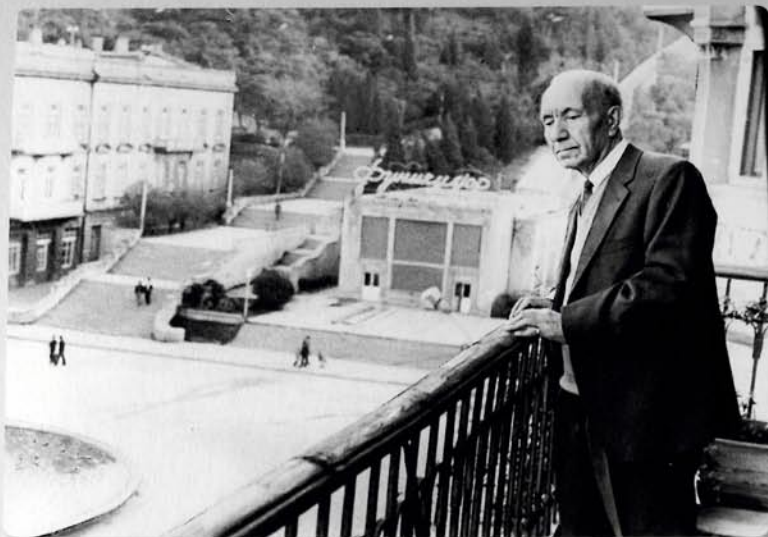
*Mir Cəlal həyat yoldaşı Püstə xanımla.
1933-1934-cü illər*

Hüseyn Cavid həmişə xatirimdədir. O, Mir Cəlala yaxın idi. Hər dəfə dram teatrında tamaşası gedəndə bizə bilet də göndərirdi. Teatrda onun lojası vardı. Biz ora dəvət olunurduq. Deyim ki, Mir Cəlal elə bir ictimai yer olmayıb ki, ora mənsiz getsin. Hara getsəydi, məni aparmalıydı. Buna görə də yazıçı yoldaşları ona irad tuturdular, sən yoldaşını ki, gözdirirsən, bizimkilər də bizə gün vermir. Deyirlər, necə olur ki, Mir Cəlal arvadını apara bilər, siz apara bilmirsiniz. Dediym kimi, Mir Cəlalın istedadlı adamlara hörməti vardı. Deyərdi Vahid talandır, Füzulinin davamçılarından. Odur ki, ona həmişə kömək edərdi. Vahid də münasibətləri bildiyindən Mir Cəlala ərək edərdi. Deyərdi, ay Mir Cəlal, heç bilmirəm bu Mehdi Hüseyn məndən niyə əl çəkmir. De ona, məni rahat buraxsın. O vaxt Mehdi Hüseyn Vahidi tənqid edənlərdəndi.

Püstə xanım

*Mir Cəlal Püstə xanım ilə.
Kislovodsk, 16 avqust 1934-cü il.*

Mir Cəlal eyvanda.

Atam özünə hörmət eləyən, ləyaqətini saxlayan adam idi. Bizim bir işimizdən ötrü kiməsə ağız açmaz, kimdənsə xahiş eləməzdi. "Öz işinizi özünüzdə daha yaxşı görürsünüz. Buna görə mən heç kəsə ağız açmayacağam" – deyərdi. Əlbəttə, bu demək deyil ki, o, bizə kömək etməzdi. Əksinə, bütün işlərdə bizim köməkçimiz, sirdaşımız olurdu. Ədəbiyyatçı olmasına baxmayaraq, atam riyaziyyatı da yaxşı bilirdi. Çətinliyə düşən kimi qaçırdıq üstünə. O, sabit düşüncəli, əqidəsinə möhkəm idi. Zaman da dəyişib, vaxt da dəyişib, rəhbər də dəyişib. O isə elə düşündüyü kimi yaşayıb. Kiməsə yaltaqlansın, kiminsə ətəyindən tutsun – bunlar onun xasiyyətinə yad idi.

Arif Paşayev,
akademik

Elmira xanım Paşayeva

İllər ötdükcə xatirələr daha əziz və yaxın olur. İyirmi ildən artıqdır ki, atam dünyasını dəyişib, lakin mən onun yaşadığı illəri kino lenti kimi gözümün önündə tez-tez canlandırırım.

Onunla təmasda olmaq ehtiyacı duyanda yazdığı kitablara müraciət edirəm. Maraqlı, satirik, yumorla yazılan hekayələrini dönə-dönə oxuduqca sanki özü ilə söhbət edirəm. Olduqca zarafatı sevən, duzlu yumoru ilə seçilən maraqlı və sadə insan idi atam.

Mir Cəlal müəllim kimi böyük insanın, görkəmli yazıçının övladı olduğum üçün özümü xoşbəxt sayıram. Özü həyatda olmasa da, onun işıqlı ruhu hələ də bizimlədir və çətin anlarda sanki köməyə gəlir.

İndi də atamı yad edən görkəmli şəxsiyyətlər, tələbələri onun haqqında gözəl sözlər, xatirələr söyləyəndə, insanlıqından, yüksək mədəniyyətindən, xeyirxahlığından söhbət açanda ürəyim minnətdarlıq hissi ilə titrəyir, uşağ kimi kövrəlirəm.

Atam, mülayim təbiətli, xoşroftar, təmkinli, olduqca mədəni, övladcanlı ata idi. Öz məsləhətləri ilə bizə doğru-düzgün yol göstərirdi. Özünün davranışı, xeyirxahlığı ilə bizə nümunə idi. Onun olduqca pak, səmimi, nəcib, amalı ilə əməli düz olan insan olduğunu illər keçdikcə bir daha dərk edirəm.

Elmira xanım Paşayeva,
Mir Cəlalın qızı

Mir Cəlal şükran bir adam idi. Dünya malında təmənnaı olmazdı. Gözü-könlü son dərəcə tox idi. Ömrü boyu aza da, çoxa da qane olub şükür oxuyardı. Hərdən gün-güzərandan söz düşəndə gənclik illərindən söz açardı. İyirminci illərin axırlarında Gədəbəyin məktəblərində bir il müəllimlik edib məktəb direktoru işləmişdi. Həmişə deyirdi ki, mən ən yaxşı maaşı orada aldım. Pulun qızıl dəyəri, bərəkəti var idi. Bir aylıq əməkhaqqım doqquz-on manat, bazarda qoyunun biri isə bir manat olardı. Bu pul əynimə paltar almağa da, qonaq-qaranı yola salmağa da bəs edirdi.

Hafiz Paşayev

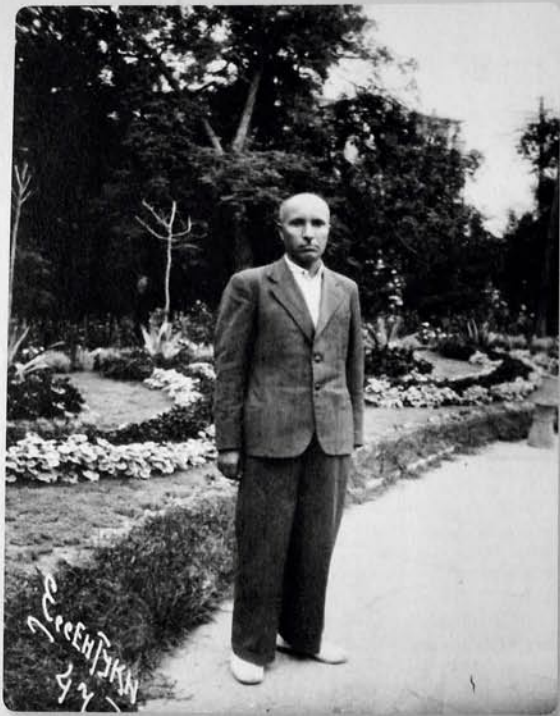
Şəkildə: Y.Əzimzadə, M.Seyidzadə, M.Hüseyn, İ.Əfəndiyev, N.Xəzri, M.İbrahimov, S.Qədircadə, S.Rüstəm, Ə.Vəliyev, Mir Cəlal, H.Seyidbəyli.

Biz ailədə qarşılıqlı hörmət, səmimiyyət, sevgi və məhəbbət mühitində böyümüşük. Ancaq bu mühitdə atamın mövqeyi, atamın fikri, rəyi, istəyi hamımız üçün əsas olub.

Atamın həmkarları, dostları haqqında evimizdə həmişə xoş söhbətlər eşitmişik. Valideynlərimin nikah mərasimində böyük şairimiz Mikayıl Müşfiqin iştirakı yadda qalan bir hadisə kimi xatırlanırdı. Atamla anam kəbin kəsdirməyə gedəndə yolda onunla rastlaşırlar və Mir Cəlal müəllimin təklifi ilə Müşfiq nikahın kəsilməsinə şahidlik edir.

Atam o dövr ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndələri olan Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Həmid Araslı, Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, Sabit Rəhman, Məmməd Arif və başqaları ilə dostluq edib.

Əlibə xanım Paşayeva

Mir Cəlal.
Yesentuki, 1947-ci il.

Aqil Paşayev

Təhsil sistemində onbirillik tətbiq etmişdilər. Mən istəyirdim onilliyi bitirib instituta gedim. Bunun üçün nazir müavini icazə verməliydi. Getdim qəbuluna, yarım gün qapısında gözlədim, qayıtdım. Pərt olmuşdum. Atam dedi: "Hamını qapında gör, heç kimin qapısına getmə". O özü də ömrünü bu cür yaşadı, heç kimin qapısına xahişə getmədi.

Aqil Paşayev

Mir Cəlal, oğlu Aqil və kürəkəni Tofiq Həsənov

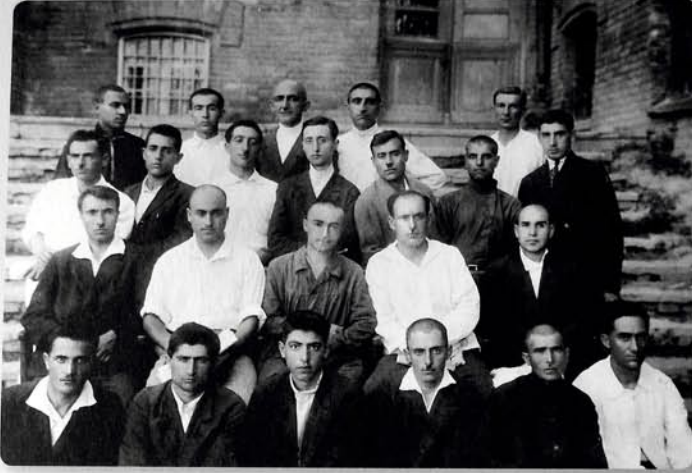

Mehriban Əliyeva.

Mir Cəlal əla müəllim keyfiyyətlərinə malik idi. O, gənclərə inanırdı. Onun tələbələrinin bir çoxu gələcəkdə alim və yazıçı olmuşdur. O, hər bir gəncə qayğı və hörmətlə yanaşaraq, onun yaradıcı potensialını inkişaf etdirməyə çalışırdı...

Mir Cəlal yüksək mənəvi keyfiyyətlərə və dərin ləyaqət hissinə malik olan səmimi insan idi. Bu görkəmli şəxsiyyətin ətrafında olanlar hər zaman onunla maraqlı söhbətlər aparırdılar. Fitri istedadı və əsl humanistliyi ona həyatında üzləşdiyi çətinlikləri və maneələri dəf etmək və bir çox insanlara dəstək olmaq imkanı yaradırdı. O, elə bir alov deyildi ki, digərlərini kölgədə qoysun. Əksinə, Mir Cəlal hər zaman yol göstərməyə və yardımçı olmağa çalışırdı. Bu şəxsiyyət Azərbaycan tarixi və mədəniyyətinin ən görkəmli simalarından biri idi.

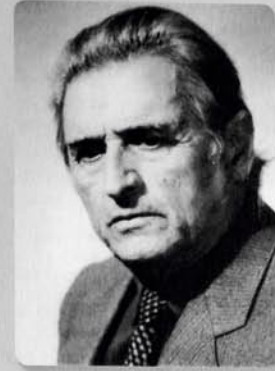
*Mehriban Əliyeva,
Azərbaycanın birinci xanımı Mir Cəlalın nəvəsi*

Mir Cəlal (2-ci cərgədə soldan birinci) Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat şöbəsinin tələbələri arasında. Quba şəhəri, 1934-cü il.

Ali məktəbə orta məktəbdən gəlmiş, Azərbaycan maarifinin ağırlığını yaşamış, Gədəbəydə, Qubada, Gəncəbəsardə dərs dediyi illəri, onlarla bağlı xatirələri, təcrübələri pedaqoji fəaliyyətində həmişə nəzərə almış Mir Cəlal müəllim də tələbə kollektivi ilə qaynayıb-qarımış, ona bilik verməklə yanaşı həm də atalıq qaygısı göstərmiş, çətinə düşsənə əl uzatmış, özü ehtiyac içərisində yaşasa da, imkanı olmayana bəzən cibindəki son manatı da vermişdir.

*Camal Əhmədov,
professor*

Qılman İlkin

...Mir Cəlal yumşaq və mülayim təbiətli bir adam idi. Astadan danışırdı. Biz tələbələr bir dəfə də olsun onun qəzəbləndiyini və yaxud səsinə ucaldığını nə görmüşdük, nə də eşitmişdik. O, məzə və yumoru çox sevirdi. Bu təbiəti onun əsərlərində də hiss olunurdu. O, biza bir tələbə kimi deyil, yaxın dost, yoldaş kimi baxırdı. Buna görə də hamımız onun xətrini istəyirdik. Özü çox nikbindi və hər şeydə də həmişə nikbinlik axtarırdı.

Mən 1936-cı ildə institutu birinci dərəcəli diplomla qurtardığım üçün institut nəzdindəki aspiranturada saxlandım. Bu müddətdə Mir Cəlal artıq aspiranturayı bitirib institutda mühazirələr oxuyurdu. 1937-ci ilin məşum günləri başladı. İnstitutda dərs deyən müəllimlərin gündən-günə sayı azalırdı. Kadr çatışmazlığı başladı. Maarif nazirinin əmri ilə biz aspirantlar institutun hətta yuxarı kurslarında mühazirələr oxumağa başladılar. İndi müəllimim Mir Cəlalla çiyin-çiyinə mən də mühazirələr oxuyurdum. Bu illərdə Mir Cəlalla daha da yaxınlaşdım. Azərbaycan Qiyabi Pedaqoji İnstitutunda birlikdə işlədik. İnstitutun yay sessiyalarında da birlikdə olurduq.

*Qılman İlkin,
Xalq yazıçısı*

Soldan (ayaq üstə): Əli Vəliyev, Əbüllhəsən, Mir Cəlal, Mehdi Hüseyn;
(Otururlar): Ənvər Məmmədخانlı, Sabit Rəhman, Süleyman Rəhimov, Əvəz Sadıq,
1940-cı il.

Mir Cəlalın ədəbi və ictimai fəaliyyəti əvvəldən üç istiqamətdə inkişaf etmişdir: yazıçılıq, pedaqoji və elmi! O, istedadlı nasir, gözəl pedaqoq və dərin məlumatlı alim kimi bu sahələrin üçün də birləşdirmiş və paralel inkişaf etdirmişdir. Maraqlı və əhəmiyyətli budur ki, o, bu sahələrin hamısında orijinal və yaradıcı olmuşdur. Pedaqoji fəaliyyətdə ətalət basmış və kif iyi verən "müəllimlik üsulu" ona yad olduğu kimi, bədii yaradıcılıqda da novatorudur, təzə nəfəslidir, öz yolu, öz dəst-xətti vardır. Elmi fəaliyyətində də ciddidir, sənət əsərini incəliklərinə və dərinliklərinə qədər duyardır, qiymətləndirəndir. Lakin onun bədii yaradıcılığı bu sahələrin üçün də rəvnəq, gözəllik, ahəngdarlıq verir. Bu fəaliyyət sahələrinin hamısında Mir Cəlal sadədir, mənalıdır, koloritlidir, epik-lirik təmkinə, şirin, axıcı və poetik üsluba, xəfif, duzlu yumora malikdir.

Onun bu sahələrdəki fəaliyyəti ayrı-ayrılıqda ciddi elmi tədqiqə, ağıllı və prinsipial təhlilə layiqdir.

Qulu Xəlilov,
professor

Nəriman Nərimanovun heykəli. Bakı.

Otuzuncu illərin başlanğıcından Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, daha doğrusu, ədəbiyyat şöbəsinin müdiri Mehdi Hüseyn Nərimanovun külliyyatını hazırlamağı mənə tapşırırdı. Bu kitabı toplayıb çapa hazırlamaq üçün çox mənbələrə, simalara müraciət etdim. Onlardan biri də mərhum Süleyman Sani Axundov idi. Ancaq onda bildim ki, onun ailəsi – övladı yoxdur. Məktəblərin birində, tənha bir otaqda yaşayır. Mən ədibin otağına getdim. Nəriman Nərimanov haqqında söhbət edəcəyimi eşidəndə sevindi, çox maraqla qarşıladı.

Ancaq ondan öyrəndim ki, "Şamdan bəy" komediyasının ilk adı "Dilin bəlası" imiş. Sonradan, yoldaşların məsləhəti əsasında qəhrəmanın adı ilə adlandırmışdır. Seyid Hüseyn də, Süleyman Sani də, Nəriman Nərimanov da müəllim, ədib, yaxud ədib-müəllim olmuşlar.

Mir Cəlal

Mirzə Ələkbər Sabirin heykəli

İnqilabın ilk illərində bəzi ziyalılar Sabiri yaxşı tanımır, onun böyük xidmətlərini qiymətləndirə bilmirdilər. N.Nərimanov belə adamlara eşitdirərək, "Bəzi yoldaşlara cavab" adlı məqaləsində böyük Sabirin sənətini çox yüksək qiymətləndirirdi və göstərirdi ki, Azərbaycan uşaqları doğma Sabirin qüdrətli və mübariz şeirlərini və xalq şairləri Vaqifin, Zakirin, Vidadinin şeirlərini öyrəndikdən sonra təkcə Puşkinin deyil, həmçinin Şekspirin, Şillerin şeirlərini də öyrəni bilməlidirlər". "Sabir sahibkar, mülkədar zülmü altında fəhlə sinfinin və kəndlinin çəkdiyi bütün iztəbirləri canlı və əyani surətdə verən şairdir. Özü də Sabir bu şeirləri dəhşətli irtica illərində yazırdı.

Mir Cəlal

Mir Cəlal müəllimin şəxsiyyətini əgər bir sözlə, iki sözlə ifadə etmək mümkün olsaydı, mən deyərdim ki, sadəlik və eyni zamanda müdriklik. Bu sadəlik və müdriklik həm onun şəxsiyyətinə aid idi, həm də onun yaradıcılığına aid idi. Bilirsiniz, Mir Cəlal müəllim Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki o simalardan birisidir ki, yaradıcılığının iki qolu olub: ədəbiyyatşünaslıq, tənqid və eyni zamanda bədii yaradıcılıq. Mir Cəlal müəllim həm Azərbaycan bədii ədəbiyyatının böyük nümayəndəsidir, həm də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının, ədəbi tənqidinin böyük nümayəndəsidir. Bu sözləri təsadüfi demirəm. Mir Cəlal müəllim elmi məsələlərə yanaşanda obrazlı şəkildə elə sadə, müdrik danışdı ki, o, adamın heç vaxt yadından çıxmırdı.

Bu adam obrazlı təfəkkür sahibiydi və bunun o obrazlı təfəkkürünün daxilində həm sadəlik, həm də müdriklik vəhdət halındaydı.

*Elçin,
Xalq yazıçısı*

"Yolumuz hayandır?" romanında böyük Sabirin obrazı qüdrətli qələmlə, zəngin boyalı fırça ilə işlənmişdir. Bu əsər oxucularımız arasında əl-əl gəzən dahi şairimizin ədibləşən abidəsidir. Ümumittifaq şöhrətli bu romanda böyük ustadımız Mirzə Cəlil – "Molla Nəsrəddin" məktəbinin inqilabi-demokratik mövqeyi çox doğru-düzgün qiymətləndirilmişdir.

Mirzə Cəlil məktəbinin birinci baş qəhrəmanı Mirzə Ələkbər surəti həmin əsərdə bütün dərinliyi ilə qələmə alınmışdır. "Hophopnamə" müəllifi, xalq şairi Sabir surəti öz mənəvi zənginliyi ilə, ustadlığı ilə, odlu-atəşli, vulkanik, püskürtülü, haylı-haraylı səsi ilə, əzəməti ilə burada yaratılıbdir.

*Süleyman Rəhimov,
Xalq yazıçısı*

Azərbaycan Dövlət Universitetinin filoloji fakültəsinin IV buraxılışı, vinetka, Bakı, 1947-ci il.

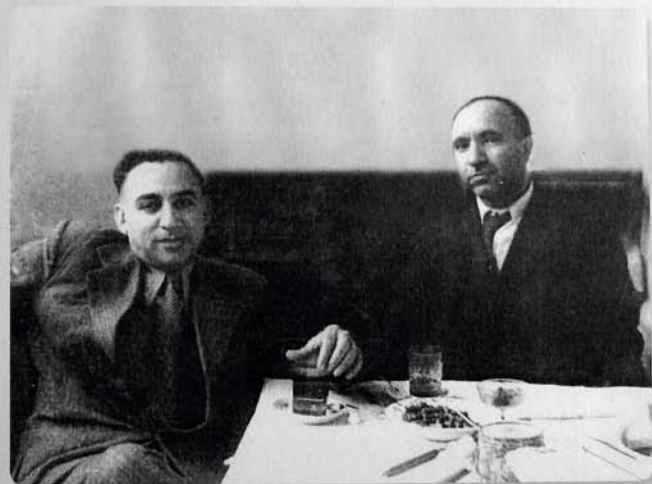
Mir Cəlal, Əbülhəsən, Püstə xanım və Baxtiyar Vahabzadə Şamaxı qəbiristanlığında Seyid Əzim Şirvaninin qəbrini ziyarət edərkən. 1948-ci il.

Mir Cəlal Seyid Əzim Şirvaninin qəbrini ziyarət edərkən. Şamaxı, 1948-ci il.

Mir Cəlal və N.S.Pleşunov Ədəbiyyat İnstitutunda

Ədəbiyatşünas Hidayət Əfəndiyev və Mir Cəlal.

Sağdan: Şamil Şahmammədov, Mir Cəlal və həyat yoldaşı Püsta xanım. İrəvan, 1953-cü il.

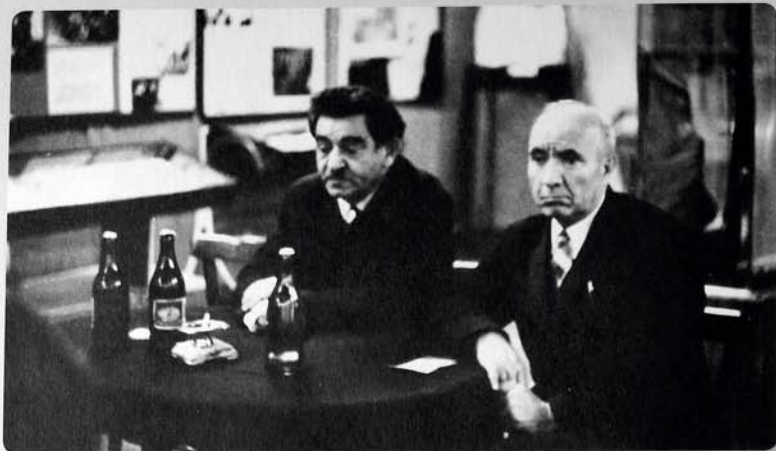
Mir Cəlal yazıçı dostları ilə. Gəncə.

Mir Cəlal həmkarları arasında. (Soldan): Mirzəğa Quluzadə, Məmməd Arif, Mir Cəlal, Həmid Arası, Məmməd Hüseyin Təhməsiib. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. 1960-cı il.

Azərbaycan nəsrində Mir Cəlalin özünəməxsus mövqeyi vardır. Bu mövqeyi o, öz parlaq yaradıcılıq siması ilə özünəməxsus üslub və sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə tutmuşdur. Onun əsərlərini başqa bir yazıçının əsərləri ilə qarışdırmaq olmaz. Mir Cəlal öz yazı tərzini, təbii dili, bədii ifadə vasitələri, üslubu ilə fərqlənir və diqqəti cəlb edir. Onun sadə, aydın və şirin bir dili vardır; eyni zamanda, bu dil çox əlvan və mənalıdır. Dialoqlardakı təbii və canlılıq ədibin əsərlərinə xüsusi bir gözəllik verir, onların bədii təsir qüvvəsini artırır.

Məmməd Arif,
akademik

Akademik Həmid Araslı və Mir Cəlal. 1966-cı il.

Vaxtilə mən AMEA-nın aspirantı kimi Füzuli və xalq yaradıcılığı problemini işlədikə bu mövzunun əslində əbədi – ömürlük bir tədqiqat mənbəyi – sənət məktəbi olduğuna yəqin etdim.

Bələ qəti qənaətə gəlməyimdə universitet müəllimlərim – qüdrətli şərqşünas, Füzulışünas akademik Həmid Araslının, həm tələbəyəm, həm də sonralar dəfələrlə oxuduğum “Füzulinin poetik xüsusiyyətləri” kitabının (redaktoru H.Araslı) müəllifi böyük yazıçı və alim Mir Cəlalın həlledici təsirini vurğulamağı özümə borc bilirəm.

Qədim və Orta əsrlər ədəbiyyatımızın tədqiqi, tərtibi, elmi-tənqidi nəşri sahəsində müstəsna xidmətləri olan Həmid müəllimin öyrətdikləri şəxsən mənəm təsəvvürümdə Füzulisevər tələbələri üçün bir qanaddirsa, böyük ədib və alim, bədii yaradıcılıq sirlərini, xüsusilə də dahi Füzuli sənətinin zəngin poetikasının yüksək emosional və aqli şərhini açmaq qüdrətinə malik Mir Cəlal müəllimin öyrətdikləri ikinci qanaddir. Onların tələbələri layiqincə mənimsədikdə bu iki qanadla uça bilərlər.

Nəhayət, qismət elə gətirdi ki, müdafiə zamanı könər təşkilatdan (indiki BDU-dan) verilən mötəbər rəyin sonunda unudulmaz Mir Cəlal müəllimin mənim üçün xüsusilə qiymətli imzasını gördüm. O rəyin surətini əziz xatirə kimi indi də saxlayır və zaman-zaman nəzərdən keçirir, düşünürəm...

*Ayaz Vəfali,
şair, tədqiqatçı alim*

Xəlil Əlimirzəyev tribunada.
Universitetin akt zalı.

Mir Cəlal müəllim Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının yaradıcılarından və ən kamil tədqiqatçılarından.

Mir Cəlal müəllimin Füzuli haqqında yazdığı məqalələri, xüsusilə “Füzulinin poetikası” adlı məşhur monoqrafiyası bütünlükdə füzulışünaslıq elminin zirvəsidir və bu gün də zirvəsi olaraq qalır. Mir Cəlal müəllim ağır zəhmətin, dərin elmi axtarıqların məhsulu olan “Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi məktəblər” adlı monumental bir əsər yazıb ortaya qoymuşdur. İlk dəfə olaraq çox geniş bir dövrü əhatə edən bu kitabda XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yaranmış ədəbi məktəblər elmi-nəzəri cəhətdən qruplaşdırılır, onların tarixi təsnifatı verilir. Tənqidi realizm, romantizm kimi ədəbi cərəyanların metod, üslub, yaradıcılıq xüsusiyyətləri, bədii-estetik prinsipləri müəyyənləşdirilir. Bu cərəyanlara daxil olan yazıçı və şairlərin hər biri haqqında mükəmməl elmi oçerklərə yanaşı, bütünlükdə bu dövr ədəbiyyatının, xüsusilə satirik “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin xalqımızın intibahında, milli özünüdərkində və milli mənliyin formalaşmasında, demokratik ideyalara yiyələnməsində, vətən, millət, ana dili anlayışlarının milli şüurumuzun əsas, aparıcı komponentinə çevrilməsində gördüyü böyük tarixi xidmətlər dəqiq elmi faktlar əsasında araşdırılır, təhlil süzgəcindən keçirilir. Mir Cəlal müəllim ədəbi-tənqidlə də yaxından məşğul olmuşdur. O, müasir ədəbi prosesa istiqamət verən çoxlu qiymətli məqalələrin müəllifi və Azərbaycanda ədəbiyyat nəzəriyyəsinin yaradıcılarından biridir.

Professor Xəlil Əlimirzəyevin çıxışından

Firidun Hüseynov

... Mir Cəlal əli qələm tutan gündən ömrünün sonuna qədər həm bədii ədəbiyyat, həm də ədəbiyyatşünaslıq sahəsində eyni həvəs və coşqunluqla, eyni ardıcılıq və uğurla, yorğunluq bilmədən çalışmış, zəngin və məhsuldar yaradıcılıq yolu keçərək yüzdən artıq kitab çap etdirmişdir. Ədibin arxivində hələ nə qədər əlyazmaları, çap üzü görməmiş əsərlər yadır...

Onun sadəliyi, təkmini, dözümlü, danışığı, fitrətən xəlqiliyi, bütün bunlarla yanaşı dərinliyi, ciddiliyi, səmimiyyəti, suyuşirin adam olması haqqında çox şey demək olar. İncə təbəssümü, mənalı baxışları, duzlu yumoru, sümüyü işləyən kəsərli sözü, aydın məntiqi vardı. Obrazlı danışar, obrazlı yazar, az sözlə dərin fikir ifadə etməyə çalışardı. Yazıçılıqdan gələn bir həssaslığı, dəqiqliyi, ən başlıcası isə incə və dərin müşahidə qabiliyyəti vardır. Müşahidəçiliyi lap heyrət doğururdu. Tanış küçələrdən keçib gəndəndə ayrı-ayrı məşhur binaların divarlarında, qapılarında olan xırda detallara işarə edər, diqqəti yönəldərdi ki, adamın matı-qutu quruyardı.

Firidun Hüseynov,
professor

Rəşid Mahmudov

Mir Cəlalın "Bir gəncin manifesti" 1940-cı illərdən gənclərin stolüstü kitabına çevrilmişdi. Bu səbəbdən idi ki, həmin kitab, hər il böyük tirajla nəşr edilirdi. Böyük Vətən müharibəsi illərində onun "Vətən", "İlyas", "İsrafil", "Vətən yaraları" adlı kitabları əl-əl gəzirdi. Mir Cəlalın alovlu publisistikası döyüş meydanlarında vətən oğullarını, arxa cəbhədə xalqı düşmən üzərində qələbəyə ruhlandırır.

Müharibədən sonrakı illərdə Mir Cəlal ən çox yazıb-yaradan yazıçı-alimlərdən idi. Biz universitetdə oxuduğumuz 1945-1950-ci illərdə onun "Həyat hekayələri", "İki rəssam", "Yeni kəndin adamları" və s. kitabları nəşr edilmişdi. Bir sıra mühüm həyatı problemlər ilk inikasını məhz onun hekayələrində, publisistikasında tapırdı. Bu əsərlərdə insan xarakterləri açılır, çətinlikləri aradan qaldırmaq, vətəni, torpağı, əməyi sevmək, xalq mənafeyini hər şeydən üstün tutmaq kimi keyfiyyətlər təbliğ olunurdu. "Söyüd kölgəsi", "Təzə şəhər", "Yaşadılarım", "Yuxu və külək", "Yolumuz hayandır?", "Gülbaslayan qız", "Kərpickəsən", "Şəfəqdən qalxanlar", "Silah qardaşları", "Əsgər oğlu", "Aqıl", "Xeyir və Şər", "Dağlar dilə gəldi", "Yaşadılar", "Ləyaqət" və s. kitabları müharibədən sonrakı dövrdə uşaqların, gənclərin tərbiyəsində, xarakterlərinin formalaşmasında, həyat proseslərinə fəal cəlb olunmasında mühüm rol oynamışdır.

Rəşid Mahmudov,
Əməkdar jurnalist

İsa Hüseynov

Bakıda, Hüsü Hacıyev və Həzi Aslanov küçələrinin tinində, mənim balkonumun qənşərində bir tut ağacı var. Qoca ağacdır, yaşını heç kəs bilmir. Qışda onun şiddətli küləklərdən əyilmiş budaqlarına baxanda hərdən mənə elə gəlir ki, daha qurumaq üzrədir. Amma yazda yenə yaşla bürünür. Qonşu məhəllələrin balaca uşaqları onun budaqlarına baramaqurdu kimi daraşırlar. Onlara baxıram, sizin körpə Baharı görürəm. "Bahar! Hardasan, mələr quzum?.." – deyə təlaşla qışqıran Sona anamızı görürəm. Sonra sizi, bu sadə, bədbəxt adamlara böyük məhəbbət bəsləyən ədibimizin nurlu sifətini görürəm.

Sonaları, Baharları sevnələr sizi də sevirilər.

İsa Hüseynov,
Xalq yazıçısı

Azərbaycanın ədəbiyyatşünas alimlərindən bir qrupu
(soldan): Məmməd Hüseyn Təhməsisib, Əli Sultanlı,
Cəfər Xəndan, Feyzulla Qasımzadə, Mir Cəlal,
Hidayət Əfəndiyev, Cəfər Cəfərov, Məmməd Cəfər.
Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyi. 1959-cu il.

Qardaş, hər hansı yazıçı sosioloji, ideoloji, məzmun aktuallığı, problematika müasirliyi nöqtəyi-nəzərindən nə qədər məqbul sayılsa da, poetika, sənətkarlıq baxımından qüsurlu görünə bilər. Elə şəxsiyyətlərin sənətkarlığından doktorluq yazmaq lazımdır ki, onun bədii irsi kimi sənətkarlıq sirləri də əzəmətli olsun, ədəbi məktəb səviyyəsinə qalxmış olsun. Məsələn, Nizami, Füzuli, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir və i.ə. Çünki onların poetikasını öyrənməyin özü hər hansı bir mərhələnin sənətkarlığını, onun dövründə yaşamış onlarla yazıçının da sənətkarlığını öyrənmək deməkdir.

Mir Cəlal

Sənətkar laboratoriyası, yazı masası nə qədər fərdi, intim, "daxili" iş olsa da, oxucular cəbhəsindən gələn xeyirxah niyyətlərə açıq və diqqətli olmaq lazımdır.

Bəzi oxuculardan, hətta ədəbiyyatçılardan eşitdiyim bir tələbə də yeri gəlmişkən münasibətimi bildirməyi lazım bilirəm.

O da nəşr olunmuş əsəri söküb təzədən yazmaq məsələsidir. Bu cəhətdən mən qələm yoldaşlarımdan çoxundan ayrılıram. İnsan köhnə otaqlarını söküb, təzədən tikə bilər. Ancaq yaranmış, zehinlərə yerilmiş əsəri söküb təzədən qurmaq mənim təsəvvürümə sığışan deyil.

Vaxtilə ədəbiyyatçı professorlardan biri mənə təklif edirdi: nə əcəb sən "Manifesti" böyüdüb bir neçə cild eləmirsən. Sənin ki, materialın, imkanın çoxdur!

Mən o yoldaşa belə cavab verdim: O əsərin gözəlliyi yığıcamlığında, ilhamın bakir həmləsilə yazılmasındadır. Əlavə sözü olan adam onları ayrı və təzə əsərdə deməlidir. Xırda qeyd, təshih mümkün olan şeydir, amma minlərlə oxucuların zehninə yeriyən əsəri sökmək, mənəcə, xeyirli iş deyildir.

Mir Cəlal

Bəxtiyar Vahabzadə

Mir Cəlal müəllim əmək fəaliyyətinə hələ cavan yaşlarından filoloji fakültədə başlamışdı. Ömrünün sonuna qədər də həmin fakültədə çalışdı. Bu müddət ərzində yüzlərlə tələbə, onlarla elmlər namizədi və doktoru yetişdirdi. Və neçə-neçə dilçi, ədəbiyyatçı alimlərlə, neçə-neçə yazıçı-şairlə çiyin-çiyinə çalışdı. Təkcə mən yox, bu gün onu şəxsən tanıyan adamlar arasından bir nəfər belə onun dilindən, yaxud əməlinə inciyən adam tapıla bilərmi? Mən inanmıram.

Bununla bərabər onu da deyim ki, xoş rəftarı, mülayimliyi ilə yanaşı, tutduğu vəzifəyə namusla xidmət edən bu adam işdə çox tələbkər və qanunpərəst idi.

Onun nəcibliyinə aid bir misal çəkmək istəyirəm: nə qədər ki, biz onun tələbəsidik, o, bizə adımızla müraciət edərdi. Onunla eyni kafedrada müəllim olandan sonra o, keçmiş tələbələrinə təkcə adı ilə deyil, "filan müəllim" deyə müraciət edərdi.

Bəxtiyar Vahabzadə,
Xalq şairi, akademik

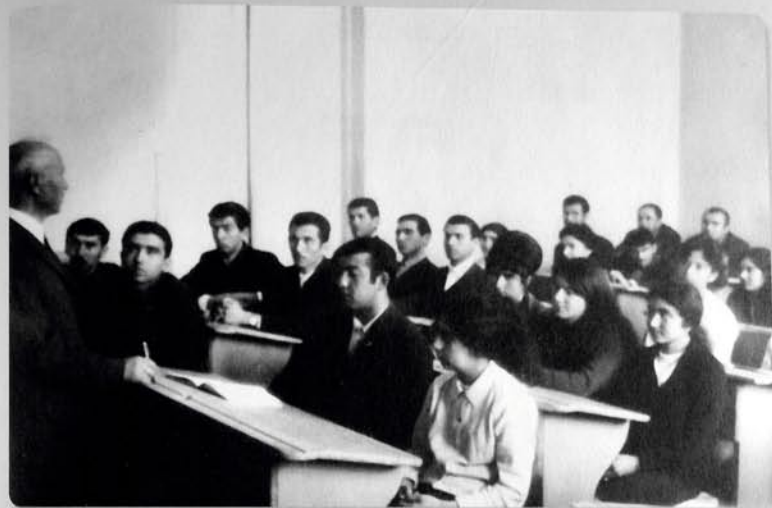

Mir Cəlal kafedra əməkdaşları ilə

Mir Cəlal, demək olar, 50 ilə yaxın müəllim işləmişdir. 3 il Gədəbəy və Gəncədə, 40 ildən çox bir müddətdə Azərbaycan Dövlət Universitetində müəllim və professor işləmiş, 17 il (1961-1978) Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasına rəhbərlik etmişdir.

Mir Cəlal Paşayev 1935-ci ildə Ədəbiyyat İnstitutunun yaradılmasında yaxından iştirak etmiş, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 1936-cı ildən ADU-da müəllimliyə başlamışdır. Yazıçılıqla yanaşı, o, "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" mövzusunda namizədlik, 1947-ci ildə "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Deməli, həmin illərdə ədib, yazıçılıqla yanaşı həm klassik irsi, həm də bütövlükdə XX yüzillikdə Azərbaycan ədəbiyyatını (1901-1917) ilk dəfə ədəbi məktəblərə görə sistemləşdirib elmi təsnifatını vermişdir.

Qara Namazov,
professor

Mir Cəlal Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində mühazirə oxuyarkən. 1960-cı il.

Bəli, Mir Cəlal qüdrətli qələmi ilə yanaşı, bizim Azərbaycan Dövlət Universitetində hikmətli mülahizələr oxuyan, yüz-yüz, min-min tələbənin müəllimi, mürəbbisi olmuşdur, öz pak, müqəddəs əxlaqi ilə onlara elm qazanmaqda ardıcılığı təlim etmişdir, onlara mütəmadi çalışmaq hissələrini aşılamışdır.

Süleyman Rəhimov,
Xalq yazıçısı

Kamal Talibzadə

Mən də Mir Cəlal müəllimin minlərlə tələbələrindən biriyəm, onun şirin, həm də dərin mühazirələrinin sədası indi də qulağımda səslənir. Elm sahəsində ilk addımlarım da onun köməyi ilə qüvvətə gəlib. Ustadımın hər əsəri mənim üçün bir bilik mənbəyi, bir məktəb olub və mən bu məktəbin, bu unudulmaz, heç nə ilə əvəz edilməz məktəbin xoş təsirini həmişə hiss etmişəm, indi də hiss edirəm.

***

Mir Cəlal nümunəvi müəllim, yeni ədəbiyyat elmimizin əsasını qoyan qüdrətli alim idi. Bu uğurun da mayasında xalqa xidmət məqsədi, inkişafa, tərəqqiyə, gələcəyə xidmət göstərmək arzusu, vəzifəsi dururdu. Alimin "Füzulinin poetikası", "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi məktəblər" kimi ciddi tədqiqatları, onlarca məzmunlu tənqidi məqaləsi milli ədəbiyyatşünaslığın, tənqidi fikrin inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Bu əsərlərlə alimlərimizin xüsusi nəslə tərbiyələnmiş və yetişmişdir. "Füzulinin poetikası" monoqrafiyası elmi-nəzəri təhlil ustalığı ilə seçilən, klassik ədəbiyyata estetikanın prinsipləri ilə yanaşmaq yolunu göstərən ilk ləyaqətli nümunələrdən idi. "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi məktəblər" əsəri çox mürəkkəb, ziddiyyətli, lakin son dərəcə zəngin olan bir dövrün ədəbiyyatının, ədəbi-estetik cərəyanların, məfkurəvi mübarizələrinin geniş, hərtərəfli mənzərəsini verir.

Bu əsərlər ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafı tarixində müəyyən mərhələ təşkil etmişlər, onlar elmimizin gələcək inkişafına təkan verən, bünövrə və əsas olmuşdur.

*Kamal Talibzadə,
akademik.*

Mir Cəlal

Bu gün ədəbiyyatşünaslıq elmimizin sayılıb-seçilən nümayəndələrinin, demək olar ki, hamısı ədəbiyyatın nəzəri əsaslarını Mir Cəlal Paşayevin məhz həmin əsərindən öyrənmişlər. Başqa sözlə desək, "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" kitabı uzun illər ölkəmizdə ədəbiyyatşünaslıq elminin əlifbası rolunu oynamış və bu missiyanı indi də ləyaqətlə davam etdirməkdədir. Bu mövzuda yazılan monoqrafiyaların, dərslərin hamısı həmin fundamental tədqiqat əsərlərindən qaynaqlanmışdır.

*Rafiq Yusifovlu,
filologiya elmləri namizədi*

Mir Cəlal

Mir Cəlal müəllim başdan-ayağa nurdan tökülmüş ideal mənəviyyətli, qeyri-adi bir şəxsiyyət idi. Görünür, vaxtından xeyli əvvəl ağsaqqallaşmışdı. Koridorda yeriyəndə sağ-solundan keçən bütün tələbələr ona salam verirdi. O isə başı ilə hamının salamını alırdı. Təmkinli, oturuşu-duuruşu ağır, az, ancaq mənalı danışan, danışanlara axıradək diqqətlə qulaq asan, seyrək saçlı, gözəl sifətli, dalgın baxışlı, çox vaxt fikirli görünən Mir Cəlal müəllim! O bu gün də mənim nəzərimdə beləcə qalıbdır. Mir Cəlal müəllim milli kökə, klassik demokratik ənənəyə möhkəm bağlı yazıçı idi. Nizami, Füzuli, Vaqif, Zakir haqqında böyük həvəs və maraqla danışırdı. Ondan Mirzə Cəlilin, Üzeyir Hacıbəylinin ətri gəlirdi. Bəlkə, xasiyyətində və yaradıcılığında incə yumurun mayası da buradan gəlirdi.

*Famil Mehdi,
şair, ədəbiyyatşünas*

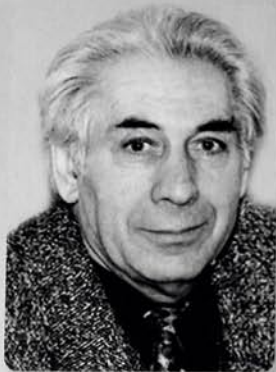
Mir Cəlal (öndə soldan üçüncü) Moskvada keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti dekadasının iştirakçıları arasında. 1940-cı ildə

Bir faktı da qeyd etmək istəyirəm: mən 20-ci illərdən üzü bu tərəfə Azərbaycan mətbuatını nömrə-nömrə vərəqləmişəm və bir çox müasirlərdən fərqli olaraq Mir Cəlal müəllimin hansısa "xalq düşməni" olan bir yazıçını (yəni Cavid, Cavadı, Çomənzəminli, Müşfiqi, Mümtazi, Kantemiri, Seyid Hüseyni, Əli Nazimi, Bəkir Çobanzadəni, Hənəfi Zeynallını, sonralar Heydər Hüseynovu və b.) "ifşa" edən, ədəbiyyatda, elmdə "ziyanvericilik" axtaran bircə yazısını da rast gəlməmişəm.

Bu günün oxucusu hesab edə bilər ki, (və əslində, düz də edərl!) hərgah insan bir başqasına böhtan atmırsa, qara yaxmırsa, burada nə şücaət var? Amma 37-ci il kontekstində, o ab-havada bu sualın cavabı elə də sadə deyil...

*Elçin,
Xalq yazıçısı*

Nahid Hacızadə

O, müəllim adını uca tutan, bu ada şərəf, şöhrət gətirən yazıçı-pedaqoq idi. Fəxrlə deyə bilərik ki, Abbas Səhhət, Firudin bəy Köçərli, Üzeyir Hacıbəyli, Camo Cəbrayılbəyli, Abdulla Şaiq kimi maarifçilərin, nurlu xalq ziyalılarının ənənələrini ləyaqətlə yaşadan, zənginləşdirən bir insan, bir vətəndaş idi Mir Cəlal müəllim!

Biz ondan təkcə "Ədəbiyyatşünaslığa giriş"i deyil, sənət sirlərini, həm də insanlıq və ömür-gün fəlsəfəsini öyrənirdik.

"Söz ölməzdir, əbədidir. Zaman dağları belə uçurub aparır. Söza isə onun gücü çatmır. Bunun ən yaxşı nümunəsi ulu sənətkarlarımızın, klassiklərimizin əsərləridir. Bir baxın, Nizami Gəncəvi "Xəmsə"si, Füzuli "Divan"ı, Sabir isə "Hophopnamə"si ilə ölməzlik qazanıb, üzlərini tutublar gələcək əsrlərə, gələcək nəsillərə.

*Nahid Hacızadə,
yazıçı*

Mir Cəlal və Həmid Araslı (soldan dördüncü) həmkarları ilə.

Görkəmli nasir, ədəbiyyatşünas, alim və pedaqoq Mir Cəlal müasir Azərbaycan ədəbiyyatının bünövrəsini qoyanlardan biri olmuşdur. O, bədii yaradıcılığa XX yüzilliyin 20-30-cu illərindən ədəbi aləmdə atdığı inamlı addımlardan sənətin şöhrətli zirvəsinə qədər keçdiyi çətin və şərəfli ömrünün əlli ili ərzində zəngin ədəbi irs yaratmışdır.

Qüdrətli söz ustası bütün şüurlu həyatını ədəbi, elmi və ictimai-pedaqoji fəaliyyətə həsr etmişdir. O, ölməz nəsr əsərləri, elmi dəyərini itirməyən monoqrafiyalar yaratmış, yeni ədəbiyyatşünas və pedaqoji kadrlar yetirmiş, doğma xalqın milli-mənəvi yüksəlişinə çalışmışdır. Mir Cəlalin fəaliyyəti çoxcəhətli olmuşdur. Nasir, müəllim, ədəbiyyatşünas, tənqidçi, publisist, ictimai xadim...

*Teymur Əhmədov,
professor*

Mir Cəlal tələbələrə gəzinti zamanı.

Mir Cəlal müəllim o dövrün alim ziyalılarından, ali məktəb müəllimlərinə, eləcə də Azərbaycan yazıçılarında bir çox cəhətlərinə görə fərqlənirdi. Sürətli, iti danışığı, hərəkatları yox idi. Sakit, aramla, səbir və təmkinlə danışardı. Müəhazirələrini də sadə, aydın bir üslubda qurardı. İbarətli cümlələrdən, terminçilikdən xoşu gəlməzdi. Həmişə deyirdi: "Fikir, təfəkkür aydın, sadə olduğu kimi, yazı da, danışq da, mühakimə də sadə, aydın və təsirli olmalıdır". Güclü məntiqi, zəngin təcrübəsi, dərin yaddaşı, iti müşahidəçiliyi vardı. Savadlı, təşkilatçı tələbələr, ziyalıları çox sevirdi. Elmə, sənətə, eləcə də gəncliyə olan böyük qayğıdan, dərin hörmət və məhəbbətdən irəli gələn güclü prinsipliyi, ardıcıl tələbkarlığı vardı. Hamı onu çox sevdiyi, hörmət etdiyi üçün müəhazirələrinə böyük həvəslə gəlirdi. Sadə, təmkinli olduğu qədər də dərin, tələbkar bir insan idi. İncə, zərif yumoru ilə hamını heyran edirdi. Bəzən əsəbi halları, gərgin anları olsa da, narahatçılığını çox zaman bürüzə verməzdi. İnsanı həmişə yaxşı tərəfdən görməyə çalışırdı. Son dərəcə ədalətli, pak olduğu üçün hamını özü kimi görmək istəyirdi.

*Abdulla Abbasov,
professor*

Abdulla Abbasov

Bir dəfə Mir Cəlal müəllimdən soruşdum: "Mir Cəlal müəllim! Üzeyir bəyin Məsəvat partiyası ilə, Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə və şəxsən M.Ə.Rəsulzadə ilə güclü əlaqələri olub. "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru işləyib, Məsəvatın himnini yazıb və s. Necə oldu ki, Üzeyir bəy 37-ci ildə repressiyanın qurbanı olmadı?!" Mir Cəlal müəllim bir an fikrə getdi və dedi: "O illər çox ağır, dəhşətli illər idi. Moskvada keçiriləcək Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti dekadasına hazırlıq gədirdi, adamlar müəyyənəşir, siyahılar tutulurdu. Tutulan siyahılar Azərbaycandan başqa Moskvada da təsdiq olunurdu. O siyahılarda Üzeyir bəyin adı yox idi. Onun adı başqa siyahıda idi. Ona "qara siyahı" deyirdilər. Nə isə, siyahılar Moskvaya göndərilir və Stalinə təqdim olunur. Stalin siyahını oxuyandan sonra soruşur: "A qde "Arşin mal alan?" Bu sözdən sonra Üzeyir bəyin adı o siyahıdan-bu siyahıya salınır və dekadanın hörmətli nümayəndəsi kimi Moskvaya göndərilir. Üzeyir bəyi Stalinin birçə sözü – "A qde "Arşin mal alan?" xilas etdi". Mən yenə soruşdum: "Mir Cəlal müəllim, Stalin Üzeyir bəyi tanıyırdımı?" Mir Cəlal müəllim özünəməxsus bir tərzdə dedi: "Onu şəxsən tanıyıb-tanımadığını deyə bilmərəm, amma onu bilirəm ki, 1915-ci ildə Stalin "Arşin mal alan"a Tiflisdə gürcü dilində baxmışdı".

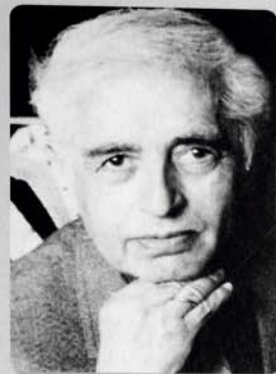
*Abdulla Abbasov,
professor*

Bədii yaradıcılığında olduğu kimi, elmi əsərlərində də Mir Cəlil həmişə aydın bir məqsəd izləmişdir. O, həmişə xalqın mənafeyinə xidmət edən ədəbiyyatdan, yazıçıdan yazıb, ədəbiyyatımızın böyük ənənələrinə sadiq olan sənətə maraq göstərib, müasir ideyalı ədəbiyyat uğrunda mübarizə aparıb. Buna görə də ədib bir nəzəriyyəçi, bir tənqidçi kimi büdrəməyib, çəşməyib, məqsəd aydınlığı ona tədqiqat mövzularını seçməkdə, ədəbiyyatın ayrı-ayrı məsələləri haqqında konkret, aydın fikirlər söyləməkdə kömək edibdir.

Sabir və Məmmədquluzadədən, Cabbarlı və Vurgundan, Mehdi Hüseyn və Əbülhəsəndən yazanda da onu eyni ideya-estetik məsələlər düşündürüb: bu yazıçılar bir vətəndaş, bir vətənpərvər kimi cəmiyyət üçün, xalq üçün nə ediblər, ona necə xidmət göstəriblər, hansı böyük məsələlər qaldırıb və həll ediblər? Realizmin estetik tələbləri fonunda onların sənəti necə görürsənib? Bu suallar ədibin hər hansı yazıçını qiymətləndirməkdə bir növ meyar olub və bu suallara verdiyi cavablar onun elmi əsərlərinə bir aydınlıq gətiribdir" ("Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 18 may, 1968-ci il).

İlyas Əfəndiyev

Aydın, sadə və təbii yazmaq onun əsas yaradıcılıq prinsiplərindəndir. Bu barədə o, Cəlil Məmmədquluzadənin, Haqverdiyevin ənənələrini müvəffəqiyyətlə davam etdirir. O, uzun illər ədəbi fəaliyyətində roman və povestlərdən başqa, yüzlərlə gözəl hekayə və oçerklər yazmışdır. Bu hekayələri oxuduqca adi adamın həyat yolu gözlərimiz qarşısında canlanır və biz onun mənəvi aləmindəki inkişaf prosesini duyuruq. O, heç bir zaman oxucunu "hey-rətə" salan "mürəkkəb" süjetlər qurmağa cəhd etmir, "fövqəladə" əhvalatlar quraşdırmır. Həyatımızın müəyyən bir parçasını qələmə alaraq şirin, canlı və aydın bir dil ilə təsvir edir. İnsanların əhvali-ruhiyyəsi haqqında cansız, uzun mühakimələr yürütmür. Onların psixoloji aləmini daim hərəkətdə, fəaliyyətdə açmağa çalışır. Onun zəif əsərlərində belə sünilik yoxdur. O, bütün yazılarında səmimi, təbiidir!

İlyas Əfəndiyev,
Xalq yazıçısı

Mir Cəlal

Mir Cəlal müəllim işlədiyi Gəncə və Gədəbəydə xalqın həyat tərzini, adət və ənənəsini, psixologiyasını, ayrı-ayrı adamların fərdi xarakterini, davranışını, eləcə də elin etnoqrafik xüsusiyyətini diqqətlə müşahidə etmiş. Bu yöndə zəngin materiallar, söz və ifadə ehtiyatı, atalar sözü, zərb-məsəllər toplamış, yazdığı ilk çərklərdə və zəngin məzmunlu hekayə və romanlarda onlardan bəhrələnməmişdir.

Təsadüfi deyil ki, Mir Cəlal hekayə kitablarını "Həyat hekayələri", "Sadə hekayələr" və ya "Vətən hekayələri" adı ilə çap etdirmişdir.

Mir Cəlalın hekayələri nə uzaq keçmişlərdən, nə əsatirdən, nə də nağıl və əfsanələrdən alınmışdır. O, mövzunu yaşadığı mühitin özündən, gündəlik təmasda olduğu insanlardan, onların gündəlik həyat və məişətindən almış, onların özlərinə məxsus sadə və aydın bir dildə yazmışdır.

*Qara Mustafə oğlu,
professor*

Səməd Vurğun

Səməd Vurğunun ilham və istedadına pərəstiş edənlərdən olmuşam. Onun ilk yazıları, şeirə, sənətə münasibəti, mühakimə və mülahizələrinədəki sərbəstlik, coşğun ilham, qanadlı xəyal və şəxsiyyət xoşuma gəlirdi. Lap ilk yazılarından sənət qüdrətini, şeirin səmimi səsinə, quru, süni bəzək-düzəkdən uzaq səmimiyyəti, qəlbin saf tərzlərini duyurdum. S.Vurğunun adı gələndə mən həyəcənsiz danışa bilmirdim. Otuzuncu illərin əvvəllərində Səmədin yaradıcılığı haqqında ilk təhlili məqaləni mən yazmışam (1932, "Hücum" jurnalı). Həmin məqalədə ilk şeirləri kəskin tənqid etsəm də, Vurğunun müstəsna istedadını göstərmişəm. "Vurğun əlinə qələm alan gündən əsl şair olmuş, kağız korlamamışdır". Şairin hədiyyə təqdim etdiyi ilk kitabını ("Şairin andı" 1930) kitabxanamda saxlayıram.

Mir Cəlal

Nigar Rəfibəyli, Mirvarid Dilbazi, Zeynal Xəlil, Səməd Vurğun və başqaları. Gəncə.

...Yazıçılar İttifaqı təşkil olunanda Səmədi Respublika Yazıçılar Təşkilatına məsul katib seçdilər.

Bir il sonra isə, 1936-cı ildə, Respublikanın 15 illiyi ilə əlaqədar bayramda Səmədi də partiya dövlət nümayəndələri sırasında Moskvaya – Kremldə partiya və hökumət rəhbərlərinin görüşünə apardılar.

Kremldə görüşdə də şair hökumət rəhbərlərinin diqqətini cəlb etmiş, xüsusi fərman ilə Lenin ordeninə layiq görülmüşdü.

Mir Cəlal

"Böyük dost haqqında kiçik qeydlər"

Səməd Vurğun öz sələfləri – Nizami, Füzuli, Sabir kimi sözə çox qiymət qoyur və artıq mənə verirdi:

Artıran söz qədrini sidqilə qədrin artırır.
Kim nə miqdar olsa əhlin eylər ol miqdar söz...

Eşitdiyi, ya oxuduğu mətnlərdə bədii, mənalı sözü sərraf kimi dərhal seçər və ağızdolusu tərifləyib qiymətləndirərdi.

Bir dəfə cavan şairlərin yazıları təhlil olunanda çökilən bir yaxşı misalın Səmədi nə qədər sevindirirdi yadımdadır, cavan şair çöldə uşaqlıq, çobanlıq günlərini təsvir edib deyirdi:

Bəzən mal itirib çöldə qalardım,
Gündüzü gecədən xəbər alardım...

Bunu eşidən kimi Səməd üzünü bütün məclisə tutub dedi:

-- Bu əsl şair sözüdür. Bu sözün sahibinə şair kimi baxmaq, haqqında ürəkdən danışmaq lazımdır.

Kimin qələmindən çıxır-çıxısın zəif əsər böyük şairi məyus edir, güclü əsər isə qanadlandırır. O zaman lap cavan şair Adil Babayevin bir beytinə xüsusi bir şeir həsr etdiyi yadımdadır. Səmədin tənqidçi və ədəbiyyatşünaslardan bir tələbi də bu idi:

-- Ədəbiyyatımızdan ağızdolusu, iftixarla danışmaq çoxunuzda çatışmur. Akademiyada ədəbiyyat tarixi kitabının bir neçə cildə planlaşdırılması məsələsi qoyulanda etirazlar az olmurdu.

Səməd isə bu zəngin xəzinənin "qapısının təzəcə açıldığını" göstər-məklə belə təşəbbüsləri hər yerdə qızğın müdafiə edirdi.

O, ədəbiyyat və sənətə xalq həyatı, idrakı və hünərinin mənəvi bir təcəssümü kimi baxır, Vətənimizin şan-şöhrətini hər bir kitabda, tabloda və mahnıda görmək istəyirdi.

Mir Cəlal

Şirindil Alışanlı

Mir Cəlal müəllimin ədəbi-tənqidi görüşlərindən danışarkən "Füzuli sənətkarlığı" səviyyəsində yazılmış "Yeni şeirin manifesti" tədqiqatını ayrıca dəyərləndirmək gərəkdir. Bu əsər Səməd Vurğun poeziyası haqqında ədəbi-fəlsəfi məhəbbət dastanıdır. Əsl poeziyaya, sənətə yüksək peşəkarlıq səviyyəsində verilmiş qiymətdir. Bu əsər janr etibarilə ən çox bədii-fəlsəfi esseyə bənzəyir. "Komsomol poeması"nda bədii həqiqətin ictimai-sosial konteksti, ədəbi qəhrəmanların təbiiliyini, həyatiliyini ehtiva edən bədii ümumiləşdirmə qüdrəti, poemanın bir janr kimi poetikası Mir Cəlal tərəfindən bənzərsiz elmi təhkiyə və intonasiya ilə incələnilir. Bu əsər Vurğunşünaslıqda öz müasir əhəmiyyətini saxlayan və tarixi missiyasını böyük ləyaqətlə yerinə yetirmiş nadir ədəbi tənqid nümunəsidir.

*Şirindil Alışanlı,
filologiya elmləri doktoru, professor*

(Ön cərgədə soldan): Mikayıl Rəfili, Sabit Rəhman, Səməd Vurğun, Mir Cəlal, Süleyman Rəhimov, (arxa cərgədə sağdan): Əvəz Sadiq, Cəfər Cəfərov, Hidayət Əfəndiyev, Əli Vəliyev, Məmməd Rəhim, Mehdi Hüseyn, Abdulla Şaiq və başqaları. 1945-ci il.

Qardaş, bizim bəzi yazıçılar Səmədin sağlığında deyirdilər ki, guya onların şöhrətlərinə Vurğunun istedadı, nüfuzu mane olur. Guya o olmasa, çoxlu bayraqdarlar çıxıb Azərbaycan şeirinin bayrağını yüksəklərə qaldırarlardı. Bəs nə oldu? Səməd düz neçə illərdir dünyasını dəyişib, bəs bu müddətdə necə oldu ki, bir yazıçı meydana gəlib, o yerdə qalmış bayrağı qaldırmadı? Qardaş, bunların hamısı boş söhbətlərdir. Səməddən sonra nəinki bir nəfər, hətta bütün yazıçıların hamısı da yığılsa, Səmədin poeziya bayrağını qaldıra bilməzlər, çünki Səmədi, Mirzə Cəlil demiş, zamana özü yaratmışdı.

Mir Cəlal

Mir Cəlal (soldan dördüncü) Xalq şairi Səməd Vurğunun 60 illik yubileyində. Azərbaycan Dövlət Universiteti, 1966-cı il.

Mir Cəlal müəllim Azərbaycanda əlifba dəyişikliklərinə dözə bilmirdi, son illərdə baş verən əlifba dəyişikliyi bir yana, böyük alim üstüörtülü surətdə ərəb əlifbasının dəyişdirilməsini də "səhv" hesab edirdi: "Mədəni millət keçən əsrlərin qaranlığında qalmış ədəbiyyatını üzə çıxarmaq haqqında düşünməlidir, biz isə 40 il ərzində 4-5 dəfə əlifba dəyişmişik".

Böyük istedad idi, onu da rahat buraxmadılar, yazıb-yaratmağa imkan vermədilər, deyə narazılığını bildirdi. Səməd Vurğunun yaradıcılığı haqqında ilk məqalə yazanlardan biri də Mir Cəlal idi. Gənclik illərində Gəncədə işləyərkən Səməd Vurğunla dostlaşmış, onun yaradıcılığını tədqiq edən tutarlı məqalə yazmışdır. Hamı da Səməd Vurğun haqqında yazılan tədqiqat xarakterli topluların hamısında seçilən əsərlərdən biri də Mir Cəlal müəllimindir. Bu məqalələr arasında "Yeni şeirin manifesti" əsərinin öz sanbalı ilə Vurğunşünaslıqda həmişə qalacağı şübhəsizdir. Öz tələbələrilə söhbətdə həmişə Səməd Vurğundan söhbət düşəndə Mir Cəlal müəllim deyərdi: "Səməd Vurğun Azərbaycan poeziyasına canlı Azərbaycan gətirib, Azərbaycan bir obraz kimi Səməd Vurğun poeziyası ilə ətə-qana dolub".

*Vaqif Vəliyev,
professor*

Bir dəfə universitetdən çıxıb evə gedirdim. Akademiyanın qarşısına çatanda Səməd Vurğunla qardaşı Mehdixanın buradan çıxdığını gördüm. Görüşüb, hal-əhvallaşıb birgə getdik. Sabir bağının tuşunda qarşından gələn ər-arvad nəsə pıçıladaş bizim yanımızda ayaq saxladılar. Qadın təkcə Səmədə müraciət edib:

– Salam, Səməd! – dedi.

Salam ancaq Səmədə verildiyindən Mehdixanla mən dinmədik. Səməd də cavab vermədi. Qadın xüsusi bir şövqlə gülüb dedi:

– Niyə salamımı almırsan, Səməd? Səni şair eləyən Dürrəyəm də!

Səməd barmaqlarının arasındakı "Kazbek"ə dərin bir qullab vurub özünəməxsus təbəssüm və hazırcavablıqla dedi:

– Ayə, səndə elə qabiliyyət varsa, o yanındakımı da şair elə!

Dürrə xanımın yanında dayanan ərşi şaqqanaq çəkib dedi:

– Sənə demədimmi yolumuzla düz çıxıb gedək. Səməd söz altında qalan deyil...

Mir Cəlal

*Mir Cəlal, Püstə xanım, Səməd Vurğun, Xavər xanım.
Moskva, 1954-cü il.*

Süleyman Rəhimov və Mir Cəlal.

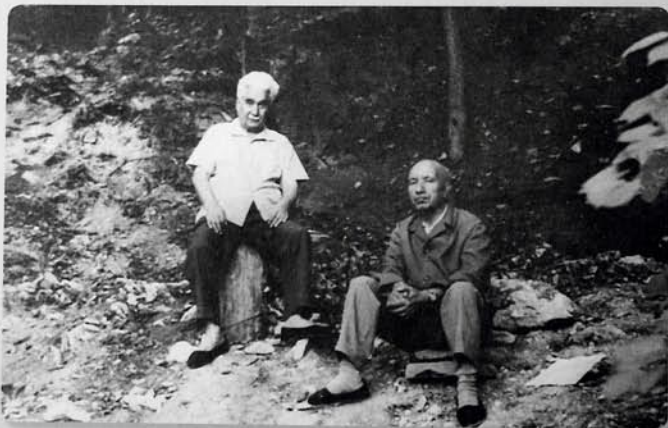

Şair Osman Sarıvəlli və Mir Cəlal.

Mir Cəlal, Cəfər Xəndan, Nəsir İmanquliyev və digərləri.

Mehdixan Vəkilov və Mir Cəlal.

Mir Cəlal və Məmməd Cəfər tələbələr arasında.
1950-ci il

Bir dəfə bədii obraz və tipikləşdirmə məsələlərindən danışanda mən ona dedim ki, Bahar obrazı sizin tipikləşdirilmiş obrazınızdır. Bahar siz olmasaydıq, onu bu cür təsvir edə bilməzdiniz. O yenə də gülümsəyərək: – Əlbəttə, – dedi, – hər bir tipik bədii obrazda yazıçının özü var. Bu baxımdan Bahar elə mənim özüməm.

Bəli, mən onun çoxsaylı əsərlərini, bədii və elmi araşdırmalarını oxuduqca, onun manifestini görürəm. Hörmətli müəllimlərim və dostlarım, professorlar Teymur Əhmədovun, Qara Namazovun, Vaqif Vəliyevin, mərhum Firidun Hüseynovun xatirələri mənim ürəyimdəki müəllim heykəlini, sadə insan obrazını daha da nurlandırır. Bu nurlu obraz Mir Cəlal müəllimdir. Dodağından təbəssüm düşməyən hörmətli Mir Cəlal müəllim. Onun yazdıqları və bizə dedikləri mənalı bir ömrün manifestidir.

İsmayıl Vəliyev,
professor

Soldan: Abbas Zamanov, Mir Cəlal, Mirəli Seyidov, Muxtar Hüseynov, Yusif Seyidov, Fərhad Zeynalov. ADU-nun filologiya fakültəsində dövlət imtahanı. 1957-ci il.

Mir Cəlal müəllimin vaxtında filologiya fakültəsinin elitəsi Əli Sultani, Cəfər Xəndan, Feyzulla Qasımzadə, Həmid Araslı, Muxtar Hüseynzadə, Ələvsət Abdullayev, Səlim Cəfərov kimi müəllimlər dərs deyirdi. Onların ünü, səsi respublikadan çox-çox uzaqlara yayılmışdı. Onların içərisində Mir Cəlal xüsusilə seçilirdi.

O, müəllim kimi də, yazıçı kimi də çox məşhur idi. Mir Cəlal müəllim ortaboylu, ləng tərpanən, lakin son dərəcə ayıq, həssas bir adam idi. O, mövzunu izah etdikdən, hər deyimini yerli-yataqlı aydınlaşdırandan sonra dayanar və uşaqların yorulmaması üçün adı misallara keçər və dərsin necə gəlib keçdiyini hiss etməzdik.

Mir Cəlal müəllim qayğıkeş adam idi. Tələbənin qayğısına qalardı. Özü də uşaq kimi sadə idi. Hələ onun predmetindən birçə nəfər tələbə də kəsilməmişdi. Bu, çox böyük hadisə idi. O, cavan müəllimlərə belə bir nəsihət verdiyini mən özüm eşitmişəm: "Müəllimin bir qulağı eşitməməli, bir gözü də görməməlidir". Bəli, o həm görən və eşidən, həm də "görməyən" və "eşitməyən" müəllim idi.

Şamil Qurbanov

Nəriman Həsənzadə

Müharibə Mir Cəlalın "qəlbində alovlu qəzəb" oyatmışdı. O, müharibə dəhşətlərini gözüylə görən yazıçılarımızdandır. Əlinə silah götürüb bilavasitə vuruşmasa da, gedib aylarla müharibə cəbhəsində qalmış, azərbaycanlı döyüşçülər qarşısında bir sıra dəyərli mühazirələr oxumuşdur.

Mir Cəlal özü də bu barədə demişdir: "Müharibə dövründə bir dənə də olsun roman yazmamışam. Buna baxmayaraq, müharibə mövzusu üzrə arxa cəbhəyə aid 45-ə kimi hekayə və oçerklər yazmışam. Məncə "Şərbət" və "Anaların üsyanı" yaxşı hekayələrim sırasına daxil edilə bilər".

Nəriman Həsənzadə,
Xalq şairi

Azərbaycan yazıçıları Uzaq Şərq hərbi hissəsində. 1942-ci il.

Müharibənin ağır günlərində respublikamızın kəndlərindən bir nəfər qoca kişi yanıma gələrək mənə dedi ki, sən mənim oğlumu yaxşı tanıyırsan. Çox təvəqqe edirəm, onun indi harada olduğunu, nə etdiyini öz dilinlə mənə danışasan. Mən çox and-aman elədim ki, əmi, sizin oğlunuza mən haradan tanıya bilərəm, mən birdən-ikidən sizi, yaxud oğlunuza görmüşəmmi? Onda qoca qoltuq cibindən qat kəsmiş, oxunmaqdan sürtülmüş, bəzi yerlərinin yazısı getmiş bir qəzet çıxararaq dedi: "Budur, burada yazıbsan ki!" Mən işin nə yerdə olduğunu anlayaraq qocaya ürək-dirək verib yola saldım. Doğrudan da, həmin qəzətdə mənim cəbhə həyatından bəhs edən bir hekayəm dərc olunmuşdu. Orada təsvir olunmuş gənc döyüşçünü qoca öz oğlu bilmişdi.

Mir Cəlal

Mir Cəlal

(Cəbhədən məktub)

Hörmətli yazıçımız Mir Cəlal!

Yoldaş Mir Cəlal, mən sizi yaxından tanımıram, lakin yazılarınızı çox yaxından tanıyır, oxuyur, maraqlanır və çap olunan əsərlərinizi böyük həvəslə təqib edirəm. Oxuduğum əsərlərinizdə dərinlik, bədillik, məntiq uyğunluğu və canlı xalq ruhu duyuram.

Budur ikinci dəfə, mən cəbhəyə gedərkən yolda "Vətən uğrunda" məcmuəsinin bir nüsxəsi əlimə keçdi. Orada "Açıq kitab" sərlövhəli əsərin bir parçasına təsadüf etdim.

Parçanı yolda, qatarların təkər səsləri, top gurultusu və bomba sədaları altında oxudum.

Bu bədii parça haqqında sizə öz təəssüratımı yazmaq qərarına gəldim. Hətta bəzi qeydlər də etdim. Lakin təəssüf ki, məcmuəni tez bir zaman ərzində qeydlərimlə birlikdə itirdim. Burada məni maraqlandıran bir sıra real tiplərə və xarakterlərə təsadüf etdim. Onlar nə qədər düzgün, nə qədər sənətkarlıqla və dərin məharətlə təsvir edilmişlər!

Adları xatirimdən çıxmışdır. Verdiyev, Gəldiyev və onların bəzi dostları hələ də cəmiyyətimiz içərisində yaşamaqdadırlar. Mən bir çox başqa adlar altında Gəldiyev, Verdiyevlər tanıyıram ki, bunların ümumiləşdirilmiş simaları artıq sizin qələminizin hədəfi olmuşlar.

"Dirilən adam" və başqa əsərləriniz, istərsə "Açıq kitab"ınız diqqətə təşayandır.

Mən "Açıq kitab" romanını oxuya-oxuya gülmüş, gülə-gülə oxumuşam. Gəldiyevlərin, Verdiyevlərin şəxsiyyətində bir çox tiplər xatırlamışam.

Mən belə fikrə gəldim ki, bu gözəl əsərin müəllifinə məktub yazım.

Yoldaş Mir Cəlal! Bu məktubu sizə xarici ölkədən – Polşadan yazıram. Əsərin dalsını mənə göndərməni rica edirəm.

Sizə alovlu cəbhə salamı.

Kapitan Nəsim Əfəndiyev.

1944-cü il.

Rza Quliyev, Mir Cəlal, Mirzə İbrahimov. Uzaq Şərqdə hərbi hissədə döyüşçülər arasında. 1942.

Mirzə İbrahimov, Rza Quliyev və başqaları ilə birlikdə 1942-ci ildə Uzaq Şərq Cəbhəsinə ezam olunmuş Mir Cəlal Novosibirsk şəhərindən Püstə xanıma yazırdı: "Ailəmizin xoşbəxt saatları – axşamüstü, hamımızın bir yerdə deyib-güldüyümüz yadıma düşür. Deyirəm əsl həyat, əsl səadət odur. Mən bir də o saatlara qovuşmaq, bir də balaları başıma yığıb şən uşaq səsləri şəraitində nahar eləmək, deyib-gülmək həsrətilə yaşayıram. Mirzə ilə bu barədə söhbət edirik".

Hafiz Paşayev

Mirzə İbrahimov

1942-ci ilin aprel ayının axırlarında məni, yazıçı Mir Cəlalı və o zaman "Kommunist" qəzetinin redaktoru işləyən Rza Quliyevi Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinə çağırdılar. Dedilər ki, Sovet Ordusu Baş Siyasi İdarəsinin rəisi Şerbakov yoldaş xüsusi məktubla Mərkəzi Komitəyə müraciət edib, Uzaq Şərq ordu hissələrində çoxlu azərbaycanlı əsgər olduğunu nəzərə alaraq ora bir qrup ziyalı göndərməyi xahiş etmişdir. Mərkəzi Komitə məsləhət görür ki, biz ora gedək.

– Necə baxırsınız? – deyə soruşdular.

– Biz hazırıq, havaxt yola çıxmaq lazımdır!

Üç ay ərzində Xabarovsk, Vladivostok, Birobiçan və sair hərbi dairələrdəki hissələrdə döyüşçülərlə görüş, onlarla cəbhələrdəki vəziyyət, Azərbaycan fəhlə, kolxozçu və ziyalıların işi, əməyi barədə söhbət edirdik.

Yadımdadır ki, bizim əsgərləri ən çox iki məsələ maraqlandırır: Hitlerin qanlı orduları ilə vuruşların gedişi və Azərbaycan xalqının həyatı...

Çoxlu suallar verirdilər. Bu suallara gah mən, gah Mir Cəlal, gah da Rza Quliyev cavab verirdi. Bütün hissələrdə isə üçümüz də çıxış edib, ara-sıra şeir, hekayə də oxuyurduq. Bu görüşlər çox hərarətli olurdu, əsgərlər böyük ruh yüksəkliyi ilə bizi qarşılayır, ayrılmaq istəmirdilər. Çox görüşlərimiz isə azərbaycanlı döyüşçülərin ən yaxşılarna komandanlıq adından əsgəri dərəcələr verilməsilə tamamlanırdı...

Uzaq Şərq cəbhəsindən biz, əlbəttə, böyük təəssüratla yanaşı bir sıra yazılarla da qayıtdıq. "Sarı sim", "Qardaşımdır mənəm bu insanlar" kimi yazılar mənə o görüşlərdən xatirədir...

Mirzə İbrahimov

Məmməd Arif

Böyük Vətən müharibəsi illərində yazdığı hekayələrdə ("Analara üsyanı", "Mərcan nənə", "Qardaş qanı", "Şərbət" və s.) Mir Cəlal adamlarımızın böyük insani hisslərindən, yüksək vətənpərvərliyindən bəhs etmişdir. İnsanpərvərlik duyğusu ilə dolu olan bu hekayələrdə lirik cəhət daha qüvvətlidir.

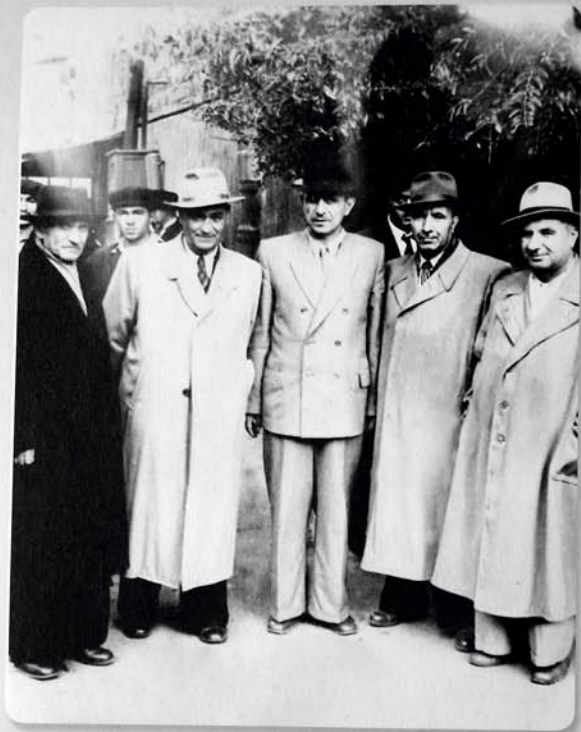
Lirika ilə bərabər, Mir Cəlalin əsərlərində incə bir yumor da vardır. Ədib gülür və oxucuları da güldürür; yazıçı o adamlara gülür ki, onlar, əsasən, yaxşı və namuslu adamlar olsalar da, hələ köhnəlikdən xilas ola bilməmişlər, yeniliyi dərk edə bilmirlər və buna görə də bəzən gülünc vəziyyətə düşürlər. Yazıçı belə adamlara nifrət etmir, əksinə, onların ayılmasına, həqiqəti başa düşməsinə və köhnə fikirlərdən tez xilas olmasına kömək edir.

Lakin ədibin tənqidi həmişə belə yumşaq və mülayim deyildir. Onun nifrətlə, qəzəblə dolu olan tənqidi də vardır ki, bu tənqid düşmənlərə qarşı çevrilmişdir. İşimizə mane olan adamları ədib mülayim yumorla deyil, kəskin satira silahı ilə tənqid edir, cəmiyyətimizdəki mənfi halları amansız satira atəşinə tutub ifşa edir. Yazıçının "Mərkəz adamı", "Kəmtərovlar ailəsi", "Təzə toyun nəzakət qaydaları" və "Bostan oğrusu" kimi hekayələrində meşşanlıq, süründürməçilik, xüsusiyətçilik, paxıllıq, köhnəpərəstlik və sair mənfi sifətlər ciddi tənqid olunmuşdur.

Məmməd Arif,
akademik

Mir Cəlal və akademik Məmməd Arif

Mir Cəlal (sağdan ikinci) həmkarları ilə 1 May
Beynəlxalq Həmrəyliyi nümayişində.

Görkəmli elm xadimləri (sağdan): Feyzulla Qasımzadə, Mir Cəlal,
Həmid Arslan, Məmməd Arif, Heydər Hüseynov

“Açıq kitab”ı örtməyə, otuzuncu illərin axırında xalqımızın həyatında baş vermiş hadisələri yetişməkdə olan yeni nəsildən gizlətməyə çalışdılar. Zaman keçdi, “Açıq kitab” yenidən açılıb xalqın malı oldu. Öz şəxsi firavanlığını başqalarının bədbəxtliyi üzərində quran, namuslu vətəndaşlarımızı ləkələmək yolu ilə pillə-pillə qalxmağa, ictimai mövqə tutub möhkəmlənməyə çalışan Gəldiyevlər “Açıq kitab”ın səhifələrində öz mənfur sifətlərini gördülər. Yenidən çap olunub yayılmış bu roman Mir Cəlalin yaradıcılığında vətəndaşlıq pafosunun ifadəsidir.

İsa Hüseynov,
Xalq yazıçısı

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasında Hidayət Əfəndiyevin elmi əsərinin müzakirəsi. Şəkildə (sağdan): Mir Cəlal, Hidayət Əfəndiyev, Pənah Xəlilov, Vaqif Vəliyev, İmayət Bəktəşi, Abuzər İsmayilov. 1960-cı il.

Əlyazmalar İnstitutunda. Soldan: Aslan Aslanov, Nurəddin Babayev, Mir Cəlal, Kazım Quluzadə və Mirzə Purabbas.

Nəriman Həsənzadə

Moskvada Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirib ikinci ali təhsil diplomu ilə (birinci diplomu Gəncə Pedaqoji İnstitutunda almışdım) Bakıya qayıtmışdım. İşsiz idim. Bir gün onunla şəhərdə rastlaşdıq. İmzama izləyir, şeirlərimi oxuyurmuş.

– Nə axtarırsan?

– İş.

– İş axtarma, adam axtar, – dedi. – Adam da mən. Gəl universitetin aspiranturasına.

Getdim. Mənim tale yolumu 61-ci ildə belə təyin etdi, o yol məni ucaltdı və Milli Aviasiya Akademiyasının "Humanitar fənlər kafedrası"na gətirdi – kafedra müdiri vəzifəsinə.

Mir Cəlal müəllim elə bil məni izləyir, indi də tək qoymur. Evimdə və kafedrada olan fotoportretlə hər gün görüşürəm. O gözlər yenə deyir: "Nə axtarırsan?" Bu dəfə deyirəm: "Sizi". "Mən yanıdayam" – deyir. Düz deyirdi: Axı Milli Aviasiya Akademiyasının rektoru, müəllimimizin böyük oğlu, akademik Arif Mir Cəlal oğludur.

Bəlkə də, buna görə mən taleyə, təsadüfə, alın yazısına inanıram.

Nəriman Həsənzadə,
Xalq şairi

Mir Cəlal həmkarları ilə. Nizami məqbərəsi. Gəncə.

Nəriman olduqca həssas bir şairdir. O bir qartalın uçuşunda, bir lalənin duruşunda, bir körpənin baxışında bütün kainatı, ictimai aləmi və mənə dolu həyatımızı görmək istəyir. Şair bir çiçəyə baxıb deyir:

*Bu gülün rəngində vardı bir donun,
Həyatı sevirdin, axı sən, ana.
Nə deyim, bəlkə də, geyimib onu
Təzadən dünyaya gəlmisən, ana?*

Ana həsrəti ilə böyüyən bir gəncin məhəbbətini ifadə üçün nə gözəl bir xitab!

Nəriman şeirlərində bədii xitab, müraciət, məqbul və münasib bir üsuldur. O, qarşısında dayandığı hər şeyi dilə gətirib danışdırır. Həsbi-hala cəlb edə bilir. Arı qonduğu çiçəklərdən ətir toplayan kimi, şair də ürəyinə yaxın hər şeydən dərin mənə, şeir ülvyyəti çəkmək istəyir.

Mir Cəlal

Mir Cəlal iş otağında

Mir Cəlalin yüksək professionallığa malik alim qələminin məhsulu olan "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" monoqrafiyası XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, mədəniyyəti, elmi, ictimai həyatı haqqında ən səmərəli elmi əsərdir. Bu kitab o dövrün ədəbiyyatının tək faktoloji icmal yox, həm də bədii-estetik, ideya-estetik ictimai prinsiplərinin və ideallarının sistemli şəkildə elmi-nəzəri təhlili kimi çox qiymətlidir.

Mir Cəlal Firudin bəy Köçərliyədən sonra Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini yazanlardan biri, professional Azərbaycan ədəbiyyatı nəzəriyyəsinin ilk yaradıcısıdır. O, ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsaslarının və mühüm mərhələlərinin elmi izahını və təsnifatını verən ilk ədəbiyyatşünas alimdir.

*Nərgiz Paşayeva,
filologiya elmləri doktoru, professor*

Mir Cəlal müəllim öz qələmiylə ideologiyaya xidmət eləməyib, Mir Cəlal müəllim öz qələmiylə ədəbiyyata xidmət eləyib, ədəbiyyatşünaslığa xidmət eləyib. Mən belə hesab eləyirəm ki, bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının praktik bir nümunəsidir, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının praktikasıdır; bu kitab "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" kitabıdır, amma əslində bu XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tarixidir, necə ki, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tarixini akademik Feyzulla Qasımsadə yazmışdır, necə ki, XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini akademik Həmid Araslı yazmışdı və s. bu da əslində XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tarixidir – təbii ki, mən 20-ci ilə qədərki dövrü deyirəm. Kitabı oxuyub görürsən ki, burada qətiyyətlə məhəllilik deyilən bir şey yoxdur. Yəni söhbət hansısa Maştağada bir məclis, Şəkiddə bir məclis, Şuşada bir məclisdən getmir. Söhbət bədii, elmi-nəzəri təsnifatdan gedir; söhbət məktəblərdən gedir – Azərbaycan ədəbiyyatında realizm məktəbindən gedir, Cəlil Məmmədquluzadə təhlil olunur. Haqverdiyev təhlil olunur. Hadi təhlil olunur, söhbət gedir romantik Azərbaycan ədəbiyyatı məktəbindən. Və təsəvvür eləyin, yəni əvvəlki fikrə qayıdıram, sovet dövründə, sovet sistemində, sovet ideologiyasında Hadidən yazmaq və bu şəkildə yazmaq böyük vətəndaşlıq cəsarəti tələb eləyirdi.

*Elçin,
Xalq yazıçısı*

Pənah Xəlilov

Mir Cəlal müəllim öz ədəbiyyatımızın dəryasından dünya okeanına sıçrayıb düşür, ikisində də sərbəst üzür. Bütöv bir ömür tələb edən geniş mütləq elmi-nəzəri cəvharını də görmək və qiymətləndirmək Mir Cəlal müəllimin hünəridir, həm də qətiyyətli elmi-nəzəri hünəridir. Mən bacardığım səviyyədə onlardan öyrəndim, amma bunu üzə vurmurdum.

Okeandan öz dənizimizin qırağına qayıdanda Mir Cəlal müəllim öz doğmaları ilə qucaqlaşır. Səməd Vurğunun "Qafqaz" şeirinə, "Muğan" poemasına göz gəzdirir. Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Yusif Vəzir və bir daha Mikayıl Müşfiqi anır. Nə məqsədlə? 37-ci ilin günahsız qurbanlarına bəraət və ehtiramdan əlavə, bir də onların əzəmətinə əsaslanan ədəbiyyat nəzəriyyəsi fənni üçün lazım olan bədii təzadları onların qələmində axtarıb tapmaq üçün.

*Pənah Xəlilov,
professor*

Mir Cəlal Azərbaycan Yazıçılarının II qurultayında.
Bakı, 1954-cü il.

Mehdi Hüseyn, Mir Cəlal, Osman Sarıwəlli. Asiya-Afrika
yazıçılarının konfransı. Daşkənd, 1958-ci il.

Mir Cəlal Asiya-Afrika yazıçılarının konfransının
iştirakçıları ilə. Daşkənd, 1958-ci il.

Mir Cəlal ailə üzvləri ilə birlikdə. 1959-cu il.

Mir Cəlal yaradıcı şəxsiyyətində üç fəaliyyət növü birləşmişdir. O, alim, yazıçı və müəllim kimi yaşadığı və çalışdığı illərdə də, indi də müqayisəsizdir, bənzərsizdir. Mir Cəlal müəllim onda da, indi də Azərbaycan ziyalıları, bütövlükdə xalqımız, millətimiz üçün bir örnək olaraq ən yaxşı alim, ən yaxşı yazıçı və ən yaxşı müəllimdir.

Mir Cəlal "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" adlı kitabında ən çox sevdiyi yazıçılardan biri olaraq Mirzə Cəlili belə səciyyələndirirdi: "Mühərrir Mirzə Cəlil – dramaturq və hekayə-nəvis Mirzə Cəlililin eynidir".

"Biz hamımız Mirzə Cəlilin "Poçt qutusundan çıxmış" – deyən böyük yazıçı Mir Cəlal – alim Mir Cəlalin və Mir Cəlal müəllimin eynidir. Mir Cəlal müəllim yaradıcılığının, fəaliyyətinin bütün sahələrini – "İnsan əsrarının" açılına, özünün sözləri ilə ifadə etmiş olsa, insanlıq fəlsəfəsinin mənimsənilməsinə, öyrədilməsinə istiqamətləndirmiş, bütün qüvvəsini bu mühüm işə həsr etmişdir.

*Tofiq Hüseynovlu,
professor*

Anar

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə sənətinə məhəbbət Mir Cəlalin ardıcıl çalışdığı iki sahəni – bədii nəsr və elmi tədqiqatı bir-birinə üzvi şəkildə bağlayır. Alim kimi Mir Cəlal Mirzə Cəlil irsinin sirlərini açmağa çalışırdısa, yazıçı kimi onun bədii əsərlərini davam etdirməyə səy göstərirdi. Bu cəhətdən onun Mirzə Cəlil üslubunda yazdığı hekayələri xüsusi dəyərə malikdir.

*Anar,
Xalq yazıçısı*

Təhsin Mütəllibov

Mir Cəlalın mətbuatda çap olunmuş ilk ədəbiyyatşünaslıq məqaləsi "Ədəbiyyatda romantizm" adlanır. İlk məqaləsindən Mir Cəlal çox ciddi və mürəkkəb nəzəri məsələyə maraq göstərmişdir. Bu məqalədəki geniş məlumat və nəzəri mühakimələr iyirmi yaşlı bir gəncin zəngin elmi potensialından xəbər verir.

Mir Cəlalın tədqiqatlarında nəzəri fikir, nəzəri ümumiləşmələr və nəticələr çox güclüdür. O, bir sənətkarın yaradıcılığından bəhs edərkən də bir dövrün, bir tarixi mərhələnin ədəbiyyatı haqqında bitkin təsəvvür yarada bilir. Mir Cəlalda bir alim kimi dövr, zaman məhdudiyəti yoxdur, elmi erudisiya, çox genişdir. Elə buna görə də o, hər hansı ədəbi hadisədən və şəxsiyyətdən bəhs edərkən tədqiq və təhlilini geniş miqyasda aparır, müxtəlif paralellərə, müqayisələrə müraciət edir, ümumiləşdirir, əsaslı nəticələrə gələ bilir.

Mir Cəlal, hər şeydən əvvəl, mahir ədəbiyyat diaqnostiki idi. O, bəhs etdiyi dövrün, şəxsin, əsərin ən sosiyyavi cəhətlərini, ən güclü və zəif tərəflərini dəqiq göstərə bilir. Və onun tərifləri də, tənqidləri də əsaslı, sübutlu olur, inandırır, düşündürür, nəticə çıxarmağa əsas verir.

Mir Cəlal ədəbiyyat nəzəriyyəsinin kamil bilicisi olduğundan bəhs etdiyi ədəbiyyat materialına daha çox nəzəri problemlər müstəvisində yanaşır, ümumiləşmiş nəticələr söyləyir, hətta müəyyən proqnozlar deyə bilir.

*Təhsin Mütəllibov,
professor*

Moskova Azərbaycan incəsənətinin və ədəbiyyatının dekadası. Soldan: Mir Cəlal, Süleyman Rüstəm, Osman Sarıvəlli, Rəşid Rza, Məmməd Qurbanov, Abdulla Bayramov, Nikolay Tixonov, Vəli Axundov, Süleyman Rəhimov və Məmməd Rahim. 1958-ci il.

Moskva keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti öngünüyü biz yazıçılar üçün paytaxt ictimaiyyəti qarşısında ikinci imtahan oldu. Bu imtahan bizim keçən on il ərzində əldə etdiyimiz müvəffəqiyyətləri nümayiş etdirməklə bərabər yaradıcılığımızdakı nöqsanları da aqıb göstərdi, qarşımıza zəmanəsinə layiq, ideyaca yüksək yeni bədii əsərlər yaratmaq kimi çox mühüm və şərfli vəzifələr qoydu.

Böyük qələbələrlə qarşıladığımız yeni il, bu böyük vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün bizim coşğun yaradıcılıq ilimiz olacaqdır.

Ədəbiyyatımızı müasir mövzuda yazılan böyük əsərlər – romanlar, poemalar, dramalarla zənginləşdirmək üçün biz yazıçılar yeni ildə daha məhsuldar işləməliyik. Mən bu il, "Yaşlılar" romanının ikinci hissəsini qurtaracaq, bununla yanaşı xalqımızın quruculuq işlərindəki fədakarlığından və məktəblərimizin həyatından bəhs edən hekayələr yazacağam.

Mir Cəlal

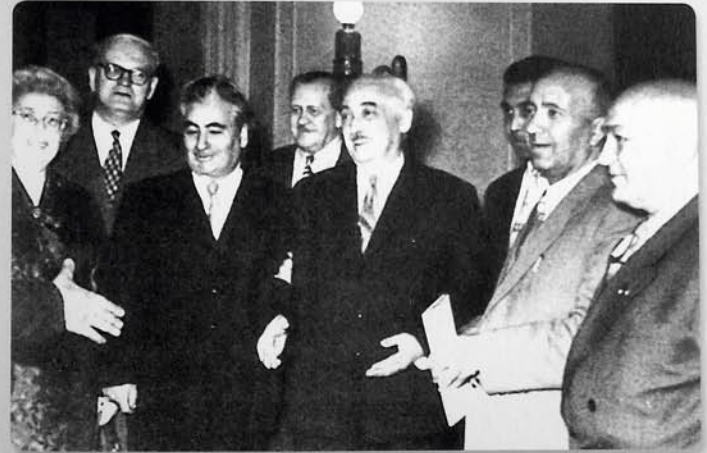
Azərbaycan Yazıçılar Birliyində rus yazıçısı
Konstantin Simonovla görüş. Bakı, 1955-ci il.

60-cı illər. Mir Cəlal (soldan dördüncü) və Mirzə İbrahimov Azərbaycan Dövlət
Universitetində. Rus şairi Robert Rojdestvenski ilə görüş.

Azərbaycan yazıçıları Moskvada. 1967-ci il.

Mir Cəlal (sağdan ikinci) Moskva görüşlərində.

Soldan: Cəlal Qasımov, Yusif Məmmədaliyev,
Məmməd Səlimov, Cəfər Xəndan, Müzəffər Abutalıbov,
Mir Cəlal. Bakı, may 1960-cı il.

Mir Cəlalin 60 illik yubileyi şərəfinə tədbir. 1968-ci il.

“Əziz Mir Cəlal!

Sizi — məşhur Azərbaycan yazıçısını, görkəmli alimi, Azərbaycan sovet ədəbiyyatının yaradıcılarından birini — 60 illiyiniz münasibəti ilə ürəkdən təbrik edirik.

İlk ədəbi addımlarınızdan etibarən siz yeni insan nəğməkarı olmuşunuz, azadlıq və xalqın səadəti uğrunda çalışmış mübariz inqilabçılar əsərlərinizin əsas qəhrəmanlarına çevirmişsiniz.

“Bir gəncin manifesti” romanı ana dilinizdə dəfələrlə nəşr edilmiş, rus və qeyri dillərə tərcümə olunaraq Azərbaycan sovet klassiklərinin yaradıcılıq xəzinəsinə daxil olmuşdur.

“Dirilən adam”, “Yaşılırlarım”, “Yolumuz hayandır?” romanları və başqa əsərlərinizlə Azərbaycan xalqının son yarım əsrdə keçdiyi qəhrəmanlıq yolunu izləmək mümkündür.

Siz elmi-pedaqoji işə, gənc tədqiqatçı alimlərin tərbiyəsinə də az qüvvə sərf etməmişsiniz. Ədəbi-tənqidi fəaliyyətə ciddi diqqət yetirərək gənc yazıçıların əsərləri haqqında məqalələr çap etdirir, onların inkişafına kömək göstərirsiniz.

Altmış yaşınız tamam olduğu bu günlərdə, əziz dostumuz Mir Cəlal, sizə möhkəm cansağlığı, çoxmillətli sovet ədəbiyyatının inkişafı naminə yeni yaradıcılıq müvəffəqiyyətləri arzulayırıq!

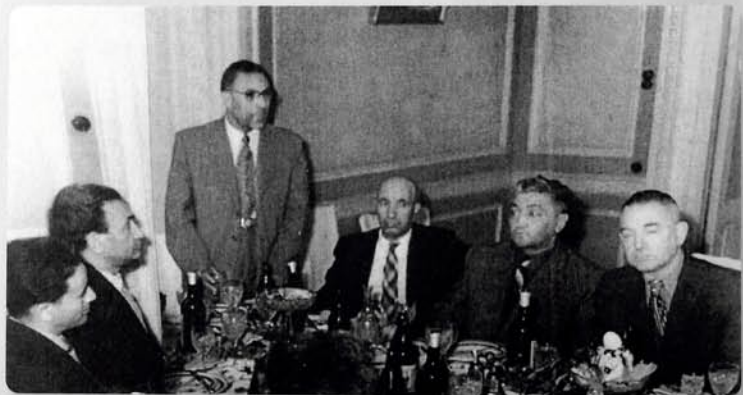
*SSRİ Yazıçılar İttifaqının Katibliyi,
Azərbaycan Ədəbiyyat Şurası*

Tələbələr Mir Cəlalı ad günü münasibətilə təbrik edirlər.

Mir Cəlal, Hamid Araslı və Xəlid Əlimirzəyev.

*Akademik Şəfaət Məhdiyev Mir Cəlalı həmkarları
adından təbrik edir. 1968-ci il.*

Soldan: Mir Cəlal, Süleyman Rüstəm və Osman Sarıvəlli.

*Soldan: Mir Cəlal, Qəhrəman Süleymanzadə,
Sadiq Hüseynov və Xəlid Əlimirzəyev. 1970-ci il*

Mir Cəlal Gəncədə görüş zamanı

*Mir Cəlal (sağdan ikinci)
Bakı kəndlərinin birində orta məktəbdə görüş zamanı.*

Mir Cəlalın yubileyi şərəfinə ziyafət. 1968-ci il.

Mir Cəlalın müəllimlik fəaliyyətini onun ədəbi fəaliyyətindən ayırmaq olmaz. Öz yetirmələrinə yüksək vətəndaşlıq ideyalarını aşılayan, gözəl insan, qayğıkeş müəllim olan Mir Cəlal Paşayevin tələbələri hazırda respublikamızın müxtəlif elm, maarif və mədəniyyət ocaqlarında çalışır, onun layiqli varisləri kimi tanınırlar.

*Dildar Vəkilova,
filologiya elmləri namizədi*

Mir Cəlal çıxış edərkən

Əziz yoldaşlar, burada çıxış eləyən yazıçı dostlarıma da, sizə də ürəkdən təşəkkürlərimi yetirirəm. Sağ olun ki, məni sayıb yubileyimə gəlmisiniz. Açıqını deyim, tərif bir az çox oldu. Məni utandırdınız. Çalışacağam ki, deyilənlərə layiq olum – həm yazıçı, həm də pedaqoq kimi. Mən burada özümə həmişə ustad saydığım böyük Mirzə Cəlilin bu sözlərini yada salmaq istəyirəm. O deyirdi: “Qələmin müqəddəs vəzifəsi xalqın xoşbəxtliyi yolunda xidmət etməkdir. Bu ola gərək hər bir qələm sahibinin amalı”.

Mənim də amalım həmişə xalqa xidmət olub. Hələ çox borcuyam xalqıma. Ömrümün qalan illərini də onun xoşbəxtliyi yolunda əsirgəməyəcəyəm. Bir daha hamınıza minnətdarlığımı bildirirəm.

Mir Cəlal

Soldan: Mir Cəlal, Həmid Araslı, Balaş Azəroğlu. Aşqabad, 1958-ci il.

Mir Cəlal müəllimlə müxtəlif vaxtlarda, müxtəlif yerlərdə görüşlərindən yadda qalanlardan biri də onun 60 illik yubileyidir. Yubiley zamanı böyük yazıçı və tanınmış alimi təbrik etmək üçün müxtəlif təşkilatlardan və elmi mərkəzlərdən nümayəndələr gəlmişdi. Çıxış edənlərin hamısı təvazökar insan haqqında ürəkdən gələn xoş sözlər deyirdilər. Mən də əziz müəllimimizi Cənubi Azərbaycan yazıçıları, onun oxucuları və həmvətənləri adından təbrik edəndə, salonda bir canlanma oldu, sonra da sürəkli alqış başladı. Cənubla Şimal birləşib Mir Cəlal müəllimi alqışlayırdı.

Aramızda Cənub həsrətilə dünyasını dəyişənlər az olmadı. Kim bilir, Mir Cəlalin da qəlbində belə bir həsrət kök salmışdı, ata yurdunu, uşaqları yaddaşında həkk olmuş yerləri bir dəfə də görmək həsrəti... bəlkə də...

Mir Cəlal müəllim dünyasını çox tez dəyişdi. Ancaq o bir ömürdə neçə ömür yaşadı: gözəl bir alim, qüdrətli sənətkar və ən başlıcası, layəqətli və heç zaman unudulmayan bir insan ömrü...

*Balaş Azəroğlu,
Xalq şairi*

Mir Cəlal iş otağında

Teymur Əhmədov

Elmi ədəbiyyata bələd olduqca Mir Cəlal müəllimin bir alim kimi dərin zəkasına, analitik təfəkkürünə, erudisiyasına, zəhmətkeşliyinə heyran olurdum. O, təkcə istedadlı müəllim, yazıçı deyilmiş, həm də mütəfəkkir ədəbiyyatşünas alim imiş. Buna mən onun ədəbi məktəblər haqqında yazdığı monumental tədqiqat əsərini, "Məhəmməd Füzuli irsi", "Cəlil Məmməd-quluzadə realizmi", "Nəriman Nərimanovun bədii yaradıcılığı" və s. elmi araşdırmalarını oxuduqdan sonra əmin oldum. Bunlar məni heyrtləndirir, sevindirir, həm də elmi işə daha ciddi, məsuliyyətlə yanaşmağa sövq edirdi.

Bir zaman universitetin geniş auditoriyalarında bədii ədəbiyyatın sirlərini, nəzəriyyəsini özünəməxsus təmkinlə, səbirlə öyrədən Mir Cəlal müəllim indi öz dərin elmi əsərləri ilə ədəbiyyatşünaslıq elminə, ədəbiyyat tarixinə milli mövqedən yanaşmağın yollarını öyrədir. Bütün bunlar mənim qəlbimdə Mir Cəlal müəllimə böyük ədəbiyyatşünas alim kimi pərəstişkarlıq yaratmışdı.

Azərbaycanın ictimai fikir tarixində yazıçı, pedaqoq, ədəbiyyatşünas, tənqidçi və publisist kimi görkəmli yer tutan Mir Cəlal müəllim öz zəngin irsi və parlaq şəxsiyyəti ilə onu tanıyanların və qədirbilən oxucuların qəlbində böyük abidə ucaltırmışdır. Mir Cəlal müəllim həmişə öz əsərləri ilə insanları saflığa, əqidləli və təəssübkeş olmağa, vətənə və xalqa sadaqətlə xidmət etməyə səsləyəcəkdir. İftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Mir Cəlal müəllim ədəbiyaşar şəxsiyyətdir.

*Teymur Əhmədov,
professor*

Mir Cəlal tələbələri ilə Dənizkənarı Parkda.

Müəllimlik, el arası deyimlə ifadə etsək, onun boyuna biçilmişdir. Mir Cəlal təkcə auditoriyaya girib dərs aparması ilə deyil, bütün varlığı ilə müəllim idi, oturuşu-duruşu ilə, gəlişi-gedişi ilə, danışığı-gülüşi ilə, bütün hərəkətləri ilə müəllim idi. Yazıçılığında da müəllim idi, alimliyində də müəllim idi. Onun bədii əsərlərini diqqətlə oxuyan hər kəs deyər bilər ki, burada müəllim əli işləyibdir, burada müəllim nəfəsi var, elmi əsərlərini oxuyan da deyər ki, burada müəllim düşüncəsi, müəllim kəlamı, müəllim təlimi var.

*Yusif Seyidov,
professor*

Nizami Cəfərov

Mir Cəlal müəllimin unudulmaz bir xüsusiyyəti də tələbələrində xüsusilə hörmətlə (hətta ehtiramla) yanaşması idi. Böyük bir şəxsiyyətin bu cür münasibəti elm-yaradıcılıq yoluna yenidən çıxmış hər bir gənci həvəsləndirir, yüksəldirdi...

Bizə məruzə eləmək üçün mövzular vermiş, hərəyə də öz aramızdan "opponent" təyin eləmişdi. Əvvəl məruzəni diqqətlə dinləyir, sonra özü heç bir münasibət bildirmədən "opponent"ə söz verirdi. Elə bir maraqlı vəziyyət yaradırdı ki, hər kəs özünü əsl müdafiə iclasında hiss edirdi, bu və ya digər yazıçı, yaxud əsər haqqında müxtəlif mövqələr, mülahizələr, nə qədər sadələşsə də, ortaya qoyulurdu. Əsas o idi ki, həmin mövqə və ya mülahizələrdə böyük bir səmimiyyət vardı. Və Mir Cəlal müəllimin "cizmaqaralar"ımıza "əsər" deməyi bizi daha da ruhlandırır. Məsələn, məruzəçiyə müraciətən "sənin əsərində filan məsələ ümumən düzgün qoyulub", yaxud "sənin əsərində mətləb yerindədi" və s. deyərək, onda gördüyü iş elə bir həvəs, maraq, məhəbbət yaradırdı ki, tribunadan düşən məruzəçi əlindəki "cizmaqaralar"ın əsl əsər olduğuna inanaraq auditoriyanın qibtəli baxışları altında şəstlə öz yerinə qayıdırdı.

*Nizami Cəfərov,
akademik*

Mir Cəlal müəllim "Zaqafqaziya rus mətbuatında Azərbaycan ədəbiyyatı" mövzusunda dissertasiya yazmağı tapşırırdı. İlk baxışda bu mövzu mənə çox geniş, çətin, ucu-bucağı görünməyən bir dəryanı xatırlatdı. Bir müddət gedib arxivlərdə işlədim, sonra gəlib yalvardım ki, "Ay Mir Cəlal müəllim, siz Allah, bu mövzunu məndən alın, indiyə qədər heç kəs heç nə yazmayıb, material var, yox, məlum deyil..."

Mir Cəlal müəllim bir az gülümsündü, məni yanında oturtdu, dedi:

– Qardaş, mənim doktorluq işim də belə idi. Sən gəl bu mövzunu işlə, əgər peşman olsan, məndən inciyərsən. Əlinə nə keçir yaz, götür, lap dissertasiya ilə bağlı olmasın, götür, qoy bir tərəfə, vaxt gələr istifadə elərsən o materialları. Bizim o vaxt rusca yazanlarımız da çox olub. Vətənin ədəbiyyatını, mədəniyyətini, folklorunu yaymaq istəyənlər az olmamışdır. Bunları yığmaq lazımdır".

Bir az ciddiləşdi və son sözü bu oldu: "Get işlə".

*Şamil Qurbanov,
professor*

Mir Cəlal iş otağında

Mən 30-cu illər Azərbaycan romanının inkişafını öyrənirəm. Elmi rəhbərim professor Mir Cəlal Paşayevdir. Mir Cəlal mənim üçün həm müəllim, həm alim, həm də yazıçıdır.

Mən Çexoslovakiyadan Azərbaycan və başqa türk ədəbiyyatlarının çoxmillətli sovet ədəbiyyatındakı mövqeyini öyrənmək məqsədi ilə gəlmişəm.

Mir Cəlal Paşayevin bu işdə elmi rəhbərim olması mənim üçün çox qiymətlidir.

Azərbaycanda yaşadığım müddətdə bu gözəl ölkənin həyatına yaxından bələd olmağım da Vətənim böyük məhəbbətlə sevnə və sevdirən, orijinal yaradıcılıq simasına malik olan Mir Cəlal müəllimin məsləhətləri mənə həmişə kömək edir.

Tomaş Lane

Mir Cəlal və Ağamusa Axundov bir qrup tələbə ilə. 1970-ci il.

O vaxtlar universitetdə yaradıcılıq dərnləri fəaliyyət göstərirdi: nəsr, şeir, tərcümə. Nəsr dərnlərinin rəhbəri Mir Cəlal müəllim idi. Yazı bilən də, bilməyən də bu dərnlərə gedirdi. Həmin dərnlərdə mən də bir dəfə hekayə oxudum. Hekayədə obrazlardan birinin dilində bir qəzəldən kiçik parça vardı. Yadımda qalan misraları belə idi:

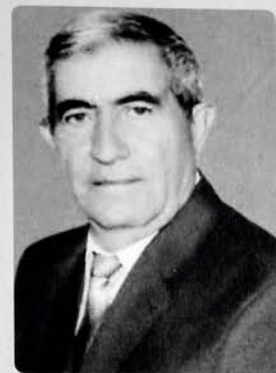
*Verdikcə bəzək zülfünə əl şənələr ağlar,
Məndən sonra ey gül sən əgər xara yanaşsan.
Uçmuş bu könül mülkünə vıranələr ağlar,
Duyduqca bu əfsanəni əfsanələr ağlar.*

Mir Cəlal müəllim hekayəni yarımcıq saxlayıb şeirin kimin olduğunu soruşdu. "Hüseyn Nadirin" — dedim. Hüseynin o vaxt heç 20 yaşı yox idi, hələ tanınmamışdı. Təbii, Mir Cəlal da tanımırdı. Amma dərnlərimizin rəhbəri, əziz müəllimimiz və yazıçımız, Füzuli sənətkarlığının ən mahir tədqiqatçısı və bilicisi bu şeiri çox bəyəndi və son misranı dərnlərdə vaxt-sırı bir neçə dəfə təkrar elədi.

Mir Cəlal müəllim dərns dediği qruplarla birgə şəkil çəkdirməyə çox meyilli idi. Artıq müəllim olduğum vaxtda da kollektiv şəkilçəkmə, necə deyirlər, mərasimə mənə də dəvət edərdi. Şkillərin çoxu unudulmaz müəllimimizin ən çox sevdiyi Sabir bağında çəkilirdi.

İllər keçir, yeni-yeni yazıçılar gəlir, müəllimlər yetişir. Mir Cəlal müəllimin yeri isə həmişə görünür.

*Ağamusa Axundov,
akademik*

Qara Namazov

1956-cı ildə Bakı Dövlət Universitetinə daxil olarkən Mir Cəlal müəllim mündən həm qəbul imtahanı götürdü, həm də elə həmin il "Ədəbiyyatşünaslığa giriş" kursundan mənə dərns deməli oldu. Bu bəşdan xatırladım ki, Mir Cəlal müəllimin özünəməxsus dərnsçəkmə üsulu vardı. O, ənənəvi tədris üsulunun tələblərinə çox hallarda riayət etməzdi. İki qoşa saata bir mövzunu uzun-uzadı danışmaq əvəzinə 40-45 dəqiqəyə mövzunun mahiyyətini yığcam və aydın şəkildə açar və çox təbii şəkildə müəllim-tələbə rəsmiyyətçiliyindən kənara çıxar, ədəbiyyatın həyatla bəşliliğindən danışar, klassiklərimizdən maraqlı misallar gətirərdi. Gətirdiyi misalların əksəriyyəti Mirzə Cəlil və Ə.Haqqverdiyevdən olardı. O, Mirzə Cəlilə yeni realist ədəbi məktəbin banisi, Ə.Haqqverdiyevi isə yeriyən Azərbaycan adlandırardı.

Ömrünün və fəaliyyətinin çox hissəsini Azərbaycan Dövlət Universitetinə bəşlayan Mir Cəlal müəllim gözəl pedaqoq, tərbiyəçi və təşkilatçı olmaqla yanaşı, həm də sanballı dərslilər müəllifi idi: "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" (prof. Pənah Xəlilovla birlikdə), "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" (prof. Firidun Hüseynovla birlikdə) dərslilərini yazıb iki dəfə təkrar nəşr etdirdi. XX əsr ədəbi məktəblərinin sistemli təsnifi, tədqiqi və öyrənilməsi Mir Cəlal müəllimə məxsusdur. O, Füzulidən də yazanda, S.Vurgundan da yazanda böyük ədəbiyyatdan bəhs etdiyini unutmazdı. Hər ikisinə yüksək amalla yanaşardı. Onun "Klassiklər və müasirlər" əsəri də belə yaranmışdı.

*Qara Namazov,
professor*

İsmayıl Vəliyev

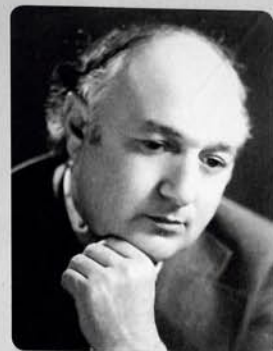
Mənim də təhsil aldığım jurnalistika fakültəsində hər şeylə bərişmayan tələbələr zümərəsi var idi və bəzən bu "tələbə zümərəsi" tanınmış müəllimin hər hansı şablon, basmaqalib fikrinə dön geydirib məzhəkə çıxarırdı.

Yalnız bir ağsaqqal müəllimimiz cəsarətlə dərslər otağına girər və ürəyini tələbələrə arxayınqla boşaldardı. Bu qocamanın dərslərində fikir döyüşünə, çılgınlığa ehtiyac qalmazdı, ona görə ki, o özü döyüşkən fikirlərdən, ədəbiyyatın ziddiyyətli məqamlarından həvəslə danışar, çox zaman da 30-40-cı illərin gərgin ədəbi mübahisələrindən xarakterik nümunələr gətirirdi. Bədii mübahisədən, müqayisədən, satirik gülüşdən, onun növlərindən elə ustalıqla danışardı, elə misallar gətirirdi ki, hər şey sadəliklə yaddaşa köçürülərdi.

Bu nurani qocanın aram-aram pilləkənləri qalxıb, zahirən ətrafdakı heç nəyə əhəmiyyət vermədən, dərslər otağına daxil olub ötəri hamını süzərək "harada qalmışdıq?" deməsi, bəzən də qəsdən tələbələri susanda bir həftə əvvəlki mətləbi cümləsi ilə təkrar yada salıb davam etməsi bizi heyrətə salardı.

Jurnal yoxlayıb vaxt itirməzdi. Lakin dərslər deyər-deyər neçə nəfərin dərslə gəlmədiyini öyrənərdi. Gecikənlərin, dərslə gəlməyənlərin üzünə qarşı heç nə deməzdi. Ancaq kimin nə üçün dərslə gəlmədiyini də bilirdi. Çünki tələbələrlə dostluq edərdi, onlar üçün danışardı.

İsmayıl Vəliyev,
professor

Fəmil Mehdi

Mir Cəlal müəllim elm və yaradıcılıq aləmində həmişə ön sıralarda görünürdü. Onun mötəbər sözü ilə çoxları hesablaşırdı. Yazıçılarının plenumlarında, konfranslarında, məruzə və çıxışlarında Səməd Vurğun poeziyasına tez-tez müraciət edərdi. Belə məruzələrindən birində tələbəsi Fəmil Mehdi "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap olunan səkkiz misralıq "Ana" şeirini misal çəkdi: — Bu səkkiz misralıq şeir böyük bir poemaya bərabərdir, — dedi. Şeir belə idi:

*Saplaya bilmədi iyməni ana,
Kədərsiz qəlbindən bir kədər keçdi.
Sanki qocalığı o heç bir zaman
Əsla indiki tək hiss etməmişdi.
Çağırır saplatdı onu qızına,
Bir sadlıq duyuldu yenə üzündə.
Çünki itirdiyi işığı ana
Doğma balasını tapdı gözündə.*

Mir Cəlal müəllim 'sonra şeiri məndən istədi: — "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" dərsləyimə salacağam — dedi.

Təəssüf ki, tənbəllikmi etdim, ya utandım, şeiri ona vaxtında çatdırdım.

Mir Cəlal müəllim şeirdə səmimiyyətin, yığcamlığın, süjetliliyin tərəfdarıydı. Qocaman rus şairi Stepan Şipaçovun "Büllür vaz" şeirini bəzən nümunə göstərirdi. Dildə təmizlikdən, obrazlılıqdan, təsirlilikdən söhbət düşəndə Səməd Vurğundan öyrənməyi məsləhət görürdü.

Fəmil Mehdi,
şair, ədəbiyyatşünas

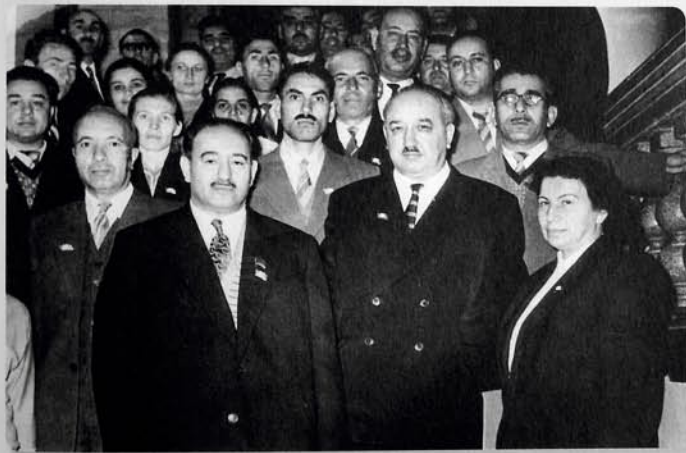
Azərbaycan Dövlət Universitetinin Ədəbiyyat kafedrasında
dissertasiya müzakirəsi.

Qubada müəllimləri təkmilləşdirmə kursunda,
30-cu illər.

Şəkildə (soldan-sağa): Əli Sultanlı, Əbüllhəsən, Süleyman Rüstəm,
Cəfər Xəndan, Qəzənfər Xalıqov, İsmayıl Axundov, Mir Cəlal,
Məmməd Arif. Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyi, 1958-ci il.

Mir Cəlal, Abbasqulu Abbaszadə, Əşrəf Hüseynov
Müəllimlərin IV qurultayında. Bakı, 1960-cı il.

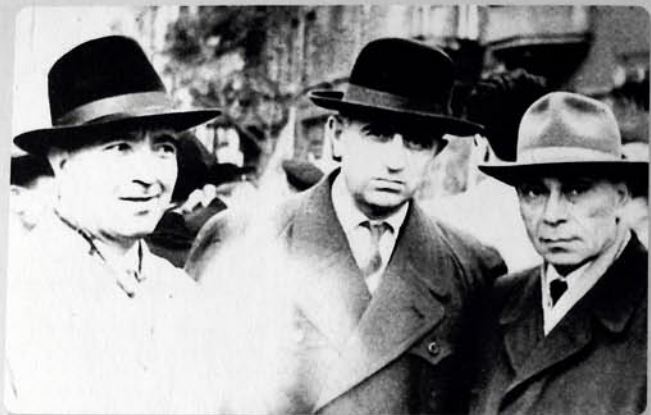
Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin buraxılışı. Vinetka. Bakı, 1961-ci il.

Mir Cəlalın 60 illik yubileyi şərəfinə ziyafətdə. (Soldan): Muxtar Hüseynzadə, Mehdi Əliyev, Mir Cəlal, Püstə xanım, Xədicə Ağalarova, İrina Çurlovsqaya. 1968-ci il.

Şəkildə (soldan): Mirzəğa Quluzadə, Mir Cəlal, Kamal Talıbzadə, Feyzulla Qasımzadə və Məmməd Cəfər Cəfərov. Azərbaycan Dövlət Universitetində dövlət imtahanı.

Mir Cəlal, Cəlal Həsənov və Süleyman Vəliyev.

Mir Cəlal universitetin elmi kitabxanasında yeni kitabları nəzərdən keçirərkən. 1969-cu il.

Mir Cəlal

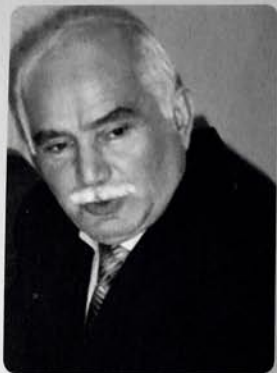
Sara İbrahimova

Elmi kitabxanada uzun illər işlədiyim dövrdə ən çox ehtiram və hörmət bəslədiyim oxucu Mir Cəlal müəllim olmuşdur. Müasir milli ədəbiyyatımızın canlı klassiki, sözün həqiqi mənasında böyük şəxsiyyət universitetdə nüfuzlu kafedra müdiri idi, arabir ona lazım olan kitablar üçün ancaq özü gələrdi. Biblioqraflar kitabı gətirənədək kabinetimdə əyləşər, maraqlı söhbətlər edərdi. Kitab fondunun daim zənginləşməsi, dünyanın ən böyük mərkəzi kitabxanaları ilə kitab mübadiləsi onu sevindirirdi.

Onun məsləhətləri kitabxana işini günün tələbinə uyğun qurulmasına, klassik ədəbiyyatın oxucular arasında təbliği işinə, elm və mədəniyyət xadimləri ilə görüşlərin təbliğinə rəvac verirdi. Bu xeyirxah işdə kitabxanalara ağısaqqal kimi hamilik edirdi. İndi onun yeri görünür...

*Sara İbrahimova,
Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasının
direktoru, Əməkdar mədəniyyət işçisi*

Maarif Teymur

“Oğul, hələ gəncsən, sən bu sənədlərin tozunu sevirsən, yoxsa elə-belə işləyirsən arxivdə? Arxiv əsl inanc yeridir ha, görək orada özünü quru aparmayasan, tariximizin şahidlərini, qiymətli sənədləri öz varlığın kimi qoruyasan... Orada nə işdə işləyirsən?” Dedim: “Elmi işçi...” Utandım... O, mənə diqqətlə baxıb dedi: “Mənim avtoqraflarımın hələ müddəti qurtarmayıb... Amma yaxın günlərdə onları sizə təqdim edəcəyəm... Bu yoldan dönmə...” Mir Cəlal müəllimdən ayrılanda mən qürur hissi keçirdim... Öz-özümə təkrar etdim: “Bu yoldan dönmə...”

*Maarif Teymur,
Salman Mümtaz adına Azərbaycan Respublikası
Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivinin direktoru*

Cəlal Abdullayev

Mənim Mir Cəlal müəllimlə tanışlığımın bütün mövcudluğu ərzində belə qərara gəldim ki, istedadlı adamlar heç zaman paxıl olmur, dargöz olmur, əksinə, onlar adamların hamısını istedadlı hesab edirlər. Yadımdadır, bizim tanışığımız adamların ən zəif, bilik, düşüncə etibarilə ən miyanəsi barədə belə Mir Cəlal müəllimin fikri belə idi: “Qardaş, mən sənəin qələminə bələdəm, dissertasiya işini niyə tamamlamırsan?” Xüsusilə namizədlik dissertasiyalarına Mir Cəlal müəllimin özünün ayrıca münasibəti var idi. Elə ki, göürdü biz düşmüşük dissertantın üstünə, bunu düzəlt, bunu belə et, bunu elə et və s. dərhal işə qarışar və deyərdi: “Ə, nə düşmüşüz bu yazığın üstünə! Namizədlik elmin ilk addımıdır, ayağ-askiklərin olması təbiidir. Doktorluq başqa. Onda nə qədər istəyirsiniz, qılıncınızı siyərərsiniz”.

*Cəlal Abdullayev,
professor*

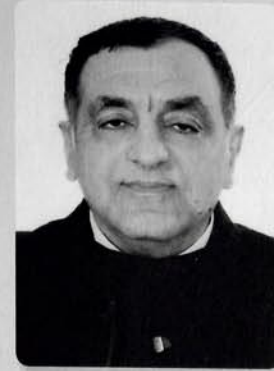
Soldan: Məsud Əlioğlu və Mir Cəlal, şair Sərdar Əsəd Mirzə Abbaspurun hesabatını dinləyir. Nizami adına Ədəbiyyat institutunun Müasir Azərbaycan Ədəbiyyatı şöbəsi.

Mir Cəlal 70 illik ömrünün əllisini çoxşaxəli yaradıcılığa həsr etdi. Yarım əsr yazıçılıq, alimlik, müəllimlik kimi çətin, lakin şərəfli işlə məşğul oldu. Üçündə də diqqətəlayiq uğurlar qazandı.

Mir Cəlalin görüşləri, elmi məntiqi bədii ilhamına, həyata sənətkar baxışına, estetik duyğu-düşüncələr sisteminə uyğun gəlirdi, bilik potensialı, zəka və təfəkkür işığı sənətini də təbii məcraya yönəltməyə kömək edirdi. Alim-müəllim Mir Cəlali düşündürən bir çox mətləblər, müəyyən elmi-pedaqoji fikirlər bədii yaradıcılığında da qoyulub, əsasən, həyati surətlər və obrazlı vasitələrlə həll olunurdu.

Mir Cəlal ədəbiyyata 1928-ci ildə şeirlə gəldi. Amma bədii istedadı 1930-cu ildən yazıb-yaratdığı nəsr növündə parladı. O, zəngin milli folklorun, canlı xalq təfəkkürünün, klassik və müasir nəsrin ən yaxşı ənənələri əsasında yetişdi, mahir hekayə ustası və gözəl romançı kimi şöhrət tapdı.

*Yaqub İsmayilov,
tədqiqatçı alim*

Aqil Hacıyev

Mir Cəlalin şeirləri XX əsrin 20-ci illərinin sonu Azərbaycan poeziyası üçün səciyyəvi olan axtarış və çırpıntıları əks etdirmişdir. Həmin dövrdə milli poeziya sanki qəflət yuxusundan oyanaraq, keçmiş ədəbiyyatla bütün əlaqələri qıraraq və ən yaxşı nümayəndələrinin təmsalında irəliyə doğru böyük addımlar atmışdı. Köhnə dünyanın, köhnəlmiş, taqətdən düşmüş ədəbiyyatın məddahlarının bütün söylərinə baxmayaraq həmin dövr Azərbaycan poeziyası yetkinləşir və möhkəmlənir, təkə yeni, inqilabi mövzular və ideyalar deyil, arasında tonik və sərbəst şeirin də yer aldığı yeni şeir formaları arıyır və tapır.

Mir Cəlal 1929-cu ildə poeziyadan uzaqlaşaraq yaradıcılıq fəaliyyətini nəsrə, epik növə həsr etdi. Lakin onun sonrakı yaradıcılığı göstərdi ki, Mir Cəlal bir daha şair qismində çıxış etməsə də, heç də poeziyadan imtina etməmişdi. Buna Mir Cəlalin məşhurlaşdığı hər üç sahə – elm, yaradıcılıq və müəllimlik fəaliyyəti də dəlalət edir.

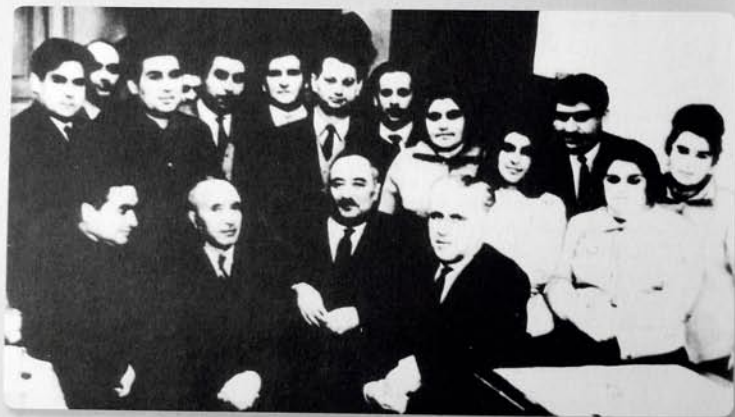
Mir Cəlalin bizə gələn poetik irsi böyük olmasa da, o qədər orijinaldır ki, onun nə sovet, nə də postsovet dövrü Azərbaycan poeziyasında analoqu yoxdur.

*Aqil Hacıyev,
professor*

Soldan: Nəriman Həsənzadə, Mir Cəlal, Mirvarid Dilbazi, Əliqə Kürçaylı Naxçıvan yazıçıları ilə. Bakı, Yazıçılar Birliyi.

Mir Cəlal (ön cərgədə soldan ikinci) müəllim və tələbələrlə Azərbaycan Dövlət Universitetində.

Mir Cəlal və Kərim Həsənov. ADU-nun nəşriyyatı.

Soldan: Gülhüseyn Hüseynoğlu, Mir Cəlal, Kərim Həsənov. Bakı, 1970-ci il.

Şamil Salmanov

Mir Cəlal müəllim yazıçı olmaqla bərabər, eyni zamanda, geniş maraq dairəsinə malik ədəbiyyatşünas idi. Hətta o, romanlarını, hekayələrini yazmasaydı belə, onun ədəbiyyat tarixində mədəniyyətimizin və ictimai fikrimizin tarixində qalmağa haqqı vardır. Mir Cəlal müəllimin ədəbiyyatşünaslıq tədqiqatlarının elmi, nəzəri dəyərini təsəvvür etmək üçün onun 1940-cı ildə çapdan çıxmış "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" əsərini qeyd etmək kifayətdir. Sonradan bu əsərin "Füzuli sənətkarlığı" adı ilə təkmilləşdirilmiş, yeni fəsilərlə təmin edilmiş daha geniş və əhatəli nəşri çıxmışdır. Füzuli irsinin, Füzuli sənətinin öyrənilməsi təcrübəsinin uğurlarını danmadan mən bu əsəri indi də ədəbiyyatşünaslığın nadir hadisələrindən biri sayıram. İndi Füzuli haqqında çox yazılır, dahi şairin obraz və fəlsəfi aləmi, poeziyasının mündərcəsi hətta bəzən mistikləşdirilir, bir yönümlü təhlil olunur, Füzuli lirikasının bəşəri mahiyyəti və miqyası birtərəfli göstərilir. Mir Cəlalin tədqiqatında isə Füzuli lirikası, hər şeydən əvvəl, böyük insan məhəbbətinin və həsrətinin təkrarsız ifadəsi olaraq mənalanırdı. Füzuli poetikasının tədqiqindən sonra o, ikinci mühüm tədqiqatını yazır və əsərində XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında realizmlə yanaşı romantizmin də aparıcı bir ədəbi məktəb olmasını ilk dəfə yüksək elmi səviyyədə sübut edir. Bu, o illərin ədəbiyyatşünaslığı üçün əsl bir yenilik, əsl bir elmi cəsarət idi.

*Şamil Salmanov,
filologiya elmləri doktoru*

Məhəmməd Füzulinin heykəli. Bakı.

Mir Cəlal müəllimin "Nizami və Füzuli" əsərində bu gün öyrənməli və əsaslanmalı cəhətlər çoxdur. Ədəbi inkişafın mahiyyətini, poeziyanın məzmun və estetik tutumunun təkamülünü mətnin ən dərin qatlarında gizlənmiş bədii sirləri zəminində öyrənən, ədəbiyyatşünaslıq, nəzəri təhlil səpkisində yazılmış nadir əsərlərdən biri "Nizami və Füzuli"dir. Mir Cəlal müəllimin mətnlə işləmək məharəti, klassik poeziyanın ən incə mətləblərini duymaq istedadı bu əsərdə heyrotamiz şəkildə üzə çıxır. Nizami sənətinin milli tutumunu, Azərbaycan poeziyasında, tarixi ədəbi prosesində onun iştirakını belə ayəni göstərən tədqiqatlar barmaqla sayılır. Nizami ənənələri Füzuli poeziyasında forma – məsnəvi, bəhr, bədii mənfiq, bədii paralelizm, didaktika, bədii dil müstəvisində təhlil edilir.

XX əsr Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində Mir Cəlalin digər böyük xidməti Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yaradıcılıq metodu və onun tipologiyası probleminin ilk nəzəri əsaslarını yaratmasıdır.

*Şirindil Alişanov,
filologiya elmləri doktoru*

Yaqub İsmayılov

Çoxumuz Mir Cəlal müəllimdən öncə dilə yiyələnmək vərdişi və keyfiyyəti öyrənməyə can atırdıq. Axı o, dilə hakim yazıcı, alim, pedaqoq idi. Üslubunda təbii səslənməyən, yerinə düşməyən, mənası anlaşılmayan, fikri dəqiq ifadə etməyən söz və ifadə tapmaq çətindi. Dil məsələsində onun əsas yaradıcılıq prinsipi və meyarı belə idi: "Elə bir dil ilə yaratmalı ki, o dil bütün bəsit və mürəkkəb, dayaz və dərin təsəvvürlərin ifadəsi üçün mükəmməl vasitə ola bilsin. Elə bir dil ilə yaratmalı ki, o dil tamamilə və bütün elementləri ilə xalqa asan anlaşılan və doğma olsun".

Özünə və sənətinə hörmət duyğularım məni qüdrətli bir şəxsiyyət bərədə yazmaq fikrinə gətirdi. Bu, həm də doktorluq dissertasiyamin mövzusu oldu. Neçə illik ağır zəhmətin və gərgin axtarışların nəticəsində Mir Cəlalın bədii, elmi, ədəbi-tənqidi fəaliyyətini ilk dəfə bütövlükdə əhatə edən, təhlil süzɡəcindən keçirən monoqrafik tədqiqat əsərim tamamlandı və 1975-ci ildə "Elm" nəşriyyatında çap olundu.

Yaqub İsmayılov,
tədqiqatçı alim

Məmməd Cəfər

Hər hansı sənətkar olursa-olsun oxucuda onun yaradıcılıq aləmi, estetik idealları haqqında ümumi bir təsəvvür olur. Mir Cəlal haqqında düşünərkən bizim nəzərimizdə dünyagörmüş bir müəllim-tərbiyəçi canlanır, ona görə yox ki, ədib ömrünün çoxunu həm də müəllimlikdə keçirmiş, ona görə ki, o, bədii yaradıcılığında da hər şeydən əvvəl bir müəllim-mürəbbi olmuşdur.

Elə bir ideyalı yazıcı göstərmək olmaz ki, o, tərbiyəçi olmasın, bütün əməlpərvər yazıqların əsas məqsədi oxucularını tərbiyələndirməkdir. Ancaq müəllimlikdə tərbiyə üsulları, vasitələri müxtəlif olduğu kimi, bədii yaradıcılıqda da müxtəlifdir. Kimisində həyatın necə bir həyat olduğunu göstərməklə oxucunu düşündürmək, əxlaqi nəticəni çıxarmağı oxucunun ixtiyarına buraxmaq meyli, kimisində nəsihətçilik meyli, kimisində oxucunu ibrətləndirmək, kimisində oxucuya necə yanaşmaq, necə düşünmək haqqında nümunə göstərmək və ya oxucunun başına ağıl qoymaq meyli güclü olur. Şübhəsiz ki, bu da yazıqlının necə bir oxuçu təsəvvür etməsi, kimləri yenidən tərbiyələndirməyi nəzərdə tutması, oxucu səviyyəsi haqqında anlayışı, bir sözlə, oxucuya münasibəti, baxışı ilə əlaqədardır.

Mir Cəlalın yaradıcılığında ibrətləndirmək meyli "tərbiyə – həm də tərbiyəsizliklə mübarizədir" məşhur prinsipi qüvvətlidir. Onun tez-tez sətira və yumura müraciət etməsinin sirri də bundadır.

Məmməd Cəfər,
akademik

Mir Jalal tələbələri.

Azərbaycan Dövlət Universitetini Mir Cəlal müəllim öz doğma evindən, ocağından artıq sevirdi. Yeri gəldikcə deyirdi ki, universitet bizə təhsil verib, ev verib, ailə verib, elmi dərəcə verib, iş verib, ad-sana çatdırıb, indi də uşaqlarımızı, nəvələrimizi qoynuna alıb, ona görə də bizim üçün ən müqəddəs yerdir. Dövlət Universiteti abırlı yerdir, onun qeyratını biz çəkməmək, kim çəkəcək? Hər yerindən duranın yaradıcılığından diplom işi, dissertasiya mövzusu verib universiteti hörmətdən salmayın. Özünü-zü həmişə, hər yerdə Dövlət Universitetinə layiq adam kimi aparın.

*Firidun Hüseyinov,
professor*

Universitetin akt zalında.

Mir Jalal tələbələri ilə Milli Parkda.

Mir Cəlal və Məmməd Arif tələbələri

Mir Cəlal müəllim hər şeydən əvvəl mədəniyyət xadimi idi, ziyalı idi, yazıçı idi. Bu onun mühazirələrində çox aydın duyulurdu, hiss olunurdu. Mir Cəlalin XX əsr ədəbiyyatında yeri və mövqeyi müstəsna və özünəməxsusdur. O, yeni, milli romanın nəinki görkəmli bir nümayəndəsidir, həm də onun yaradıcılarından, banilərindən biri hesab olunur. Onun milli nəsrin hadisələrindən sayılan romanları, hekayələri bütöv bir nəslin şüuruna, mənəvi aləminə daxil olmuşdur. Lakin Mir Cəlal müəllim haqqında çox yazılsa da, deməli ki, onun nəsrini hələ dəyərinə qiymətləndirilməmişdir.

*Şamil Salmanov,
filologiya elmləri doktoru*

*Soldan: Həmid Araslı, Mir Cəlal,
Ağarəfi Zeynalov, İsmayıl Axundov
Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyində.*

Mir Cəlal və Cümşüd Muradov.

Mir Cəlalın evinə bir çox yaxın dostları gəlirdi. Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Cəfər Xəndan, Mirzə İbrahimov, Həmid Araslı, Zeynal Xəlil, Süleyman Rəhimov, o vaxtın gənclərindən Bəxtiyar Vahabzadə, Hüseyn Arif və başqaları ailələri ilə bu evin əziz qonaqları idilər.

Günlərin birində Səməd Vurğun, Mirzə İbrahimov, Cəfər Xəndan və Həmid Araslı Mir Cəlalın evinə yığışmışdılar.

Həmin gecə Mirzə ilə Mir Cəlal arasında çox maraqlı söhbət oldu. Mirzə Mir Cəlalə dedi:

– Bizim kəndlərimizdə çox yüksək tərbiyə görürsən. Tində və ya küçədə 3-4 uşaq oturub şirin söhbət edirlər. Bir nəfər yaşlı adam keçəndə tanıdı-tanmadı dərhal ayağa duracaqlar. Şəhərdə bunu görməzsən. Şəhər məktəblisi ilə kənd məktəblisi arasında çox böyük fərq var. Kənd məktəbinə gedəndə uşaqlar kənar bir adam görün kimi dərhal özlərini yığışdırırlar.

Şəhər məktəbinə gedəndə az qalır uşaqlar səni yıxsın.

Mir Cəlal: – Bu da sovet tərbiyəsi.

Qonaqlar gedəndən sonra Mir Cəlal narahat halda mənə bu şeiri dedi:

*Vəfa nə dustlarıda, şəfa nə dərmənda qalmış,
Doğrular əyri qılınc tək yanda qalmış.*

Cümşüd Muradov

Mirvarid Dilbazi

Mən Mir Cəlal Paşayevi üç zirvənin fəthi kimi xatırlayıram: alim, pedaqoq, yazıçı. Mir Cəlal müəllim fəth etdiyi çox çətin elm zirvəsində müzəffər fəth kimi dayandı, mütəfəkkir alim kimi tanındı. “40 hədis” kitabında oxuyuruq:

“Qiyamət günündə alimlərin mürəkkəbi ilə şəhidlərin qanı çökülür. Alimlərin mürəkkəbi şəhidlərin qanından daha ağır gəlir”.

Mübaligəsiz demək olar ki, bu, Mir Cəlal müəllimin elmi əsərlərini yazarkən işlətdiyi mürəkkəbə də aiddir.

Yaxud başqa bir hədisdə: “Allahın qulları arasında alimlər yer üzünün qəndilləri (çıraqları), peyğəmbərin vəkilləri, mənim və o biri peyğəmbərlərin də elm mirasçılarıdır”...Yaxud:

“Alimlərin abidlər (ibadət edənlər) üzərindəki fəziləti sizin hər hansı biriniz üzərində mənim fəzilətim kimidir”.

Mir Cəlal müəllim sözün əsl mənasında elmini alın tərilə qazanmış, həqiqətən, mütəfəkkir bir alim olduğu üçün, islam dininin alimə verdiyi bu ali sifətlər, keyfiyyətlər ona da məxsusdur.

Pedaqoji fəaliyyətində də Mir Cəlal müəllim kəşf etdiyi zirvənin müzəffər fəthi oldu.

Belə olmasaydı, alim, şair, dövlət xadimləri olan tələbələri onu hər an minnətdarlıqla, rəhmətlə yad etməzdilər.

Bəs yazıçılıq zirvəsində necə dayandı? Necə tanındı? İlk gənlik illərində, ilk qələm təcrübəsilə oxucuların marağını, diqqətini cəlb edə bilmək hər yazıçıya nəsib olmayan səadətdir.

“Bir gəncin manifesti” əsərlə bu səadətdə Mir Cəlal müəllimə nəsib oldu və ömrünün son günlərinə qədər və sonra da əsərləri maraqla oxunur.

Mirvarid Dilbazi,
Xalq şairi

Soldan: Məmməd Rahim, İlyas Əfəndiyev, Məmməd Arif, Mirvarid Dilbazi, Mir Cəlal, Rəsul Rza.

Öxucunun etimadını, xalqın hörmətini qazanmaq o qədər də asan iş deyil. Xalq işində yüksək məsuliyyət hissi, düzlük, doğruluq, çöhrəyi halal, əməyə bağlılıq, sənətin mücahidi ola bilmək, böyüya hörmət, kiçiyə mərhəmət, ailəyə sədaqətli olmaq kimi yüksək insani keyfiyyətlərlə zəngin olan gənc qələm sahibi Mir Cəlal illər keçdikcə sözlünə, nəsihətinə ehtiyac duyulan ağsaqqala çevrildi.

Məhz bu keyfiyyətlərinə görə irsiyyət qanununun hökmüylə onun övladları da vətəndaşlıq mövqeyi qazandılar: alim, pedaqoq, diplomat. Dövlət xadimi zirvələrinə yüksələ bildilər. Mir Cəlal müəllimin ailə ocağında vətəndaşlar yetişməsinin bir səbəbi də onların sədaqətli, fədakar, zəhmətkeş, ömrünü övladlarına, ailəsinə həsr edən atası Mir Cəlal müəllimin uşaqlarının anası, sevib-seçdiyi Püstə xanımla bağlıdır.

Mirvarid Dilbazi
1996-cı il

Ön sırada sağdan: Mir Cəlal, Həsən Əliyev, Şəfaət Mehdiyev, Feyzulla Qasımsadə, Cəfər Xəndan, Fəridə Vəzirova.

Soldan: Qasim Qasımsadə, Novruz Gəncəli, Əliheydər Qasımsadə, Mir Cəlal və Məmməd Cəfər.

Xalid Əlimirzəyev

Elmi ictimaiyyətimiz Mir Cəlalı daha çox XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli mütəxəssislərindən biri kimi tanıyır. Həqiqətən də, onun bu dövrdə yaranan ədəbi məktəblərin, müxtəlif cərəyanların, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, M.S.Ordubadı, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsar, A.Şaiq, S.S.Axundov, A.Səhhət, F.Köçərli, M.Hadi, H.Cavid və başqa sənətkarların həyat və yaradıcılığının dərinəndən öyrənilməsində, xalqa çatdırılmasında böyük xidmətləri olmuşdur. Bu cəhətdən onun 1946-1947-ci illərdə yazıb tamamladığı və ədəbiyyatşünaslığımızın tarixində yeni bir hadisə sayılan "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" adlı monumental monoqrafiyası xüsusilə diqqətəlayiqdir.

Böyük, yaradıcı axtarışların məhsulu olan "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" monoqrafiyası, dövründə olduğu kimi, bu gün də öz nəzəri əhəmiyyətini qoruyub saxlayır və indi də XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçıları üçün dərin elmi mənbə olaraq qalır.

Xalid Əlimirzəyev,
professor

Elçin

Mir Cəlal müəllim klassik ədəbiyyatımızın tədqiqatçısı idi: bir tərəfdən Füzuli ("Füzulinin poetik xüsusiyyətləri", sonradan daha da təkmilləşdirdiyi "Füzuli sənətkarlığı" monoqrafiyası), o biri tərəfdən də XX əsrin başlanğıcındakı ədəbiyyatımız, ilk növbədə Mirzə Cəlil, Sabir, Ə.Haqqverdiyev, Nəriman Nərimanov, Məhəmməd Hadi və b. ("XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" dərslisi, "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)", "Cəlil Məmmədquluzadənin realizmi haqqında" kimi monoqrafiyaları) bir çox məqalələri, yəni dediyim odur ki, quru elmi təbirə görə, Mir Cəlal müəllimin "ixtisaslaşması" klassik ədəbiyyata aid idi, mən isə tamam müasir mövzunu işləyirdim, həm də bu müasirlik mənim üçün yalnız tarixi dövr göstəricisi deyildi, bəlkə, daha artıq dərəcədə estetik bir kateqoriya idi və aradan keçən bu qədər ildən sonra tam səmimiyyətlə deyirəm ki, Mir Cəlal müəllim ayrı-ayrı mərhələlərlə yox, böyük ədəbiyyatla məşğul olduğu üçün, eyni zamanda çox güclü fəhminə görə sənətdə müasirliyi müasir ədəbiyyat üzrə "ixtisaslaşmış" bir çox ədəbiyyatşünas və tənqidçilərdən daha artıq duyur və qiymətləndirməyi bacarırdı.

Elçin,
Xalq yazıçısı

Oturanlar (soldan-sağa): Əhməd Cəmil, Məmməd Rahim, Mehdi Hüseyn, Mir Cəlal, İlyas Əfəndiyev, Süleyman Rahimov, Rəsul Rza, Nigar Rəfibəyli, Mirvərid Dilbazi, Əbülfəz, Əli Vəliyev, Osman Sarıvəlli, Salam Qədirzadə. (Ayaq üstə duranlar): İsa Hüseynov, Bayram Bayramov, Əhad Hüseynov, Zeynal Xəlil. Yazıçılar İttifaqı, 1963-cü il.

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatında miniatur romanlar müəllifi kimi də şöhrət qazanmışdır. "Dirilən adam" (1934-35), "Bir gəncin manifesti" (1939), "Açıq kitab" (1941), "Yaşdırlarım" (1946-1952), "Təzə şəhər" (1948-1959), "Yolumuz hayandır?" (1952-1957) əsərləri isbat etdi ki, roman kimi epik vüsətli bir janrdə da sənətkar sözlərin meydanını daraltmaqla, bədii fikrin təsir imkanlarını hədsiz dərəcədə artırma bilər. Mir Cəlal sözügedən əsərlərin süjetini lirik-psixoloji axara salmaqla ümumən roman janrına daxil nəfəs genişliyi gətirmiş oldu.

Ustad sənətkar, qüdrətli ədəbiyyatşünas, böyük pedaqoq Mir Cəlal xalqımıza çox zəngin ədəbi-mədəni, mənəvi-əxlaqi irs bəxş edərək, əzəli və ədəbi ələmə, qəlb və könlüllər dünyasına, çox xoş sandığı ruhi-mənəvi məkana qovuşdu.

Himalay Qasimov,
professor

Vali Osmanlı

Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin elmi kitabını biz hələ Akademiyaya təhvil verə bilməmişik. Neçə illərdir biz bu iş üzərində çalışırıq. Amma ali məktəblərdə müxtəlif illərdə yazılmış kitablardan dərs keçilir. Mikayıl Rəfilinin "Ədəbiyyatşünaslığa giriş", Mir Cəlal Paşayev və Pənah Xəlilovun birgə yazdıqları "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" kitabları bir neçə dəfə təkrar nəşr edilib. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə biz hələ yazıb başa çatdırma bilməsək də, bu kitabların qiyməti ondadır ki, ali məktəblərdə neçə illər keçməsinə baxmayaraq, onlardan hələ də dərs vəsaiti kimi istifadə olunur. Bu kitablarda bizim elmi ədəbiyyat nəzəriyyəsində qoyacağımız məsələlərin çoxusu əhatə olunub. Onlar ilk ədəbiyyat nəzəriyyələrimizdən biridir və mükəmməl dərsliklərdir.

Vali Osmanlı,
filologiya elmləri doktoru

Mir Cəlal rəhbərlik etdiyi kafedranın müəllimləri ilə

Mir Cəlal müəllimin pədaqoji fəaliyyətində, heç şübhəsiz, onun yazıçılıq təcrübəsinin də təsiri böyük idi. Axı o, müasir ədəbiyyatımızın özül daşlarını qoyan, onun magistral istiqamətini müəyyənləşdirən və professionalıq cəhətindən bu gün də gözəl nüsxə olan sənətkarlar nəslinin qüdrətli nümayəndəsidir. Öz zamanlarının – yaxın tariximizin səsinə, nəfəsini, taleyini, tarixini sənət dilində mahaşətlə yadigarlaşdıran bu sənətkarlar nəslinin xidməti çox böyükdür.

Mir Cəlalın "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Yaşdırlarım", "Yolumuz hayandır?" kimi povest və romanları həm mövzucu, həm də forma-üslub etibarilə çox rəngarəng və zəngin olan hekayə yaradıcılığı ədəbiyyatımızın ölməz yadigarlarıdır.

*Təhsin Mütəllibov,
professor*

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı.

Əgər inqilabi mövzuda yazılmış bütün romanlarımızı ("Şamo", "Araz", "Gizli Bakı", "Dünya qopur" və s.) zəngin mənalı, rəngarəng lövhəli qalın bir epopeyaya bənzətsək, inamla demək olar ki, "Bir gəncin manifesti" həmin epopeyanın ən poetik, acı, məzmunlu səhifələrindən birini təşkil edir. Bizim bu mövzuda yazılmış heç bir romanımızda hadisələr, inqilabın pafosu, surətlərin fikir və düşüncələri bu əsərdəki qədər rəvan və poetik təsvir olunmamışdır.

*Qulu Xəlilov,
professor*

Ağamusa Axundov

Kitab mağazasından çıxıb Natəvanın heykəli yanından dəniz qırağına, oradan sağa tərəf – Mir Cəlal müəllimin evinə doğru yollandıq. “Qız qalası”na çatanda İçərişəhərə tərəf boylanıb:

– Gedək, sənə cavanlıq illərində qaldığım evi göstərim, – dedi.

Darvazadan keçib sola burulduq və bir qədər getdikdən sonra köhnə binaların birində yarıqaranlıq bir mənzili göstərib dedi:

– Bax, burada birotəqlı mənzildə yaşamışam. “Bir gəncin manifesti” romanını burada yazmışam.

Sonra yaradıcı gənclərin bəzi narazılıqlarına işarə edərək davam etdi:

– İndi cavanlar deyir ki, şəraitim yoxdur, ona görə işləyə bilmirəm. İstedad olsa, hər yerdə işləmək olar.

Ağamusa Axundov,
akademik

Həmid Araslı, Kamal Talıbzadə, Mir Cəlal Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyində.

Füzuli haqqında ilk kitablardan birini Mir Cəlal yazmışdır. “Füzulinin poetik xüsusiyyətləri” (1940) adlanan bu kitab həm də müəllifin namizədlik dissertasiyası idi. Kitabın özündə deyildiyi kimi, “bu əsər böyük şairin sənətkarlıq hünərini təhlil etmək məqsədini qarşısına qoyan ilk mühüm addım idi”. Kitabda Füzulinin sənət baxışından, bədii dil xüsusiyyətlərindən, xalq dilindən necə istifadə etməsindən, şairin təsvir və ifadə vasitələrindən, lirikasının məzmunundan, Füzuli şeirinin poetikasından – vəznindən, qafiyələrindən, rədlərindən və sairədən bəhs edilir. Sonralar Mir Cəlal bu monoqrafiyanın üzərində yenidən işləmiş, onu təkmilləşdirmiş və 1958-ci ildə “Füzuli sənətkarlığı” adı ilə nəşr etdirmişdir. Kitabda “Bədii məntiq”, “Bədii nəsr”, “Rind və Zahid”, “Nizami və Füzuli”, “Ölməz məhəbbət dastanı”, “Füzulidə alleqoriya”, “Böyük mənəvi müasirimiz” kimi yeni fəsillər artırılmışdır. Yeni kitab Füzulinin zəngin ideya xüsusiyyətləri barədə də geniş təsəvvür oyadır.

Kamal Talıbzadə,
akademik

Mir Cəlal (ortada) həmkarları ilə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tələbələri arasında, 1954-cü il.

Auditoriyada müəhazirə deyə-deyə gəzişəndə arada dayanardı, əlini hansımsızına çiyinə qoyub fikrini davam etdirirdi. Onda Mir Cəlal müəllim bir az da doğmalaşardı.

– Roman çətin janrdır – deyirdi, – ona xırda mövzular yaramır. Roman üçün sənətkara xeyli təcrübə, hərtərəfli kamillik lazımdır.

Sonra bizim tələbə olduğumuz o illərdə təzə yazılmış romanların qiymətinə keçirdi, cavan yazıçıların yaradıcılığından çox həvəslə söhbət açardı. Biz də onun öz romanlarını oxuyurduq və lap cəsarətləndəndə həmin əsərlər ətrafında müəlliflə mübahisələr edirdik. Elə bil dünyanı verirdik ona. Mübahisədən qorxmayan cəsarətli tələbələri tərifləyirdi, çox bəyəniirdi, onların gələcəyinə daha çox bel bağladığını hiss etdirirdi. Bəzi müəllimlərin isə belə şeylərdən xoşları gəlməzdi. Dərslərdəki mübahisələrdə ən cəsarətliləri Mir Cəlal müəllim imtahandan azad edirdi, – sənin söhbətlərin yadımdadır – deyirdi – elə o prinsiplərlə yaşasan, çox qazana bilərsən.

*Cahangir Məmmədli,
filologiya elmləri doktoru*

Mir Cəlal və Nurəddin Babayev

Mir Cəlalın iş stolunun üstündə həmişə dəst-dəst oxucu məktubu olur. Hər gün poçtalyon yazıçıya onlarca təbrik teleqramı, çoxlu məktub gətirir. Bu sənəmi məktublər ümumxalq məhəbbətinin ifadəsidir.

Məktəbli, müəllim, mühəndis, həkim oxucular yazıçı ilə öz fikrini bölüşür. Uzaq Şərqdən məktəbli rus qızı “Dirilən adam” əsərini oxuyub Mir Cəlalə yazırdı:

“Möhtərəm yazıçı, mən sizi görməmişəm. “Dirilən adam”dakı hadisələrin dolğun və real təsvirindən belə bir nəticə çıxarıram ki, siz dün-yagörmüş, saç-saqqalı ağarmış, qocaman bir adamsınız (o zaman Mir Cəlalın 30 yaşı yox idi – N.B.). Mənim sizdən bir ricam var, siz yazırsınız ki, Bəbir bəy Fəxirəni daşlara çırpdı, ancaq yazmırsınız ki, o, öldü, ya sağ qaldı. Rica edirəm, yazasınız, o, sağdırsa, indi haradadır, neçənci sınıfdə oxuyur? Mən onunla məktublaşmaq istəyirəm. Əgər ölübsə, yazmayın, çünki mən ağlıram...”

Mir Cəlalın elə bir əsəri yoxdur ki, oxucular onun haqqında öz fikirlərini söyləməsinlər. Ağcabədi rayonunun Hindarx kəndindən orta məktəbin şagirdi Sima Quliyeva, Nuxadakı 5 nömrəli məktəbin şagirdi Solmaz Şirəliyeva, gənclə müəllim Mirdaməd Hacıyev və yüzlərlə başqaları “Bir gəncin manifesti”ni sevə-sevə oxuduqlarını və əzbər bildiklərini yazırlar.

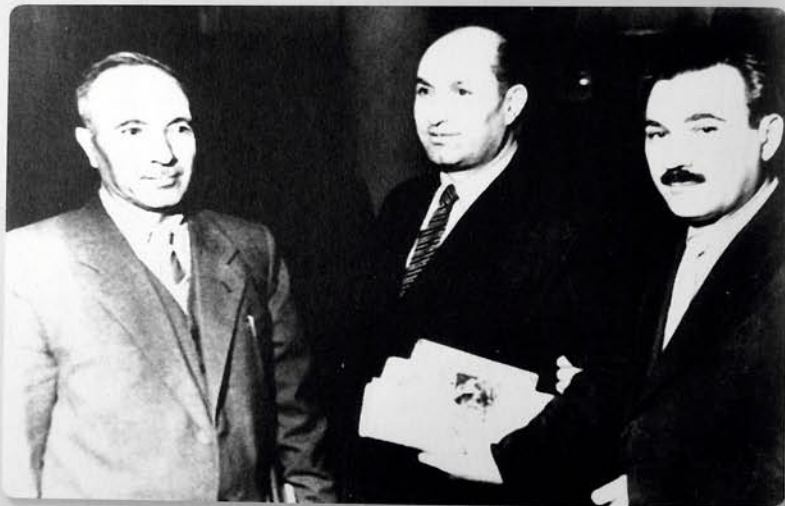

Böyük Vətən müharibəsi dövründə zabit Şükür Vəlibəyov Mir Cəlalın "Yaralı kimdir?" adlı hekayəsini oxuduqdan sonra yazmışdır: "Sizin hekayəniz adamın qəlbində yüksək hisslər doğurur. Mən və döyüş yoldaşlarım bu hekayəni oxuduqdan sonra düşməyə qarşı daha amansız olmağa and içdik. Belə həqiqi və gözəl əsərlər yazan əliniz var olsun".

Ağdaş rayonu Ləki qəsəbəsindən orta məktəb müəllimi Nəzifə Kərimova ədibə göndərdiyi məktubda deyir: "mən sizin yeni çapdan çıxan "Yolumuz hayandır?" romanınızı oxudum. Bu əsər mənə dərin təsir bağışladı. Böyük şairimiz Sabirdən bəhs edən bir romanı kim sevməz?! Siz, Sabirlə yanaşı oğul həsrəti çəkən təmizqəlblə, qayğıkeş qadın Məsmənin, öz qəmli nəğmələri ilə könülləri həyəcanlandıran Əntiqənin, Hacı Rəsullara qarşı mübarizə aparan polad biləkli muzdur Bəndəlinin həyatını çox real təsvir etmişsiniz".

Nurəddin Babayev

"Bakı" qəzeti, 1958-ci il, 23 aprel.

*Mir Cəlal, Nəsir İmanquliyev və Nurəddin Babayev
Azərbaycan Yazıçıları İttifaqında.*

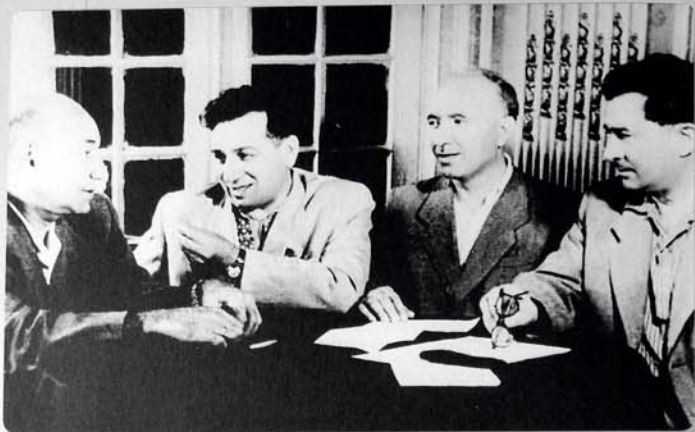

*Azərbaycan Dövlət Universitetinin ədəbiyyat
kafedrasında iclas. 1960-cı il.*

Mir Cəlal müəllim mühazirələrində deyilmiş sözləri təkrarlamayı xoşlamazdı. Onun mühazirə mətnləri orijinal və bənzərsiz olmaqla, mühakimələri sərbəst, mühazirələri sərbəst olardı. Bu da səbəbsiz deyildi. Mir Cəlal Paşayev görkəmli yazıçı, məşhur pedaqoq olmaqla yanaşı, həm də qüdrətli ədəbiyyat nəzəriyyəçisi idi.

Yadıma maraqlı bir əhvalat düşür. Mir Cəlal müəllimin mühazirəsi poetika elmindən idi. Poetik sözləri – poetizmləri də buraya qatınlardı. Professor aydınlıq gətirdi. Biri ədəbiyyatşünaslıq, o biri isə dilçilik vahididir. Paralellər apardı. Nəhayət, mühazirəni öz təbii axarı ilə Səməd Vurğunun poetikası üzərinə gətirib çıxardı. Çünki Səməd Vurğun Mir Cəlalın gənclik və sənət dostu, yaradıcılığına böyük sayğı və rəğbət bəslədiyi şair idi. Onu da deyim ki, 1950-ci illərdə "Vaqif" tamaşasının ədəbi-tənqidi qiymətini layiqincə məhz Mir Cəlal Paşayev vermişdi.

*Rəşid Eyvazlı,
filologiya elmləri namizədi*

Soldan: Süleyman Rüstəm, Rasul Rza,
Mir Cəlal və Osman Sarıvəlli

Mir Cəlal Azərbaycan Dövlət Universitetində kafedra iclasında.
(Soldan): Xəlil Əlimirzəyev, Abdulla Abbasov, Ağamalı Həsənov, Mir Cəlal,
Fəridun Hüseynov, Camal Əhmədov, Aydın Əbilov. 1960-cı il.

Mir Cəlal İslam Səfəri ilə mənzilinin eyvanında. 1966-cı il.

Mir Cəlal dostları ilə.

Sağdan: Həmid Araslı, İmam Mustafayev, Balaca xanım, Mir Cəlal, Kazım Quluzadə. Həmid Araslının evi, 1973-cü il.

Mir Cəlal və yazıçı Güllüseyin Hüseynoğlu.

Bədii sözün qüdrətilə oxucunu düşündürmək ədib üçün böyük məharət, məziyyət və xoşbəxtlikdir.

Güllüseyin Hüseynoğlu yurdumuzun, el-obamızın nəğməkarıdır. Onun qələmində vətənin gözəl lövhələri: "Dağ da qartallı yalçın qayalarıynan, gurultulu şalələsiynən, meşə də yeddi bulağının suyuynan, yarpaqları titrək ağaclarıynan, bülbüllü kol-kosuynan, dəniz də dəstə-dəstə qağayılarıynan, kəhrəba qumlara ütü çəkən ləpələriynən, təmiz, ürəkaçan, səliqəli sahilıynən" sənətkarlıqla gözlərimiz qarşısında canlandırılır və bizim torpağa bağlılığımızı daha da gücləndirir.

Güllüseyin heç kimə bənzəməyən, özünün dəst-xətti, üslubu olan, həmişə axtaran, poetik kəşflər edən, özünə tələbkar, əsərləri üzərində zərgər dəqiqliyi ilə işləyən, oxucusuna və ümumən ədəbiyyata hörmət bəsləyən, az yazmağı, mənalı yazmağı sevən yazıçıdır.

Onun yazılarında süni effekt tapmaq çətindir. Şairanəlik, emosionallıq, axıcılıq, aydınlıq və sadəlik onun bədii dilini sevdirən cəhətlərdəndir.

Mir Cəlal

Mir Cəlal tələbələri arasında

"Diplomantın təhlilində Müşfiq ən hümanist, vətənpərvər, mübariz, şeir texnikası son dərəcə kamil olan alovlu, istedadlı bir şair kimi canlanır. Əsərin yaxşı cəhətlərindən biri budur ki, burada şairə səmimi bir məhəbbət vardır. Əsər yalnız elmi mühakimə ilə yox, həm də dərin bir hiss ilə yazılmışdır. Aydın görünür ki, Şamil Müşfiqin şeirlərini həyəcənsiz oxuya bilmir. Orada gəncliyin döyünən qəlbini görüb duya bilər. Buna görə də diplom işi maraqla oxunur. Ancaq bir sıra səhifələrində yazının bədiiyyətinə olan meyil həddini aşır, müəllifin hökmlərini də bir qədər dumanlandırmış olur. Bəzi xırda ifadə, söz səhvlərini nəzərə almasaq, bu əsəri "əla" qiymətlə müdafiəyə buraxa, tələbə işləri müsabiqəsinə də təqdim edə bilərik.

*Elmi rəhbər: filoloji elmlər doktoru,
professor Mir Cəlal Paşayev
4 may 1958-ci il".*

Unudulmaz müəlliminim diplom işim barədə bu rəyindən indi qırx il keçir. Mən indi də bu rəyi əlimə aldığım günləri yaxşı xatırlayıram. Ağacavadla şəhərə çıxdıq. Dənizə baxdıq. Sanki hər şey qeyri-adi idi. Sevincimizin həddi-hüdudu yox idi. Biz hələ də Mir Cəlal müəllimlə görüşün qeyri-adi təsiri altında idik. Mən, demək olar ki, ən yeni dövr ədəbiyyatımızın müxtəlif mərhələlərindən, problemlərindən yazmışam. Lakin nədənsə diplom işimdən sonra yazdığım namizədlik işim də, hətta doktorluq dissertasiyam da 20-30-cu illər ədəbiyyatına, ədəbi prosesinə həsr olunmuşdur. Və bu barədə düşünəndə mən istər-istəməz fəaliyyətimin bu istiqamətdə inkişaf etməsində Mir Cəlal müəllimin rolunu xatırlayıram. Məhz o, ilk dəfə bu dövrü, bu dövrün ədəbiyyatını, şəxsiyyətlərini mənə üçün açmışdı, bu xeyirxah əmələ mənəim yolumu, bəlkə də, təyin etmişdi. Və mən indi buna görə müəlliminim xatirəsi qarşısında baş ayıram...

*Şamil Salmanov,
professor*

Mir Cəlal universitetin ədəbiyyat kafedrasında
tələbə və müəllimlərlə.

– Klassika nədir, Mir Cəlal müəllim? – bu sualı o zaman hələ beşlik kursun lap əvvəlində tələbələrımızdən hansısa vermişdi Mir Cəlal müəllimə. Mir Cəlal müəllim nəsa fikirləşmişdi və indi də bugünkü kimi yadımda qalan belə bir cavab vermişdi:

– Klassika odur ki, oğul, əsər zaman tanımır. Onun mövzusu da əbədidir, qoyduğu problemi də əbədidir, bu problemlərin bədii həlli də əbədidir, bu problemlərin bədii həlli də özünəməxsusdur. Füzulinin məhəbbəti elə məhəbbətin özü qədər əbədidir. Füzuli məhəbbəti elə bir bədii zirvəyə qaldırıb ki, dünya durduqca bəşər övladı o məhəbbətin böyüklüyünə heyran qalacaq. Şekspirin "Hamlet"ini yada salın. İnsanın daxili psixoloji gərginliyi, insan münasibətlərindəki gizli sirlərin heyratəmiz açılması hansısa dramaturq tərəfindən bir də məhz bu cür üzə çıxarılacaq? Ola bilsin, Şekspirdən də böyük sənətkarlar yetişsin, ancaq heç kim heç vaxt Şekspir olmayacaq. Dostoyevskini, Tolstoyu, Mirzə Cəlili, Sabiri oxuyun, onda özünü biləcəksiniz klassika nədir. Arxasında belə klassiklər dayanan ədəbiyyatın məsuliyyəti də böyükdür – axırncı cümləni Mir Cəlal müəllim xüsusi vurğu ilə dedi, bizim üçün dedi, yadda saxlamaq üçün dedi.

*Cahangir Məmmədli,
filologiya elmləri doktoru*

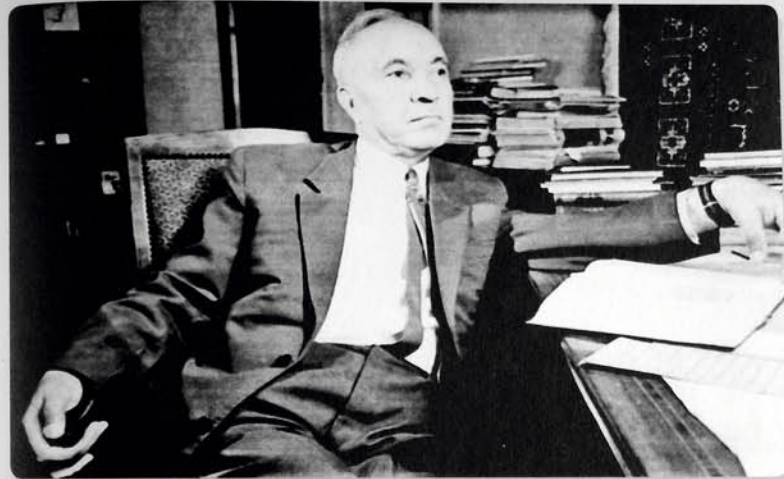

Mir Cəlal həmkarları və məktəblilər arasında.

Bir çoxlarından fərqli olaraq Mir Cəlal son dərəcə təmənnasız adam idi. Ad-san, şan-şöhrət hərisi deyildi. Əsl xalq yazıçısı, xalqın oğlu idi.

M.C.Paşayev böyük yazıçı olmaqla yanaşı, həm də böyük insan idi. Dövlət Universitetində müəllim kimi çalışdığı illərdə tələbələrində təkcə elm öyrətmirdi. Eyni zamanda onlara vətənpərvərlik hissələri aşılayırdı. Hər birinin problemləri ilə yaxından maraqlanır, doğma övladı kimi qayğısını çəkirdi. Ona görə də Mir Cəlal müəllimin tərbiyəsini görmüş tələbələr vətəninə, xalqına gərəкли insanlar kimi yetişirdi.

Amil Avey

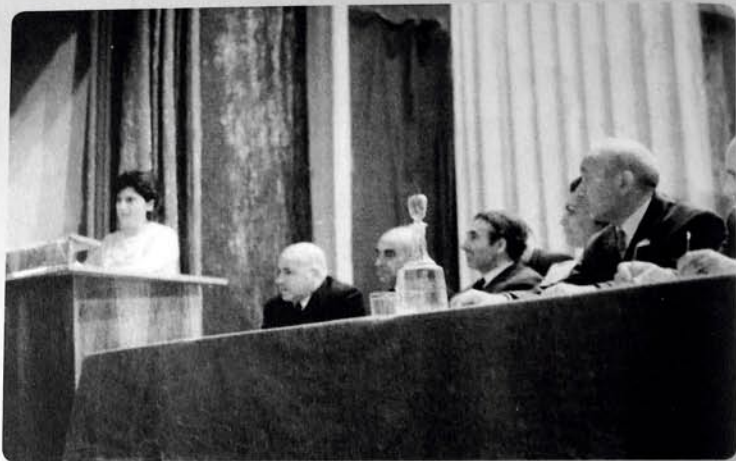

Mir Cəlal iş otağında

Əsərlərində təbliğ etdiyi ideallara uyğun həyat sürmüş Mir Cəlal övladlarını, tələbələrini nəsihət verməklə yox, öz şəxsi nümunəsilə tərbiyə edərdi. Mir Cəlal ilə gənclik yaşlarından dostluq edən Səməd Vurğun zarafatla deyərdi: "Mir Cəlal, bilirəm mənimki səninlə niyə tutmur? Çünki sən həddindən artıq düz adamsan".

Mir Cəlal müəllim ünsiyyət etdiyi adamları vəzifəsinə və ya lazımlılığına görə deyil, məhz öz təfəkkürünə uyğun olduqlarına görə seçərdi. Təbiilik və sadəlik Mir Cəlalın həm yaradıcılığına, həm də şəxsi həyatına məxsus keyfiyyətlər idi. Bu xüsusiyyət, zənnimcə, onun həyata və təbiətə incə zövq və vurğunluq münasibəti bəsləməsindən irəli gəlirdi. O, hətta dramatik görünən hər hansı bir hadisəni çox təmkinlə, aramla qəbul edə, içərisində təhlilini aparar, fəlsəfi baxışla öz izahını verərdi.

Hafiz Paşayev

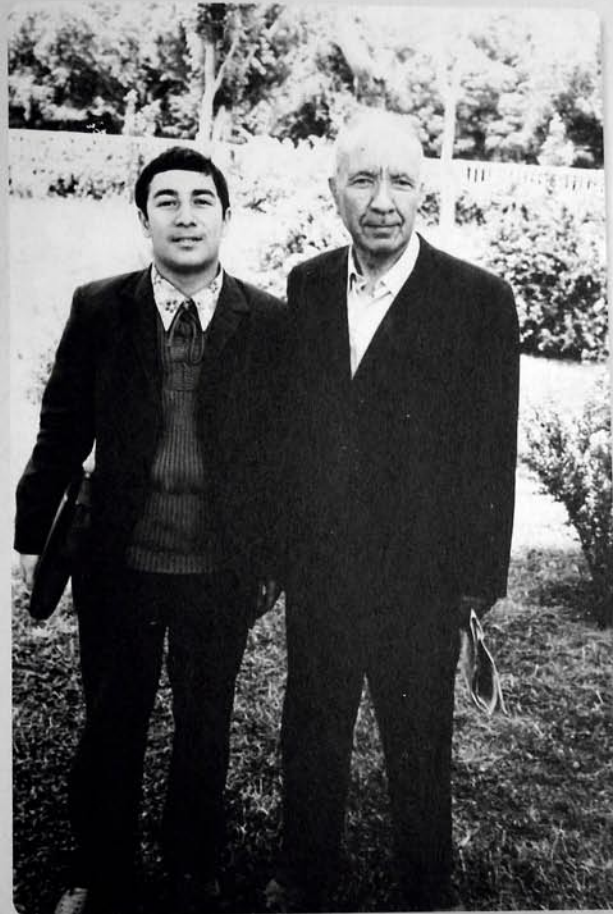
Mir Cəlal (sağdan birinci) Azərbaycan yazıçılarının növbəti qurultayında

Mir Cəlalin bir neçə nəsil ədəbi gəncliyin yetişməsində böyük xidməti olmuşdur. Nüfuzlu bir yazıçı kimi gənc qələm dostlarının əsərlərinin çapına da köməklik göstərirdi. İndiki yaşlı yazıçılar bilir ki, bizim gənclik illərimizdə əsər çap etdirmək müşkül məsələydi.

Qəzet, jurnal redaksiyasına gələn gənc şairə, yaxud yazıçıya deyirdilər: gərək sən Yazıçılar İttifaqının üzvü olasan ki, əsərini çap edək. O gənc gedirdi Yazıçılar İttifaqına. Orada da deyirdilər: gərək sən əsərlərin mətbuatda çap olunsun ki, ittifaqa üzv götürək.

Bela bir paradoks içində qalan gənc istedadlara Mir Cəlal atalıq edir, redaksiyalara zəng vurur, onların üzə çıxmasına çalışırdı.

*Nəriman Həsənzadə,
Xalq şairi*

*Mir Cəlal tələbəsi Gəncəli Yusif Nazim oğlu ilə.
Bakı, 7 iyun 1974-cü il.*

*Mir Cəlal, Osman Sarıvəlli, Hidayət Əfəndiyev
Xəzərsahili düşərgədə balaca oxucularla görüş zamanı.
1951-ci il.*

Mir Cəlalın böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik orijinal həyat hekayələrinin bir qismi yeniyyətlərin və gəncliyin bədii-estetik tərbiyəsinə həsr olunmuşdur. O, Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sindən mövzular seçərək uşaqlar üçün hekayələr də yazmışdır. "Fitnə", "Kərpickəsən", "Xeyir və Şər", həmçinin "Yuxu və külək", "Gülbəsləyən qız", "İlyas", "İsrafil", "Vətən", "İki rəssam" və b. ədəbin uşaqlara ilkin töhfəsi olmuşdur.

Mir Cəlalın Nizami "Xəmsə"sindən götürüb nəslə işlədiyi hekayələrin hər birində ibrətamiz, nəsihətamiz mətləblər durur. Onun bədii yaradıcılığının bağlıca qayəsi əslində yeniyyətə və gənclərin həyatı mükəmməl dərk etməsi, bir vətəndaş və vətənpərvər kimi böyüməsi, insanlığa xidmət etməsi olmuşdur.

*Qara Namazov,
professor*

Qəzetimizin bu il, 19 sentyabr tarixli nömrəsində yazıçı Mir Cəlalın tərbiyə mövzusunda bəhs edən "Gəncliyin qədrini bilək!" adlı məqaləsini çap etmişdik. Gənclərimizi həyatda düzgün yol tutmağa, cəmiyyət üçün faydalı insan olmağa, gözəl əxlaqi keyfiyyətlər qazanıb möhkəm, davamlı ailə qurmağa çağıran bu məqalə oxucularımız arasında dərin təsir oyadı, müxtəlif rəylərə və fikir mübadiləsinə səbəb oldu. "Gəncliyin qədrini bilək!" sözləri sanki ürəklərdən xəbər verdi. Heç təsadüfi deyildir ki, son aylarda redaksiyamız həmin mövzuya həsr edilən çoxlu məktub almışdır. Bunlardan bir neçəsi qəzetimizdə çap olunmuşdur.

"Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 19 dekabr 1964-cü il

Gənclik elə bir zəruri yoldur ki, hamı onu keçməlidir. Ömrün baharı!
Bəzən gənclik həyatına belə ad verirlər.
Gənclik bahardır, ancaq hər bahara bənzəməz. Bahar hər il təkrar olunur. Gənclik isə insana bir dəfə, yalnız birçə dəfə verilir.
Ona görə verilir ki, həyata yol açasan, gələcəyi görəsən, əziz ömrün məqsədini təyin edəsən.
Heç bir dövrdə gənclərin qarşısında bu qədər yüksək, müqəddəs ümumbəşəri məqsəd olmamışdır.
Müvəffəqiyyət heç bir zaman çağırışla, arzu ilə gəlmir, mübarizə, zəhmət, səylə əldə edilir. Əngin fəzalara yol açan, zəngin torpaqları kəşf edən, günəşi də, havanı da, suyu da insanın səadətinə xidmət üçün səfərbər edən yalnız arzu deyil, ağır, şərəfli, ardıcıl, aydın məqsədli zəhmətdir. Zehnin, aqlın, əlin tükənməz inadla işləməyidir. Dünyada zəhmətdən kənar səadət yoxdur. Bu həqiqəti bizim bütün gənclərimiz, balalarımız dürüst dərk etməlidirlər.
Təzə paltar geyəndə, ən əziz dostu görəndə, ən qiymətli hədiyyə alanda sevindikləri kimi yeni bir məhsul yaradanda, səmərəli zəhmət çəkəndə də,

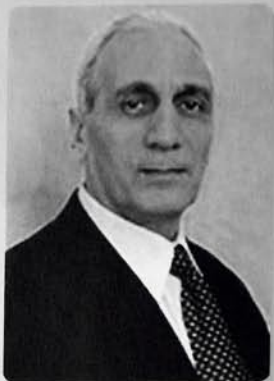

Mir Cəlal tələbələri. Milli Park.

faydalı iş görəndə də ürəkdən sevinməlidirlər. Əkdüyün ağacın meyvəsini, oxuduğun uşağın kamilləşdiyini, tikdiyin mənzilə insanların köçdüyünü, yaratdığın əsərin zəhinlərə işıq verdiyini görməkdən ləzzətli nə var? Ömür ötüb keçəndir, yaranan isə qalandır. Gənclərimizin amalı həmişə yanışmaq, yaratmaq olmalıdır. Heç vaxt mən gücsüzəm, mənim yaratdığım vəcizdir deməyin! Bu gün bir təyyarə modeli düzəldən pionerin sabah təyyarə mühəndisliyinə meyili daha qüvvətli olacaqdır. Bu gün bir ağac bəsləyən uşağda gələcəyin bağbanı olmaq meyili güclənəcəkdir.
Ən qorxulmuş budur ki, vaxtı hədəf keçirəsən, vaxtıdan əvvəl "ləzzətlər, keflər" eşqinə düşəsən. Aydın gənclik fəzasını tüstü-duman ilə örtənlər itirdikləri günləri, illəri çətin qaytara bilərlər.
Vaxt qızıldır! Bu müdrik xalq sözü əsrlərin imtahanından keçmişdir. Mən istərdim ki, gənclərimiz yaradıcı əmək, səyli təhsil vəxtlərini ömürlərinin ən məzmunlu saatları saysınlar.

Mir Cəlal,
"Gənclərə sözlüm",
"Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 28 mart, 1986-cı il.

Cahangir Məmmədli

Azərbaycan ədəbi-bədii fikir tarixində, milli maarifçilik xəttində, nəsr və publisistikamızın inkişafında, yeni müəllimlik məktəbinin klassik müəllim obrazı ilə uyuşmasında çox böyük xidmətləri olan Mir Cəlal Paşayev oxucularının və tələbələrinin yaddaşında böyük vətəndaş, böyük insan və böyük ustad kimi qalmışdır. Mir Cəlal müəllim Azərbaycan ədəbi-bədii mühitində nəsr ustası kimi, elmdə ünlü bir ədəbiyyatşünas alim kimi, maarifçilik işində unudulmaz müəllim kimi, jurnalistikamızda peşəkar publisist kimi tarixə qovuşmuşdur.

Mir Cəlal nəsrinin böyük bədii estetik ideallar sistemi var. Bu ideallar xalqı, milləti kamil və ayıq görmək, insanı kamilləşdirmək missiyası daşıyır. Onun bütün bədii və publisistik sözü gənclərə ünvanlanır. Çünki cəmiyyət insanın gənclikdən gələn kamilliyi ilə sağlam mühitə çevrilir. Sözü həmişə gənclərə olan bu böyük yazıçıdan, müəllimdən və alimdən öyrənmişik, öyrənirik və öyrənəcəyik. Onun estetik idealları hələ çox-çox yeni nəsillər təbiiyəcə edəcək.

*Cahangir Məmmədli,
filologiya elmləri doktoru*

Mir Cəlal rəhbərlik etdiyi kafedranın əməkdaşları ilə.
1976-cı il.

Mir Cəlal Azərbaycanın Əməkdar Elm Xadimi idi. Bu adı yüksək səviyyəli kadrlar hazırladığı və elm sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərdiyi üçün Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyi ilə əlaqədar 1969-cu ildə almışdı. Xalqın sevimli və ləyaqətli sənətkarı, görkəmli müəllim və alim olsa da o, rəsmi şəkildə nə xalq yazıçısı idi, nə də akademiyanın müxbir və həqiqi üzvü. Halbuki səviyyəsinə, qələminin gücünə, əməyinin və xidmətinin keyfiyyətinə görə bütün adlara tamamilə layiq idi. Buna bütün əsaslarla mənəvi haqqı vardı. Lakin Mir Cəlal ad və şöhrət ardınca getmədi. Xalqına xidmət idealına arxalanaraq təbiətinə uyğun sadəlik və təmkinlə işlədi, yazıb yaratdı və xatirələrdə əbədiləşdi.

*İsmayıl Vəliyev,
professor*

Mir Cəlal (soldan dördüncü) həmkarları arasında

Hörmətli qələm yoldaşımız Mir Cəlal!

Sizi – Azərbaycan sovet ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən birini – nasir və ədəbiyyatşünas alimin anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə səmimi-qəlbədən təbrik edirik. Yarım əsr bundan əvvəl dərc olunan ilk əsərlərinizdən başlayaraq oxucular sizin yaradıcılığınızda real həyat hadisələrinin, xalqın mübarizə və inkişaf yolunun canlı təsvirini gördülər. Hələ otuzuncu illərdə və qırxıncı illərin əvvəllərində qələmə aldığınız "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti" romanlarınız Azərbaycanda vətəndaş müharibəsi kimi çox mühüm, eyni zamanda mürəkkəb bir mövzuya həsr olunmuşdur və sovet nəsrinin görkəmli nailiyyətlərindəndir.

Əziz Mir Cəlal müəllim, sizin yaradıcılığınızın başlıca mövzularından biri də Böyük Vətən müharibəsidir. Alman-faşist işğalçılarına qarşı xalqımızın apardığı ölüm-dirim mübarizəsi, bütün sovet yazıçıları kimi, sizin də yaradıcılığınızda əsas yer tutdu. Xalqımızın arxa və ön cəbhələrdə göstərdiyi misilsiz hünəri ayrı-ayrı hekayə və oçerklərinizdə, sonralar "Yaşlılarım" povestində məhəbbətlə qələmə almısınız.

Müharibədən sonrakı dinc quruculuq illəri – Vətənimizi gündən-günə gözəlləşdirən, Sumqayıt kimi yeni şəhərlər salan zəhmət adamlarının ("Təzə şəhər") həmçinin xalqımızın böyük Sabir kimi ədəbi simalarının

Mir Cəlal Universitetin 1958-ci il məzunlarının bir qrupu ilə.

parlaq obrazı ("Yolumuz hayandır?") irihəcmli əsərlərinizdə dolğun epik lövhələrdə öz ifadəsini tapdı.

Siz təkcə bədii yaradıcılığımızla deyil, həm də geniş elmi-tədqiqi fəaliyyətinizlə oxucuların dərin rəğbətini qazanmışınız. Klassik və müasir ədəbiyyatımızın müxtəlif məsələləri ilə bağlı monoqrafiya və məqalələriniz, qardaş xalqlar ədəbiyyatının ayrı-ayrı görkəmli nümayəndələri haqqında fikir və mülahizələriniz ədəbiyyatşünaslığımızın maraqlı nümunələri kimi qiymətlidir. Bunlardan "Füzuli sənətkarlığı" kitabını, "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" monoqrafiyasını, Cəlil Məmmədquluzadənin, Səməd Vurğunun zəngin bədii irsini təhlildən keçirən elmi məqalələləri, tələbə və əməkdaşlarınızla birlikdə hazırladığınız "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" dərsliyini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Bütün bunlarla yanaşı, siz uzun illərdir ki, S.M.Kirov adına Respublika Dövlət Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri və professoru kimi də fəaliyyət göstərir, ədəbiyyatımızı gənc nəsəyə yorulmaq bilmədən öyrədir, dərin məhəbbətlə təbliğ edir, sevdirdirsiniz.

Partiya və hökumətimiz xidmətlərinizi yüksək qiymətləndirmiş, sizi "Şərəf nişanı", "Qırmızı Əmək bayrağı" və "Oktyabr İnqilabı" ordenləri, medallarla təltif etmişdir. Siz Respublika Komsomolu Mükafatı laureatı, Azərbaycan SSR Əməkdar Elm Xadimi kimi fəxri adlara layiq görülmüşünüz.

Əziz qələm dostumuz, ömrünüzün 70-ci baharını bir daha ürəkdən təbrik edir, sizə bundan sonra da möhkəm cansağlığı, coşqun yaradıcılıq həvəsi arzulayırıq.

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının idarə heyəti

Mir Cəlalin anadan olmasının 70 illik yubileyi

Mənim təsəvvürümdə gecə-gündüz dayanmadan qələm işlədən Mir Cəlal ölməzdir. Yetkinliklə, dolğunluqla qələm işlədən, özündən sonraya cild-cild ölməz əsərlər qoyan ədib də biryolluq öləmi, unudularmı? Yox! Ölməz, unudulmaz, onun bu dünya üzündə əbədiləşən yeri vardır, onun əbədiləşən surəti öz əsərlərində yaradılmışdır. Məncə, gözəl insan, gözəl ailə başçısı Mir Cəlal öz əsərlərində, elmi tədqiqatlarında yaşayacaqdır. Məncə, Mir Cəlalin pak surəti gecələr ayla işıqlanacaq, gündüzlər günəşlə şölələnəcəkdir.

*Süleyman Rəhimov,
Xalq yazıçısı*

Mir Cəlalın anadan olmasının 70 illik yubileyi

Neçə illik ağır zəhmət və gərgin axtarışlar nəticəsində Mir Cəlalın bədii, elmi, ədəbi-tənqidi fəaliyyətini ilk dəfə bütövlükdə əhatə edən, təhlil süzğəcindən keçirən monoqrafik tədqiqat əsərim tamamlandı və 1975-ci ildə "Elm" nəşriyyatında çap olundu.

70 illik yubileyi vaxtı müəllimimi təbrik edəndə o, adəti üzrə əlini yenə çiyinə qoyaraq dedi: "Yaqup, yubiley tədbiri, xatirə gecəsi nə qədər xoş və gərəkli olsa da, keçib gedəsidir. Amma yaranan əsər qalacaq. Ən böyük işi sən görmüsən, mənim yubileyimə ən yaxşı hədiyyə də sənənin ortalığa qoyduğun kitabdır, çox sağ ol!"

Sonralar filologiya elmləri namizədi Turan Həsənzadə ilə birlikdə Mir Cəlalın ikicildlik "Seçilmiş əsərləri"ni hazırlayıb 1986-1987-ci illərdə "Azərəşr"də çap etdirdik.

*Yaqup İsmayılov,
tədqiqatçı alim*

Şəkildə (sağdan): Muxtar Hüseynov, Mir Cəlal nəvəsi Nazrinlə, Süleyman Rəhimov, Şəfaət Mehdiyev Mir Cəlalın yubileyində. 1978-ci il.

1978-ci ildə vəfatından bir neçə ay əvvəl Azərbaycan (indiki Bakı) Dövlət Universitetinin böyük akt zalında Mir Cəlal müəllimin yetmiş illik yubileyi keçirilirdi. Elm, ədəbiyyat və incəsənət adamları ilə dolu olan zalda universitetin filologiya fakültəsinin tələbələri daha çox idi. Və biz buraya sonralar yaranmış "ənənə"dən fərqli olaraq özümüz, özü də böyük məmnuniyyətlə gəlmişdik. Məclisi rektor Faiq Bağırzadə açdı, həqiqətən, mənalı-məzmunlu bir giriş sözü söylədi. Sonra çıxış edənlər yubilyarın alimlik, yazıçılıq, müəllimlik məharətindən, şəxsiyyətindən danışdılar... Mir Cəlal müəllim onun haqqında deyilənlərə səbirlə, təmkinlə, məmnunluqla qulaq asırdı. Çöhrəsində özünə-məxsus bir təbəssüm vardı. Və hərdən mənə elə gəlirdi ki, o, deyilənləri eşidirdi, ancaq mahiyyətinə o qədər də varmır... Sən demə, elə deyilmiş...

Məclisin sonunda Mir Cəlal müəllim böyük səmimiyyətlə hamıya təşəkkür elədi. Sonra isə heç vaxt unutmayacağım bir söz dedi. Dedi ki, mən səhərdən bu təntənəni görürəm, ürəyim açılır. Amma təəssüflə düşünürəm ki, bu cür təntənəli yubileyləri 20-ci, 30-cu, 40-cü illərdə bizim çox böyük ədiblərimiz görmədilər...

Və Mir Cəlalın səmimiyyətlə söylənməsi bu sözlərindən sonra zala qəmgin bir sükut çökdü. Öz tərcümeyi-halını, artıq qeyd edilirdi kimi, özündən əvvəlki ədiblərin tərcümeyi-halından heç zaman ayırmamış bir milli mütəfəkkirin, ziyalının sözləri idi bu sözlər... Dəyişməz ideya-mənəvi mövqeyi idi ki, ən xoş, təntənəli günündə də onu tərk etməmişdi.

*Nizami Cəfərov,
akademik*

Mir Cəlal ilə Sumqayıtda görüş, 1978-ci il.

...Həm görkəmli bir ədib kimi çıxış və söhbətlərində, həm də ədəbiyyatşünas-alim kimi qiymətli monoqrafiyalarında, məqalələrində tarixi ədəbi şəxsiyyətlərə düzgün, obyektiv qiymət verən, ağı qaradan, yaxşını pisdən, güclünü zəifdən seçməyi bacaran Mir Cəlal başqalarından da bunu tələb edirdi. "Gövhəri qumdan ayırmağı bacarmaq lazımdır, arxivlərin əsiri olmaq yaramaz", — deyərdi. Yaradıcılığını başa vurmuş hər hansı bir qələm sahibi haqqında mübaligəli fikrə, məqalə və kitabçaya rast gələndə onu ümumən ədəbiyyat və elm üçün zərərli hal kimi pisləyirdi. Yazılı bir cavaba imkan tapa bilməyəndə həmkarlarına, cavan ədəbiyyatçılara öz fikrini şifahi olaraq, maraqlı bir ədəbi manera ilə çatdırmaq fürsətini əldən buraxmazdı: "Vallah, bu vəfat eləyən bəzi yazıçıları o qədər tərifləyirlər, adam lap peşman olur ki, niyə mən indiyəcən sağ qalmışam".

Firidun Hüseynov,
professor

Firidun Hüseynov və Mir Cəlal. Mir Cəlalin yubileyi. Azərbaycan Dövlət Universiteti, 1978-ci il.

İyirminci əsrdə ən böyük şəxsiyyətlərimiz kimdir? – deyə sual edərd və özü də heç kimin cavabını gözləmədən xüsusi iftixarla beş adamın adını çəkərdi: Mirzə Cəlil, Sabir, Üzeyir bəy, Hüseyn Cavid, Firudin bəy Köçərli. Klassik və müasir poeziyamızın bir-biri ilə bağlı və ayrılan, seçilən cəhətlərini daim araşdırar, onların sıx yaxınlığını göstərməklə yanaşı, fərqi də obrazlı bir dillə açmağa, ağırtmağa çalışardı. Füzuli şeirini gözəllik, döyüşkənlik timsalı kimi qiymətləndirərdi.

Ədib həmişə öz müəllimi saydığı böyük şair və dramaturq Hüseyn Cavidlə yaxınlığını, görüş və söhbətlərini vaxtaşırı yada salar və belə deyərdi: "Cavid peyğəmbər kimi adam idi". Sonra sözünə davam edərdi: "İçərişəhərdə mənim mənzilimə tez-tez gələrdi. Bir dəfə gəlib mənim yazı-pozu ilə məşğul olduğumu görüb soruşdu:

- Komsomol, nə yazırsan?
- Dissertasiya.
- Nədən?

– Azərbaycan qadın şairlərinin yaradıcılığından.
– Komsomol, heç çənil-kağıza heyfən gəlmir? Füzulidən yaz ki, sənən də adın Füzuli ilə bərabər tarixdə yaşasın.

Bu söhbətdən mən ayıldım, "Füzuli poetikası" kitabı belə yarandı. Sonra məşhur filosof Heydər Hüseynovun məsləhəti və təhriki ilə bu kitab mənim namizədlik dissertasiyam oldu".

Firidun Hüseynov,
professor

Soldan oturanlar: Fərhad Zeynalov, Musa Adilov, İnatat Bektaşi, Faiq Bağırzadə, Mir Cəlal, Qurban Bayramov, Muxtar Hüseynzadə. Ayaq üstə duranlar: Təhsin Müttəlimov, Firuz Sadiqzadə, Yusif Seyidov, Şamil Qurbanov, Kərim Həsənov, Ağamalı Həsənov, Abdulla Abbasov, Aydın Rzayev, Fəridun Hüseynov, Əliyər Səfərli. ADU, 1978-ci il.

Mir Cəlal (ön cərgədə sağdan üçüncü) Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin müəllimləri arasında

Soldan: Mir Cəlal, folklorşünas Mirzə Qasım, akademik Kamal Talıbzadə

Mirzə Qasım bütün danışıqlara, söhbətlərə diqqət yetirir, təzə eşitdiyi nümunələri qeyd edirdi. Özünün söhbətlərində də bu nümunələrdən götürirdi. Müsahiblər eşitdiklərinə bənzər, təzə misal əlavə edəndə kişinin gözü işıqlanırdı. Qızıl tapmış kimi təşvişə düşür, eşitdiyi misalı dönə-dönə təkrar edirdi:

*Əzizinəm hər aylar,
Hər ulduzlar, hər aylar,
Başım cəllad əlində,
Dilim səni haraylar!*

Mən bunu deyəndə kişi cəld qalxıb dəftər, qələm götürdü. Yazdı. Yəne təkrar etdi. Sonra valeh olmuş kimi dizinə döydü:

– Sözə baxın, siz Allah! Bir görün məhəbbəti belə od ilə deyən olubmu? Heç Füzuli də belə alov ilə deməyib: “Başım cəllad əlində, dilim səni haraylar!”

Yanan qəlbin alovunu, tonqalını bundan yaxşı necə demək olur?
...Bunu lap böyük şair, Azərbaycan xalqı deyib.

Mir Cəlal

Mir Cəlal (ön sırada soldan dördüncü)
Azərbaycan SSR Ali Sovetində, 1978-ci il.

Mir Cəlal (ön cərgədə soldan üçüncü) həmkarları ilə adəbi tədbirdə.

Mir Cəlalın yubileyi ərəfəsində ADU-nun müəllimləri
və tələbələri ilə görüşü, 1968-ci il.

Universitetin dilçi alimləri Muxtar Hüseynzadə, Fərhad Zeynalov,
Yusif Seyidov Mir Cəlal və onun rəhbərlik etdiyi kafedranın əməkdaşları ilə.

Akademik Arif Paşayev və Nəriman Həsənzadə
Milli Aviasiya Akademiyasının həyətində, 2001-ci il.

Mir Cəlal XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılarından sayılan və yaşlı nəslə mənsub olan görkəmli söz ustalarındandır.

O həm də dərin mütaliəsi və Şərq mənbələrinə yaxından bələd olmasıyla seçilən Azərbaycan elminin qüdrətli yaradıcı simalarından olub. Mirzə Cəlil yazı üslubu onu oxucularına kiçik hekayələr ustası kimi sevirib...

Onun ölümündən sonra bir neçə dəfə yenidən nəşr edilən elmi əsərlərindən böyük Füzulinin poetik təhlilinə həsr etdiyi "Füzuli sənətkarlığı" kitabı, "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" kimi sərbəllə tədqiqatı bu gün də elmlə, ədəbiyyatla məşğul olanların stolüstü kitablarındandır.

Lakin bunların müqabilində Mir Cəlalı Elmlər Akademiyasına müxbir üzvü seçmədiklər, xalq yazıçısı fəxri adını da vermədilər. Etiraf edək ki, Mir Cəlalın adı çəkiləndə, onun fəxri adlardan və elmi titullardan üstünlüyü indi də görünür. "Mir Cəlal" sözü fəxri ədəbi addı və elmi titoldu. Müasirləri və sonrakı nəsillər bunu təsdiqləyirlər.

Nəriman Həsənzadə,
Xalq şairi

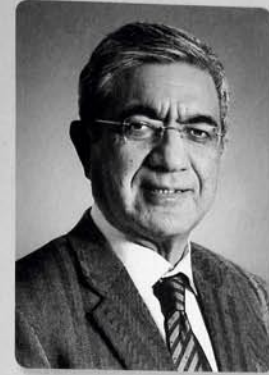

Mir Cəlal Paşayev, 1977-ci il.

Mir Cəlal müəllim vətən və millət qarşısında böyük xidmətləri olan elm və incəsənət xadimlərinə, görkəmli ziyalıların sağlığında qiymət verməməyimizdən, hətta çox vaxt onlara qarşı laqeyd, qərəzli münasibət bəsləməyimizdən gileylənərkən tamamilə haqlı idi. Vaxtilə onun özü də belə acınacaqlı bir aqibət yaşamışdı. Tanınmış, filoloji elmlər sahəsində xüsusi məktəb yaratmış bir alimin sağlığında akademiya üzv seçilməməsini buna bariz nümunə saymaq olar. Mir Cəlal müəllim həmişə seçilməməsini buna bariz nümunə saymaq olar. Mir Cəlal müəllim həmişə başını aşağı salıb öz işilə məşğul olan, yazıb-yaradan, dedi-qodudan, intriqalardan uzaq, yaltaq, araqarışdıran, simasız adamlara üz verməyən, yüksək mənaviyyətli, alicənab bir insan idi. Bu ali keyfiyyətlərinə görə onun yüzrlərlə, minlərlə pərəstişkarı olduğu kimi, paxıllıq edən, onu istəməyənlər də vardı və bu cür xəbis, özündən müştəbeh adamlar imkan düşəndə ona yersiz hücumlar da edirdilər. Belə hücumlar xeyirxah, nəcib, həssas, kövrək ürəkli bir insan olan Mir Cəlal müəllimə çox pis təsir edirdi, onun ömrünə ağır zərbə vururdu.

*Xalid Əlimirzəyev,
professor*

Hafiz Paşayev

70-ci illərin əvvəllərində Sovet İttifaqının iqtisadi durumunun pisləşməsi, ideoloji bünövrənin laxlamasına aid cavanların müxtəlif suallarına cavab olaraq Mir Cəlal müəllim: "Biz belə deməmişdik", – deyər və öz növbəsində ritorik sual edər: "Bu ölkənin axırı nə olacaq?" Heyifsilənirəm ki, bu sualın cavabı yalnız Mir Cəlal müəllimin vəfatından sonra aydınlaşdı.

Müstəqilliyimiz yolunda, dövlət quruculuğumuz sahəsində bugünkü çətinlikləri görəndə, Mir Cəlalın "Səviyyə" adlı son hekayəsi yadıma düşür. O, hekayəni ölümündən bir neçə gün əvvəl yazmışdı. Müəllif özünəməxsus yığcam üslubda, cəmiyyətimizdə çatışmayan, "Qıtlığa düşən ən vacib şey nədir?" – sualına cavab axtararaq, müəyyənləşdirir ki, müxtəlif vəzifə, iş, rütbə sahiblərində məhz səviyyə çatmır. 20 il öncə yazılmış hekayə sanki indiki problemlərimizi işıqlandırır.

Hafiz Paşayev

Ədibə xanım Paşayeva

1979-cu ildə Moskvada atamın rus dilində kitabı çapdan çıxdı. Onu öz əli ilə hazırlamışdı və nəşrini də səbirsizliklə gözləyirdi. Təəssüf ki, çox böyük yaradıcılıq ilhamı ilə üzərində çalışdığı kitabı görmək atama qismət olmadı. Həmin kitabın nəşriyyatla bağlı məsələlərini həll etmək və siqnal nüsxələrini götürmək üçün Moskvaya mən getməli oldum. İlk dəfə kitabı əlimə alanda keçirdiyim kövrək hissələri sözlə ifadə etməyə çətinlik çəkirəm və indi də bu hadisə yadıma düşəndə kövrəlirəm... Bu kitab o qərib şəhərdə sanki mənə yenidən atalı dünyama qovuşdurmuşdu...

Mən universitetdə işləyirəm. Ömrümün çox hissəsini universitet həyatına həsr etmiş atamın nəfəsini hər auditoriyada, hər addımda hiss edirəm. O, hər gün yada düşür.

Ədibə xanım Paşayeva

Övlad üçün ata xatirəsinin əziz olması təbii. İllər bizi Mir Cəlal müəllimləndən cismən uzaqlaşdırsa da, onun ruhu, varlığı həmişə bizimlə olmuşdur. Zaman keçdikcə, adətən, xatirələr konkret söhbət, əhvalat, hadisə çərçivəsindən kənara çıxır, ümumiləşir, ilahiləşir. Amma Mir Cəlalın xatirəsilə bağlı xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, onun yaratdığı kiçik hekayələr həmin detalları da unutmağa qoymur. Hər dəfə hekayələrini yenidən oxuyarkən, onların haqqında söhbət apararkən həyatın özündən götürülmüş sülhün yaranması, yazılış prosesi yadıma düşür. Evdə, işdə, məclislərdə gördüyü əhvalata, eşitdiyi maraqlı söhbətə Mir Cəlal "hekayə malıdır", ya "hazır hekayədir" sözlərlə qiymət verərdi. Şübhə etməzdim ki, o günün səhərisi ərəb əlifbası ilə əlyazma hazır olacaq, onu Yazıçılar İttifaqına, mehriban makinaçılar – Rəhimə xanım və ya Sona xanuma çatdırmağı mənə tapşırırdı.

Mir Cəlalın yaradıcılığının şahidi olmaq, əksər əsərlərinin ilk oxucusu olmaq taleyin mənə bəxş etdiyi xoşbəxtlik idi.

Hafiz Paşayeva

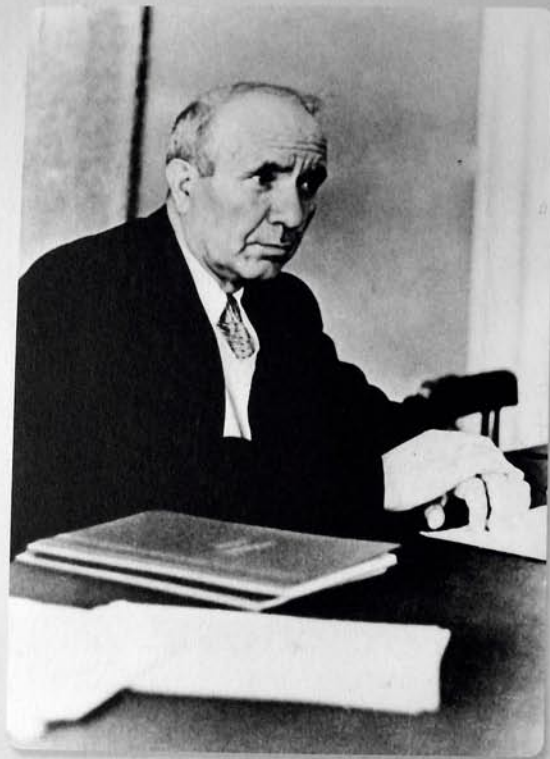
Aqil və oğlu Mir Cəlal (babasının adını daşıyır)

Mir Cəlal heç vaxt olduğu yüksəklikdən enib, haqqı da olsa, heç kəsdən, heç nəyi tələb etmədi. Çünki o yaxşı bilirdi ki, əsl yüksəklik kağızların, sənədlərin, möhürlərin, qərarların, iclasların hökmü ilə deyil, ləyaqətli insan ömrü və bu ömrün zamandan-zamana təsdiqi və təntənəsi ilə ölçülür. O da sirr deyil ki, daxilində bir ilahi qığılcım yaşayan hər bir yazıçı, alim, ümumiyyətlə, hər bir istedad zaman çərçivəsini yararaq əbədiyyətə qovuşur. Beləliklə, yazıçı və zaman qarşılıqlıdır, həmişə olduğu kimi, bu dəfə də yazıçı qabiliyyəti ilə nəticələnir. Bu qabiliyyətin mənəvi tutumu bu gün 100 illiyini qeyd etdiyimiz Mir Cəlalın həyatı və yaradıcılığı, fiziki inikası isə onun qohumları, tələbələri, saysız-hesabsız oxucuları və nəvələrindən ən gözəli, ən yaraşqlısı olan Mir Cəlal Aqil oğlu Paşayevdir.

Nərgiz Paşayeva,
filologiya elmləri doktoru, professor

II FƏSİL

*Həyatımda
yaratdığım ən
böyük əsərim —
ailəmdir*

Mir Cəlal: "Həyatımda yaratdığım ən böyük əsər – ailəmdir."

Mir Cəlal

Mir Cəlal

Püstə xanım

Mir Cəlal Püstə xanımla 45 il səadət dolu ömür yaşadı. Qaynanası Gözəl xanımın ana kimi hörmət-izzətini saxladı, baldızı Rəna xanımın qardaş kimi qayğısını çəkdi, boya-başa çatdırdı. Püstə xanımla vətənə layiq beş övlad böyütdü, tərbiyə etdi, qibtə ediləsi "Şah əsər" – xoşbəxt ailə yaratdı.

Teymur Əhmədov

Əgər məndən soruşsalar ki, xoşbəxt ailə başçısında hansı keyfiyyətlər olmalıdır? Fikirləşmədən atam Mir Cəlalı, anam Püstə xanımla nümunə göstərəm.

*Hafiz Paşayev,
professor*

Püsta xanım. Bakı, 1918-1919-cü illər.

Püsta xanım

Mir Cəlal arıq, ucaboylu oğlan idi. 25 yaşına təzəcə girmişdi. Mənimsə 19 yaşım var idi. Tələbəydim. "Çörək kartoçkaları" paylaşanda məlum oldu ki, bu imtiyazdan yalnız işləyənlər istifadə edə bilərlər. Məcbur olub institutu atdım və makinaçılıq kursunu bitirdim. "Gənc işçi" qəzeti redaksiyasında makinaçıya ehtiyac olduğunu öyrənib oraya getdim. Yay idi. Məni işə götürdülər. Mir Cəlal da redaksiyaya işləməyə gəlmişdi. Hiss edirdim ki, mənə göz qoyur. Ancaq nədənsə öz sözünü mənə deməyə cürət etmirdi.

Püsta xanım

Püstə xanım (ortada) xalası uşaqları ilə. 1931-ci il.

Anam Püstə xanım Mir Cəlal müəllimlə birgə çox mənalı həyat yaşayıb. Biz valideynlərimizin arasında həmişə qarşılıqlı səmimiyyət, mehribanlıq görmüşük. Mir Cəlal müəllimlə tanış olarkən anam o vaxtkı Azərbaycan Sənaye İnstitutunda (indiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası) təhsil alırdı. Özü də evin böyük qızı idi. Atası gedib İranda qalmış, yollar bağlandıqdan sonra qayıda bilməmişdi. Püstə xanım anası və özündən on beş yaş kiçik olan bacısı ilə burada qalmışdı. Belə bir vəziyyətdə o, təhsilini yarıncıq qoyaraq işləməyə qərar vermişdi.

Ədibə Paşayeva

Püstə xanım, 33 sayılı Şura məktəbinin şagirdləri arasında (sağdan yuxarı cərgədə 3-cü). 1930-cu il.

Püstə xanım

1932-ci il idi. Nişanlandıq. Kəbin kəsdirməyə gedəndə yolda rəhmətlik Mikayıl Müşfiqlə rastlaşdıq. Mir Cəlal dedi ki, gedək bizimlə. O da bir söz deməyib bizə qoşuldu. Kəbinimiz kəsiləndə Müşfiq şahidimiz oldu.

Toyumuz bir il sonra oldu – 1933-cü ildə. Rəhmətlik Qurban Pirimov, Cabbar Qaryağdıoğlu və Zülfü Adıgözəlov məclisdə iştirak edirdilər.

Püstə xanım

Atam deyirdi ki, mənə hörmət edən birinci gərək qadınma hörmət etsin. Odur ki, söhbəti Püstə xanımdan başlamaq istəyirəm. Onun bir sözü vardı: "Ananızın hörmətini həmişə uca tutun", – deyirdi. "Bizi – mənə, sizi saxlayan Püstə xanımdır", – söyləyirdi. Onun anamə, nənəmə olan qayğı-keş davranışı bizim də ailə həyatımız üçün örnək olub.

*Arif Paşayev,
akademik*

Arif Paşayev və nənəsi Gözəl xanım.

Mir Cəlal, Püştə xanım, Rəna, Gözəl xanım və Cavanşir (Püştə xanımın xalası oğlu). 1936-cı il.

Mir Cəlal övladları arasında.

Evdəki məktəbimiz rəsmi məktəblərimizdən daha üstün olub. Özümü xoşbəxt sayıram ki, o mühitdə yaşamışam. Atam müəllim kimi çox yüksək şəxsiyyət idi, amma ata və ailə başçısı kimi xüsusilə seçilirdi. Özü ailədən erkən məhrum olub. Təbrizdə doğulub, 8-10 yaşında ailədən ayrılıb, Azərbaycana gəlib. Özü o barədə heç vaxt danışmazdı, amma ailə dəyərlərini çox yüksək tutardı. Bu keyfiyyət bizim hamımıza keçib. Ona görə də, hətta səfirlikdə işləyəndə də ətrafımda olan adamları ailəm kimi qəbul edirdim. Hamıda səmimiyyət və bir qiğılıcm olmalıdır ki, iş yaxşı getsin. Odur ki, mənim üzərimdə müəllim Mir Cəlalın təsiri çox böyükdür.

Hafiz Paşayev

Mir Cəlal ailə üzvləri Rəna, Püştə xanım, Hafiz, Elmira, Arif, Ədibə ilə. Bakı, 1946-cı il.

Həmişə deyərdilər ki, Mir Cəlal müəllimin yaxşı ailəsi var. Doğrudan da, biz bir-birimizə qarşı çox diqqətli, həssas, istiqanlıq və təbii ki, bu, Mir Cəlal müəllimlə birlikdə həm də Püştə xanımın xidmətidir. Bizim qarşılıqlı mehribanlığımıza, hətta boya-başa çatıb ailə qurduqdan sonra belə, bir-birimizlə çox sıx ünsiyyətdə olmağımıza anam xüsusi önəm verərdi. Məsələn, mənimlə zəngləşəndə mütləq soruşardı ki, bu gün Elmira ilə danışmısanmı? Əgər danışmamışamsa, dərhal səbəbini soruşar və ona zəng etməyi tapşırırdı...

Ədibə Paşayeva

Püştə xanım

Mənim uşaqlarım həyatda elə oturub-durublar ki, başımızı həmişə uca eləyiblər. Məktəbdə əlaçı olublar, müəllimləri məni həmişə təbrik edib, ev tərbiyələrindən razı qalıblar.

Arif onilliyi yenicə qurtarmışdı. Atası istəyirdi ki, gedib Moskvada oxusun, gözü açilsin. 17 yaşında uşağın uzağa getməsindən qorxurdum. Sonra onu yola saldıq, dalınca da həmişə sovqat göndərirdim. Nəhayət, oxudu gəldi. Gözü-könlü seçdiyi qızla evləndi, ondan da iki qızı oldu. İndi o qızları da gözəl ailə qurublar, gözəl də uşaqları var. Allah canlarını sağ eləsin, xoşbəxtdirlər. Ancaq özü tək qaldı (kövrəlir). Aida xanım dünyasını tez dəyişdi.

Püştə xanım

Arif 3 yaşında ikən. Jeleznovodsk. 1937-ci il.

Hafız, Aqil, Ədibə. 1948-ci il.

Arif (5 yaşında).

Mir Cəlal.

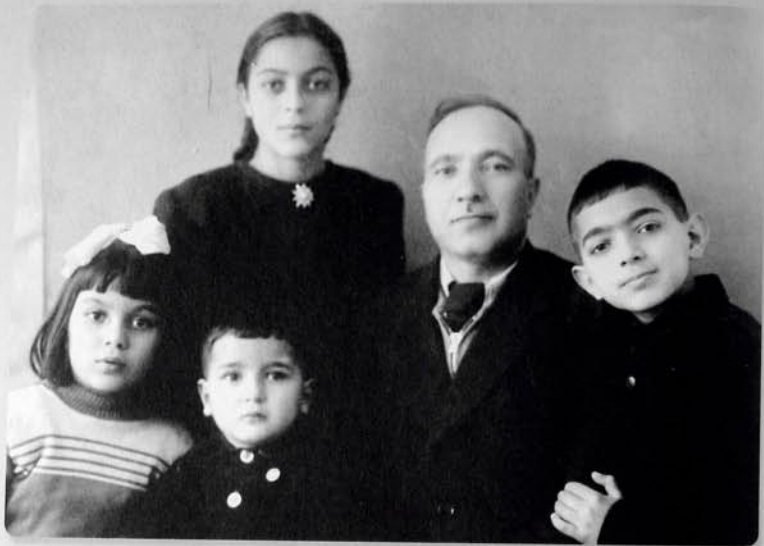
Mir Cəlal və Püstə xanım yazıçı dostları Cəfər Xəndan və Məhbubə xanım, Həmid Arası və Balacaxanım, Caharbəxış ailəsi, Süleyman Rüstəm və Sayal xanım, Məmməd Rahim və Mələk xanım ilə. Şuşa, 1936-cı il.

Soldan-sağa: İsmət xanım (Sabit Rəhmanın həyat yoldaşı), Rəna (Mir Cəlalin baldızı), Püstə xanım uşaqları Ədibə, Həfiz, Aqil ilə. 1949-1950-ci illər.

Mir Cəlal və Püstə xanım nəvələri ilə

Mir Cəlal övladları ilə. 1950-1951-ci illər.

Mir Cəlal müəllimdən tez-tez soruşardılar ki, fəaliyyətinin hansı tərəfini özü daha üstün tutur və ya "şah əsəri" hansıdır. İftixarla deyərdi ki, həyatımda yaratdığım ən böyük əsər – ailəmdir. Cəmiyyətin sağlamlığını ailənin möhkəmliyində görən Mir Cəlal bunu gözəl ifadə xətrinə deyil, həqiqətən, belə düşündüyünə görə deyərdi. Bəlkə də, özü uşaqlıq çağlarından ailə məhəbbətindən uzaq düşdüyünə görə ailə dəyərlərinə, ailə ünsiyyətinə xüsusi münasibət basləyirdi. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" adlı məşhur elmi əsərin müəllifi, həqiqətən, xüsusi bir həyat məktəbi, ailə məktəbi də yaratmışdır. Şübhəsiz ki, bu işdə Mir Cəlala ən böyük dayaq onun həyat yoldaşı Püstə xanım olmuşdur. "Gülbəsləyən qız" hekayəsi ədibin incə hissələrini ifadə edən əsərdir ki, anamızın qayğıkeşliyinə həsr olunmuşdur.

Hafiz Paşayev

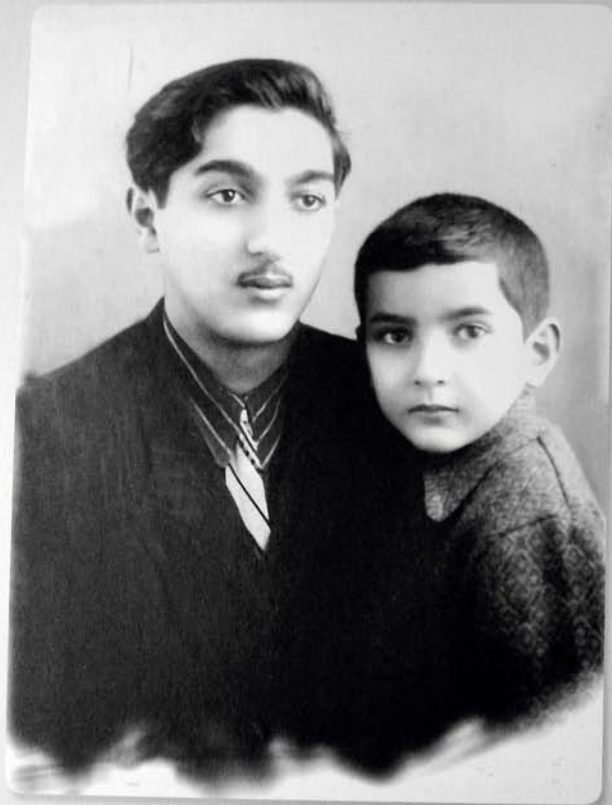

Mir Cəlal, Püstə xanım, Arif, Elmira, Hafiz, Ədibə, Aqıl Paşayevlər. 1953-cü il.

Təsəvvür edin, bizim evdə beş övladın hər biri ilə hesab edirdi ki, atam məhz onu çox istəyir. Məsələn, universitetdə oxuyarkən müəllimlərim mənə deyərdilər ki, Mir Cəlal müəllim öz uşaqları arasında, deyəsən, ən çox səni istəyir. Hafizin olduğu mühitdə isə hamı elə bilirdi ki, məhz o atamın ən sevimli övlədidir. Digərləri də bizim kimi... Atam övlad sevgisini elə məharətlə, elə müdrikliklə bölürdü ki, bu əvəzsiz sevgi və qayğıdan hər birimizə bərabər pay düşürdü. Bunun müqabilində isə o özünə qarşı heç vaxt xüsusi bir istək, qayğı tələb etməzdi. Yadımdadır ki, qarşısına bir stəkan çay qoyardığı, döənə-döənə "sağ ol" deyərdi.

Ədibə Paşayeva

Arif Paşayev qardaşı Aqilla. 1956-cı il.

Atamı yaxından tanıyanlar, yəqin ki xatırlayarlar, onun çox sevimli bir kəlamı vardı: "Mənim ən yaxşı əsərim – ailəmdir". Tam səmimiyyətlə deyilən bu sözlər onun tək-cə ailəsinə, övladlarına münasibətini deyil, həm də mənəvi-əlaqi zənginliyini çox aydın ifadə edirdi. Yaxşı yadımdadır, atamın ən yaxın dostlarından biri olmuş görkəmli ədəbiyyatşünas alim Həmid Araslının həyat yoldaşı Balacaxanım onun bizə necə nəvaziş, qayğı göstərdiyini görüb deyərdi: "Ay Mir Cəlal, biz də uşaqlarımızı çox istəyirik, amma sən lap ağ edirsən".

Ailəsinə, övladlarına belə qeyri-adi dərəcədə bağlı olması onun, bəlkə də, ata ocağından uşaqları iraq düşməsi, ailə mühitindən kənar qalması ilə əlaqədar idi...

Biz ailədə qarşılıqlı hörmət, səmimiyyət, sevgi və məhəbbət mühitində böyümüşük. Ancaq bu mühitdə atamın mövqeyi, atamın fikri, rəyi, istəyi hamımız üçün əsas olub.

...Siması kimi qəlbi də daim nurlu olan saf niyyətli, aydın düşüncəli Mir Cəlal müəllim, sözün həqiqi mənasında işıqlı adam idi. Bədi yaradıcılığında cahaləti, qaranlıqı qətiyyətlə tənqid atəşinə tutduğu, cəmiyyəti və insanları işıqlı yola, işıqlı əməllərə çağırdığı kimi gerçək həyatda, hətta məişətdə işığın bol, gur, parlaq olmasına xüsusi önəm verərdi. Evimiz daim işıqlı olardı, atam içəri girəndə ilk növbədə tavanadakı çilçirəyə diqqət yetirərdi. Əgər lampalardan bircəciyi yanmasaydı, onu dəyişdirənə qədər süfrə arxasında aylaşmazdı. Otağın zəif işıqlandırılması ilə heç vaxt rızlaşmaz, evdə güclü lampalardan istifadə etməyi xoşlayardı. Çox maraqlıdır ki, işığa olan pərəstiş sanki onun gözünün nurunu da artırırdı: ömrü boyu peşəsi yazmaq-oxumaq olsa da, atam 70 yaşında belə eynəkdən istifadə etmirdi.

Ədibə Paşayeva

Mir Cəlal ömür gün yoldaşı Püstə xanımla.

Mir Cəlal Püstə xanımla qonaqlıqda, 1968-ci il.

*Mir Cəlal ailə üzvləri ilə,
1978-ci il.*

Atam həmişə bizi tərifləyirdi. Boynumuza qoyardı ki, təriflədiyimi kimi olaq. Biz də buna əməl edərdik. Bu, pedaqoji tərbiyə yolu idi. Atam zahirən adi götünsə də, daxilən çox məğrur idi və heç kəsin yanına özünü sındırmaq xahiş etməzdi. Gedib desəydilər ki, ay Mir Cəlal müəllim, filankasdən xahiş et, filan işi düzəltsin, müraciət edənə də xətrinə dəymirdi, amma xahiş etməzdi. Deyirdi ki, özün bu işi həll edə bilərsən, bu daha düzgün yoldur.

*Arif Paşayev,
akademik*

Mir Cəlal övladları arasında keçirilən şahmat yarışına hakimlik edir.

Atam bizə – övladlarına heç vaxt açıqlanmaz, nəyisə irad tutmaz, heç vaxt bizi danlamazdı. Hətta hansımızsa məktəbdən gəlib desəydik ki, müəllim məni danladı, deyərdi: “O necə müəllimdir ki, sənin kimi yaxşı uşağı danlayır?..” Atam bizi tərifləyə-tərifləyə boynumuza elə böyük bir məsuliyyət qoyurdu ki, bu etimadı doğrultmamağa, onun tərfinə layiq olmamağa ixtiyarımız yox idi.

Ədibə Paşayeva

Arif Paşayev

O, bizə heç vaxt “bunu pis elədin” deməyib. Əksinə, həmişə tərifləyib. “Əşşi, sən elə talantsan ki, bunu elə öztün məndən də yaxşı bacararsan”, – deyib. Bu sözdən sonra adam mümkün olmayanı da eləməyə çalışırdı. O, ömründə bir dəfə də olsa, bizə acı söz deməyib, nəinki vurmaq. “Adamı da məgər vururlar?”, – deyərdi. Yaxşı söyləyiblər ki, ata olmasan, atanın qədrini bilməzsən. Mən yaşa dolanda başa düşdüm ki, atam necə nəcib, usta pedaqoq, yüksək səviyyəli tərbiyəçi olub.

Arif Paşayev

Soldan: Hafiz, Püstə xanım, Aqil, Ədibə, Mir Cəlal
"Neftçilər" prospektindəki mənzillərində. 1953-cü il.

Mir Cəlal ailə üzvləri arasında.

Mir Cəlal oğlanları Arif və Hafiz ilə.

Bir də göürdüm ki, məndən gizli uşaqların cibinə pul qoyur. Deyirdim, ay Mir Cəlal, məgər mən ögey anayam, məndən gizli iş görürsən? Deyirdi: – Püstəxanım, sən evdarsan, qayğılardan çoxdur. Mənsə bunu uşaqlara verirəm ki, gözləri tox olsun, onun-bunun əlinə baxmasınlar.

Püstə xanım

Püstə xanım, Mir Cəlal, Aqil. 1960-cı il.

Pul ilə bağlı bir əhvalat ailəmizdə həmişə xoş bir təbəssümlə xatırlanır. Belə ki, rəhmətlik qardaşım Aqil məktəbə gedəndə atam ona yüz manat pul verir ki, acanda bufetdən nəsə alıb yesin. Tənəffüs vaxtı Aqil bufetçiyə yaxınlaşıb yüzlüyü uzadanda bufetçi deyir ki, get pulunu xırdala, sonra gəl. O da kimə müraciət edir, yüzlüyə xırda tapılmır və heç nə alıb yeyə bilmir. Bir neçə gün belə davam edir və axırda Aqil evə qayıdanda atama deyir ki, al, bu yüz manatı götür, mənə bircə manat ver, bəsimdir.

Ədibə Paşayeva

Mir Cəlal oğulları Arif, Hafiz və gəlini Aida ilə.
1959-cu il.

Mir Cəlal, Püstə xanım, Arif və
Aida xanım Paşayevlər.

Soldan: Aida xanım, Arif, Mir Cəlal. 1964-cü il.

Biz hamımız orta məktəbi rusca oxuyuruq və mən də dil-ədəbiyyat fənnindən həmişə fərqlənərdim. Bəziləri atama irad tuturdular ki, niyə uşaqları rus məktəbində oxutdurursan? Atam cavab verirdi ki, istəyirəm, yolları Biləcəridən o yana olsun, təhsil almaq imkanları genişlənsin, həyatda, cəmiyyətdə öz yerlərini tuta bilsinlər. Axı, o vaxtlar rus dilini bilməyənlərin respublikadan kənarında yüksək təhsil alması, müasir ixtisaslara yiyələnməsi çox çətin məsələ idi.

Atamın övladları ilə rəftarı, qarşılıqlı hörmət və sevgiyə əsaslanan münasibətləri mənə valideyn-övlad münasibətlərinin ən gözəl, ən dəyərlili örnəklərindən sayıla bilər.

Ədibə Paşayeva

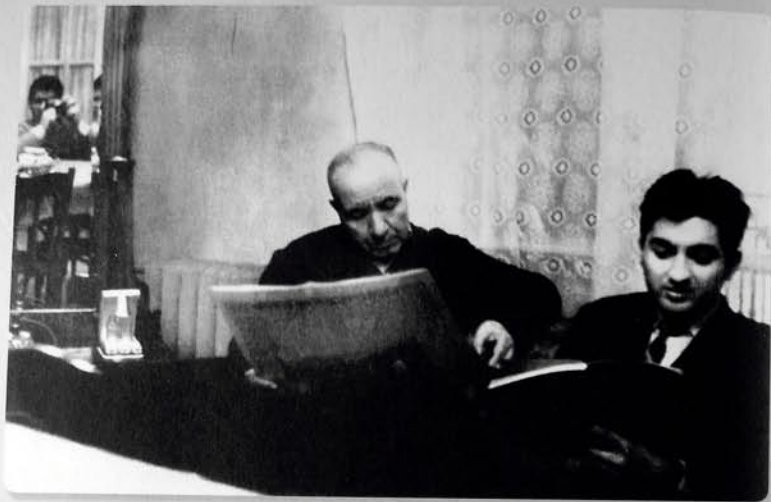

Hafiz, Püstə xanım, Mir Cəlal.

Atam gələcəyi çox aydın görür və duyurdu. İndi fikirləşirəm ki, Mir Cəlalın dünyagörüşü, həyata baxışları, onun məsləhətləri tələbələr, qohum-əqrəbə və ümumiyyətlə, onunla ünsiyyətdə olanlar üçün nə qədər əhəmiyyətli, bəzən həlledici olmuşdur. Orta məktəbi bitirəndə hansı ixtisası seçəcəyim barədə onunla tez-tez aramızda ata-oğul məsləhətləşmələri olurdu. O zaman bir çox yazıçıların övladları atalarının yolu ilə gedərək ədəbiyyata gəlirdilər. Dəqiq elmlərə həvəsimsə olsa da, ədəbiyyatçı olmaq istəyirdim. Fikrim universitetin filologiya fakültəsinə daxil olmaq idi. Mir Cəlal müəllim mənə o fikrimdən yayındırdı. XX əsr elm və texnika əsridir, – dedi. Dəqiq elmlərə yiyələnlər gələcəyin açarını əldə edəcəklər. Yazıçılıq üçün isə xüsusi universitet keçmək lazım deyil. Əgər istedadın varsa, yazıçı da olarsan. Sonra mənə misallar çəkdi. Çexov həkim idi, amma ən məşhur yazıçı idi.

Hafiz Paşayev

Mir Cəlal və oğlu Arif Paşayev.

Atamda yaxşı mənada şöhrət hissi də var idi. Dostlarından tanışlarından, ümumiyyətlə, kimdənsə geri qalmamaq hissi. Akademiyada on səkkiz il işləmişdi. Orada Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsini də atam təşkil edib. Bir dəfə deyirdi ki, maaş alanda gördüm Heydər Hüseynovun maaşı mənimkindən çoxdur. Səbəbini soruşdum. Dedilər o elmlər namizədidir, sən yox. O vaxtlar müdafiələr belə kütləvi şəkil almamışdı. Öyrənir ki, müdafiəni necə eləmək olar. "Füzuli sənətkarlığı" əsərini çap etdirmişdi. Həmin kitabı bir həftəyə müdafiə edib olur elmlər namizədi.

Atam ilk elmlər doktorlarındandır. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" əsərinə görə doktorluq dərəcəsi almışdır. Ümumittifaq Attestasiya Komissiyası o vaxt Moskvada idi. Biz də indiki 28 May küçəsində yaşayırdıq.

Atam danışır ki, bir gün gördüm qapının ağzında bir vərəq var. Sən demə, doktorluğumu təsdiq eləyiblər, göndəriblər ev ünvanımıza. O da düşüb yera, ayaq altına. Təsədüfən özümə rast gəldi, götürdüm.

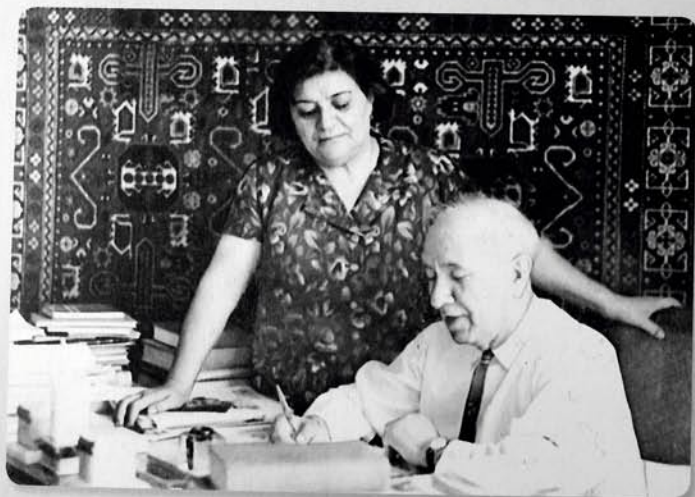
*Arif Paşayev,
akademik*

Mir Cəlal oğlu Arif ilə. 1957-ci il.

*Mir Cəlalin qardaşı Mir Cəlil həyat yoldaşı ilə.
Təbriz, 1992-ci il.*

Püstə xanım və Mir Cəlal

Püstə xanım anası Gözəl xanımla

Adətən, qayınana ilə kürəkən arasında anlaşılmazlıq olur. Ancaq Mir Cəlal müəllim Püstə xanımın anası Gözəl xanıma öz anası kimi baxardı. Gözəl nənəmsə öz qızından da çox onu istəyirdi. Mir Cəlal müəllimin zəhmətsevərliyi nənəmin xoşuna gəlirdi.

*Arif Paşayev,
akademik*

Püstə xanım, Mir Cəlal, Gözəl xanım (Mir Cəlalın qaynanası), Ədibə, Elmira. 1963-cü il.

Həmişə Püstə xanımı tərifləyərdi. Ətrafımızda, qohum-əqrəbada ailə qurarı qızlar olanda deyərdi: "Muğayat olun qızlardan, qızların taleyi çətin tələdir, bilmirsən necə adama rast gələcək". Evində xanımına münasibəti bizə nümunə idi. O, çox həssas insan idi.

Hafız Paşayev

Mir Cəlal ailə üzvləri ilə

Bilmirəm, düşünülmüş idi, yoxsa canından gələn idi, öz tərbiyə üsulu vardı. Həmişə bizi tərifləyirdi. Heç vaxt danlamırdı. Onun həyat tərzi, davranışı bizim üçün ən böyük dərs, ən böyük tərbiyə üsulu idi. Uşaqlarının gözündə həm də çox hörmətli idi. Biz övladları üçün atamın qanını qaraltmaqdan böyük günah ola bilməzdi. Biz hiss etsəydik ki, pis bir iş görmüşük, atamın qanı qaralıb, onda o bizim üçün böyük bir dərd olardı. Çalışmışıq ki, belə şey baş verməsin. Başa düşürdük ki, bizim buna ixtiyarımız yoxdur. Bax belə xatırlayıram.

Ədibə Paşayeva

Atam özünə hörmət eləyən, ləyaqətini saxlayan adam idi. Bizim bir işimizdən ötrü kiməsə ağız açmaz, kimdənsə xahiş eləməzdi. "Öz işinizi özünüzdə daha yaxşı görürsünüz. Buna görə mən heç kəsə ağız açmayacağam", – deyərdi. Əlbəttə, bu o demək deyil ki, o, bizə kömək etməzdi. Əksinə, bütün işlərdə bizim köməkçimiz, sırdaşımız olurdu. Ədəbiyyatçı olmasına baxmayaraq, atam riyaziyyatı da yaxşı bilirdi. Çətinliyə düşən kimi qaçırdıq üstünə. O, sabit düşüncəli, əqidəsində möhkəm idi. Zaman da dəyişib, vaxt da dəyişib, rəhbərlər də dəyişib. O isə elə düşündüyü kimi yaşayıb. Kiməsə yaltaqlansın, kiminsə ətəyindən tutsun, bunlar onun xasiyyətinə yad idi.

*Arif Paşayev,
akademik*

*Mir Cəlal (soldan dördüncü) və Püstə xanım
övladları və nəvələri ilə.*

Anam və nənəm bizi uşaqlıqdan elə öyrətmişdilər ki, atam evdə istirahət edəndə, yatanda heç vaxt sas-küy salmaz, ona mane olmazdıq. Sonralar nəvələri gələndə hansısa biri nəzərimizdən yayınıb atamın yatdığı otağa yüyürərdisə, onu oyadardısı, bizi qoymazdı o uşağa nəsə deyək. Kiçik yaşlı uşaqlara da şəxsiyyət kimi yanaşırdı və bizdən də bunu tələb edirdi. Deyərdi ki, körpə uşaq da bir şəxsiyyətdir, onu danlamaq, sındırmaq olmaz. Bu gün bizim də, övladlarımızın da həyatda tutduğumuz mövqe, cəmiyyətdə qazandığımız hörmət-izzət də məhz həmin tərbiyədən, atamın müdrik tövsiyələrindən qaynaqlanır.

Əlibə Paşayeva

Şəkildə (soldan): Nəzakət, Arif, Rəna xanım, oğlu Mahir,
Aida xanım, Mir Cəlal nəvəsi Aytəkin. 1961-ci il.

Soldan: Ədibə xanım, Aida xanım nəvəsi
Aida ilə və Püştə xanım.

Mir Cəlal nəvələri Cəmilə və Camal ilə. 1978-ci il.

Mir Cəlal onun ad gününü təbrik edən müəllim və tələbələrle.

Püstə xanım, Mir Cəlal, kürəkəni Eldar, qızı Ədibə, gəlini Zemfira

Mir Cəlal, Püstə xanım nəvələri Altay ilə. 1968-ci il.

Atam çox ailəcanlı idi, övladlarını, nəvələrini çox istəyirdi. Bu, necə deyərlər, kortəbii valideyn sevgisi deyildi. Bu istəyin, bu sevginin məqsədi faydalı, ləyaqətli övlad, ailəsini, millətini, vətəni sevmək fədakar vətəndaş yetişdirmək idi.

Elmira Paşayeva

Mir Cəlal müəllim piyada gəzməyi çox xoşlardı. O, həmişə evdən işə piyada gedib-gələr, Nardarandakı bağında, Mərdəkandakı qohumlarının tut ağacının kölgəsində təbiət hadisələrini, bitkiləri, ağacları heyranlıqla müşahidə edər və heç də hamunun görmədiklərindən maraqlı nəticələr çıxarırdı. Xəzər dənizi, o zamankı dənizkənarı bulvar Mir Cəlal müəllimin də ən çox xoşladığı yerlər idi. O, geniş, ürəkəçən evinin eyvanından saatlarla dənizi, bulvarı müşahidə etməkdən doymaz, neçə-neçə əsərin süjetini, kompozisiyasını bu eyvandakı müşahidələri əsasında yaradardı. Mir Cəlal müəllim şəhəri zövqsüz heykəllərlə doldurmağın əleyhinə idi. O, deyirdi ki, şəhərdə qoyulan heykəl sənət nümunəsi olmalı, tamaşaçının zövqünü oxşamalı, həm də tərbiyə etməlidir.

Cəmil Əhmədov,
professor

Mir Cəlal müəllimin elmi xidmətlərindən bəhs edərkən bir neçə nəslə təmsil edən alimlərin, müəllimlərin yetkinləşməsi yolundakı böyük zəhmətini də unutmaq olmaz. Qırx beş ilə yaxın bir müddətdə universitetdə gənc filoloqların yetişməsində böyük əmək sərf etmiş, onlarla elmlər namizədi və doktorları hazırlamış Mir Cəlal müəllimin pedaqoji xidmətləri böyükdür.

Mir Cəlal müəllim aspirantlarına və kafedranın gənc müəllimlərinə xüsusi qayğı göstərirdi. Hər bir dərdinə, fikrinə şərik olardı. İndi hər dəfə Mir Cəlal müəllimlərin evlərinin qarşısından yolum düşəndə eyvanlarına böyük həsrətlə boylanıram. Axı çoxumuzun, necə deyərlər, ömrünün bir parçası o evdə qalmışdır. Tez-tez gedərdik onlara... Hər dəfə də bizi böyük mehribanlıqla qarşıladılar. Bütün ailə üzvləri ilə qaynayıb-qarışmışdıq. Biz bu evə doğma ocaq kimi baxırdıq. Nə vaxt getsəydik, evin ən ləzzətli nemətləri stola düzülürdü, bir ailə kimi böyük mehribanlıqla oturub dərhləşərdik, məsləhətləşərdik. Duzlu-məzəli söhbətlər də az olmurdu... Məqalələrimiz və dissertasiyalarımız barədə Mir Cəlal müəllimdən məsləhət alardıq, ədəbiyyata və mədəniyyətə aid söhbətlərimiz, mübahisələrimiz olardı. Bir sözlə, Mir Cəlal müəllim bizim elmi-pedaqoji yetkinləşməyimizə böyük diqqətlə, qayğı ilə yanaşardı. Təsədüfi deyildir ki, bu gün universitetdə məhz Mir Cəlal məktəbini təmsil edən müəllimlər çoxdur və onlar unudulmaz ustalarının ənənələrini davam etdirirlər.

Təhsin Müttəlimov,
professor

Mir Cəlal ailə üzvləri və nəvələri Aytəkin, Nərgiz, Mehriban, Altay ilə. 1967-ci il.

Mir Cəlal nəvəsi Nərgizlə.

Mir Cəlal Nəsir İmanquliyevlə

Bu evin qapısı hamının üzünə açıqdı. Çoxları ondan məsləhət almağa gələrdi. Elə adam vardı, Mir Cəlal müəllimi özünə o qədər yaxın bilirdi ki, hətta ailə əndişələrini də onun tövsiyəsilə yoluna qoymaq istəyirdi. Bir ər-arvad gəlmişdi. İndi onların adını çəkmək istəmirəm. Arvad ərindən xeyli şikayət edəndən sonra Mir Cəlal müəllim dedi: "Bəs, adam ərə gedəndə, baxmaz kimə gedir?". Gözlənilməz sözdən alınan kişi qıpqırmızı qızardı. Bu oldu, o oldu, bir də o ailədə səs çıxmadı. Qadın buna görə hər dəfə Mir Cəlal müəllimin uşaqlarına, özünə dua edərdi.

Adətən, qayınana ilə kürəkən arasında anlaşılmazlıq olur. Ancaq Mir Cəlal müəllim Püstə xanımın anası Gözlə xanıma öz anası kimi baxardı. Gözlə nənəmsə öz qızından da çox onu istəyirdi. Mir Cəlal müəllimin zəhmətsevərliyi nənənin xoşuna gəlirdi.

Arif Paşayev

Mir Cəlal ziyafətdə.

O vaxtlar çox qonaqlarımız gələrdi: yazıçılar, tərcüməçilər, alimlər, ədəbiyyatşünaslar... Evimizdə məclislər qurular, milli adət-ənənələrimizə uyğun süfrə açılardı, atam da həmişə öz yerində – başda əyləşərdi. Oradan da baxardı ki, görün, uşaqlar da süfrə arxasında əyləşiblərmi? Qonaq kim olursa-olsun, atam mütləq öz övladlarının hamısını süfrə ətrafında əyləşdirərdi. Əlbəttə, bu, sadəcə valideyn qayğısı, diqqəti deyildi, həm də mənəvi-əxlaqi əhəmiyyətə malik müdrik bir hərəkət idi. Atam yaxşı bilirdi ki, belə məclislərdə iştirak etmək, geniş dünyagörüşünə malik istedadlı insanlarla ünsiyyətdə olmaq, onlardan davranış qaydalarını öyrənmək uşaqlar üçün çox vacibdir. Bu cür məclislər onlar üçün bir məktəbdir, bir mədəniyyət nümunəsidir. Biz böyüyüb yaşa dolandan sonra da nəvələrinə belə münasibət göstərirdi.

Ədibə Paşayeva

Mir Cəlal və Şıxəli Qurbanov. Nardaran bağı, 1960-cı il.

Şəkildə (soldan): Ümmü xanım, Mir Cəlal, Püştə xanım və Rəşid Zöhrabov.

Mir Cəlal. Nardaran bağı.

Yaşılıq vurğunu idi. Çinar ağacını xüsusilə sevərdi. Əllinci illərin ortalarında Bakıda çinar ağaclarının əkilməsini həvəslə qarşılayan Mir Cəlal yazdığı "Mən də bakılıyam" hekayəsini bu ağacları "bakılı" edən, o zamankı şəhər sovetinin sədri Ağamirzə Əhmədova ithaf eləmişdi.

Mir Cəlalin əsərlərində "badam ağacları", "badam çiçəkləri" obrazları var. O, adi vaxtlarda da badam və badam çiçəklərindən söhbət açardı. Mir Cəlal dünyadan köçəndən çox sonra – 1992-ci ildə Təbrizə getmişdim. Xahiş elədim ki, məni onun doğma kəndi olan Əndəbilə aparsınlar.

Mir Cəlalin ilk beşiyi Əndəbili və oradakı qohum-əqrəbanı görmək üçün yola düşdük. Əndəbilə çatanda gözlərimə inanmadım. Təpələr qoynunda qərar tutan Əndəbil badam ağaclarının üzük qaşına bənzəyirdi. İçimdəki heyrəti gizlədə bilmirdim. Mir Cəlalin ürəyində badam ağaclarına və badam çiçəklərinə olan sonsuz sevginin "sirri"ni kəşf edirdim. Görünür, hələ uşaqlıq illərindən kimsə də bu sevgini onun qulaqlarına pıçıldamış, atam da ömrü boyu o sevgini, o həsrəti yaşatmışdı.

Hafiz Paşayev

*Mir Cəlal oğlu Aqil, nəvəsi Leyla ilə.
Nardaran, 1972-ci il.*

*Mir Cəlal nəvəsi Leyla ilə.
Nardaran, 1972-ci il.*

Mir Cəlal Nardaran bağında.

Atam xasiyyətcə mülayim adam olsa da, yeri gələndə sərtlik göstərər, öz mövqeyindən heç vaxt geri çəkilməzdi. Əslində, heç kimə səsinə qaldırılmaz, kəskin söz deməz, ağır cavab verməzdi. Amma onu öz daxili inamından, öz fikrindən döndərmək də asan deyildi. İnamında, əqidəsində çox möhkəm adam idi. Bununla belə sadəlik, humanizm xasiyyətinin ən qabarıq cəhətlərindən idi. Hansı təbəqədən, hansı yaşda olmasına baxmayaraq hər kəslə söhbəti tuturdu. Yaxşı yadımdadır, Nardarandakı bağımızda əyləşib bağbanla saatlarla söhbətləşərdi. O bağbanın da Mir Cəlal müəllimlə ünsiyyətdə olmaqdan ötrü, necə deyərlər, ürəyi gedərdi.

Ədibə Paşayeva

Mir Cəlal. Nardaran bağı.

Aqil, Püştə xanım və Mir Cəlal. Nardaran bağı,
1968-1969-cu illər.

Mir Cəlal Aqil oğlu

Mir Cəlal oğulları və dostları ilə.

Öndə: Arif və Aida; ikinci sırada: Eldar və Ədibə; üçüncü sırada: Aqil;
dördüncü sırada: Hafiz və Rəna. Şəmkir səfəri, 1967-ci il.

Mir Cəlal ailə üzvləri ilə. 1969-cu il.

Kitab mağazasına çatanda dedi ki, seçilmiş əsərlərimin ikinci cildi çıxıb, gedək ondan üç-dördünü götürək.

O vaxt Mir Cəlal müəllimin dörd cildliyinin ikincisi çıxmışdı. Birinci cildini xeyli əvvəl mən də almışdım. Kitab mağazasına girib kitabdan dördünü götürüb bağlatırdı. Mənə verdi və soruşdu:

– Bu cildi alırsan?

– Yox, – dedim, – alacağam.

Satıcı qızdan birini də alıb mağazanın ortasında üzərinə bukletlər, nəşriyyat planları düzülmiş stola yaxınlaşdı. Qoltuq cibindən qara rəngli qələmini çıxarıb kitabın titul səhifəsinə avtoqraf yazmağa başladı: “Əziz tələbəm Ağamusaya...” Birdən qələm yazmadı, nə qədər elədisə yazmadı. Mən tez öz cibimdən göy rəngli qələmimi çıxarıb ona verdim və zarafatla dedim:

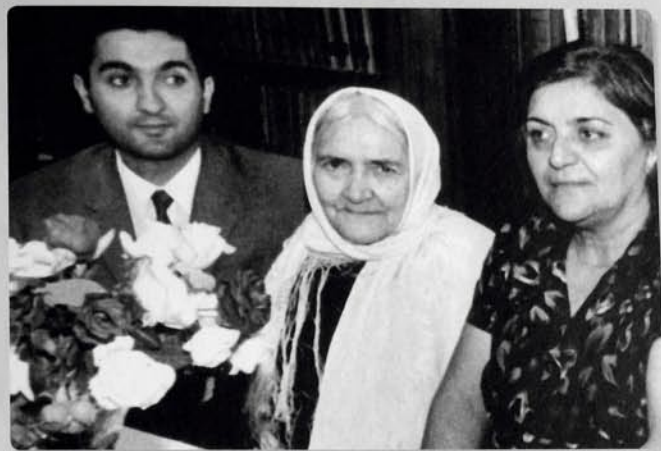
– Mir Cəlal müəllim, sizin ki, bir fərli qələminiz yox imiş, bu qalın-qalın kitabları necə yazırsınız?

Özünəməxsus zərif bir gülüslə üzümə baxıb:

– Düz sözə nə deyəsən, – dedi və avtoqrafını bitirdi: “... məndən xatirə”.

İndi də ikirəngli qələm ilə yazılmış həmin o avtoqraflı kitabı əziz xatirə kimi saxlayıram.

*Ağamusə Axundov,
akademik*

Arif Paşayev nənəsi Gözəl xanım və anası Püştə xanımla. 1967-ci il.

Mir Cəlal Püştə xanımla qonaqlıqda.

Mir Cəlal qızı Ədibənin qucağındakı nəvəsini dilləndirir.

Elmi ezamiyyəti başa vurub Bakıya qayıtmışdım. Evimizdə də bir bayramfəşanlıq yaşanırdı. Doğmalar, dostlar bizə yığışmışdılar. Gecə gecədən keçib qonaqlar dağılandıqdan sonra Mir Cəlal müəllim məni öz otağına dəvət elədi. Əli ilə işarə etdi, çarpayısının ayaq ucunda oturdum. Təəssüratlarımı öyrənmək istəyirdi. Mən danışdım, o isə sakitcə qulaq asırdı. Hərdən suallar verirdi. Sonra "Elə mən də təxminən sən söylədiyini kimi təsəvvür edirdim", – dedi. Onu da əlavə etdi ki, ona danışdıqlarımı hər yerdə danışmayıam. Stalin – Bağirov repressiyalarının dəhşətlərini yaşamış insanlar üçün rejimin vahiməsindən qurtarmaq o qədər də asan deyildi. Sonralar ABS-da Azərbaycan Respublikasının on dörd il fəvqələdə və səlahiyyətli səfiri olduğum zaman Bakıdan çoxlu zənglər olurdur, məktublar alırdım. O məktublar arasında ən çox Mir Cəlalın məktublarını gözləyirdim. İstəyirdim o yenə yazsın: "Bakıda səlamətlikdir..."

Hafiz Paşayev

Mir Cəlal binoklla ətrafı seyr edərəkən.

Mir Cəlal müəllim piyada gəzməyi çox xoşlardı. O, həmişə evdən işə piyada gedib-gələr, Nardarandakı bağında, Mərdəkandakı qohumlarının tut ağacının kölgəsində təbiət hadisələrini, bitkiləri, ağacları heyranlıqla müşahidə edər və heç də hamının görmədiklərindən maraqlı nəticələr çıxarırdı. Xəzər dənizi, o zamankı dənizkənarı bulvar Mir Cəlal müəllimin də ən çox xoşladığı yerlər idi. O, geniş, ürəkaçan evinin eyvanından saatlarla dənizi, bulvarı müşahidə etməkdən doymaz, neçə-neçə əsərin süjetini, kompozisiyasını bu evvandakı müşahidələri əsasında yaradardı. Mir Cəlal müəllim şəhəri zövqsüz heykəllərlə doldurmağın əleyhinə idi. O, deyirdi ki, şəhərdə qoyulan heykəl sənət nümunəsi olmalı, tamaşaçının zövqünə oxşamalı, həm də tərbiyə etməlidir.

*Camal Əhmədov,
professor*

Arif Paşayev

O, həmişə bizə deyirdi ki, biliyiniz olsun. Biliyi olanın hər yerdə üzünə qapı açıqdır.

Onun işi hamı yatandan sonra başlayardı. Səhərədək işləyirdi. Biz məktəbə getmək üçün yerimizdən duranda onu hələ də işləyən görürdüm. Atam həm Azərbaycan Dövlət Universitetində, həm də akademiya-da işləyirdi. O vaxt Heydər Hüseynov ictimai elmlər üzrə rəhbər idi. İşdə nizam-intizam sevən adamdı. Hamı gərək saat 9-da işdə olaydı. Atamsa sərbəstliyi sevən idi. Odur ki, o, akademiya-dan işdən çıxmaq istəyir. Atamın xətrini çox istəyən Heydər Hüseynov onun işdən getməsinə razı olmur. Ona işində tam sərbəstlik verir. Atamın işdə çoxdan olmadığını görəndə Heydər Hüseynov bir gün xəbər göndərir ki, Mir Cəlala deyir, bu iş də bir baş çəksin. Əgər bizdən çox bilirsə, gəlsin bizə öyrətsin, əgər bizdən az bilirsə, gəlsin bizdən öyrənsin. Mir Cəlal bu xəbəri gətirənlərə deyir ki, Heydərə gətdirən, elə ikimiz də bərabər bilərik.

"Füzuli sənətkarlığı" kitabı artıq çap olunmuşdu. Bir gün akademiya-da maaş alanda atam görür ki, Heydər Hüseynov ondan çox maaş aldı. Soruşur ki, balam, bu nə işdir. Niyə bərabərhüquqlu işçilər olduğumuz halda, o məndən çox alır? Deyirlər ona ki, o, kandidatdır. Soruşur, bu nə deməkdir? Cavab alır: Gərək kitab yazasan ey. Onda o, "Füzuli sənətkarlığı" əsərini namizədlik dissertasiyası kimi qoyur stolun üstünə. Müdafiə edir.

Arif Paşayev,
akademik

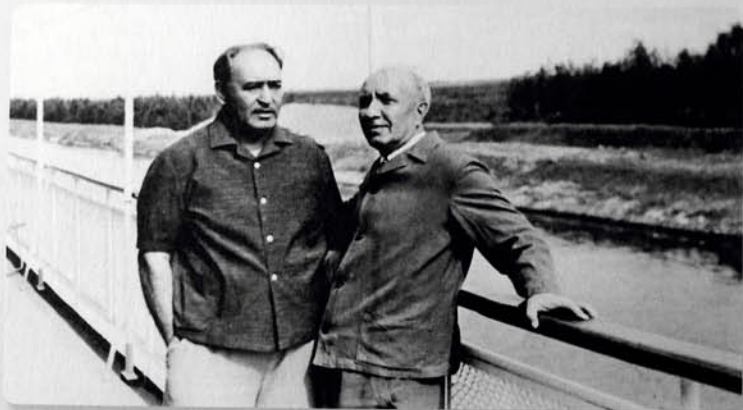
Arif Paşayev, Mir Cəlalin qardaşı Mir Cəlil, Aida İmanquliyeva. İran, 1992-ci il.

Atamın sağlığında ailəmizin bir ənənəsi vardı ki, biz bacı-qardaşlar bütün bayramları birlikdə qarşılamaq idik. Hətta ailə qurduqdan sonra belə... Atamın vəfatından sonra bu ənənəni Püstə xanım davam etdirirdi. İndi isə, Allah canını sağ eləsin, Arif bizi – uşaqdan-böyüyə hamını yığır öz ətrafına... Mir Cəlal müəllimin və Püstə xanımın xalqımızın ən gözəl, ən ümdə mənəvi-əxlaqi dəyərlərinə söykənən sevgi və səmimiyyət dolu, sağlam, saf ailə mühiti onların övladlarının nümunəsində yaşayır.

Ədibə Paşayeva

Mir Cəlal və Püstə xanım Moskvaada. 1969-cu il.

Volqa boyu səyahət.

Mir Cəlal, Püstə xanım, Hafiz və Rəna Paşayevlər.
"İliç" gəmisi. Volqa. 1969-cu il.

Atam yaradıcılıq və ya elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq tez-tez müxtəlif respublikalara səfərlərə gedərdi. Belə vaxtlarda ən yaxın sırdaşı kimi anamı da özü ilə götürüb aparardı. Dostları, həmkarları zərəfatla deyərdilər ki, ay Mir Cəlal müəllim, siz Püstə xanımı sizə səfərə çıxırmırsınız, hara getsəniz, onu da özünüzlə aparırsınız, amma biz belə etmirik, bu da evdə söz-söhbətə səbəb olur. Müdrik söz xiridarı olan atam isə cavab verərdi ki, qardaş, siz də məndən nümunə götürün, imkan olanda, həyat yoldaşlarınızın dünyanı görüb tanınmasına çalışın. Ümumiyyətlə, atam qızların, qadınların həyatda fəal mövqə tutmasının, sevgi və qayğı ilə əhatə olunmasının tərəfdarı idi, həm həyatda, həm də bədii əsərlərində bu məsələni önə çəkər, özü də başqalarına nümunə olardı.

Ədibə Paşayeva

Volqaboyu səyahət

Mir Cəlal və Püştə xanım

Püştə xanım

*Gəminin göyərtəsində.
Şəkildə (öndə soldan birinci): Mir Cəlal və şair Zeynal Xəlil.*

Mir Cəlal gəminin göyərtəsində.

Soldan: Mir Cəlal, Püstə xanım və Xavər xanım Vəkilova.

*Gəminin göyərtəsində. Püstə xanım (öndə sağdan ikinci) və
Mir Cəlal (ikinci sırada sağdan birinci) tanışları ilə.*

*Gəminin göyərtəsində. Mir Cəlal (sağdan ikinci)
və Zeynal Xəlil (soldan ikinci).*

Volqoqrad limanında.

Mir Cəlal "Neftçilər" prospektindəki mənzilinin
eyvanında.

Böyük vətəndaş, yazıçı, elm xadimi və bütöv Azərbaycanın ədəbi salnaməsinin yaratıcılarından biri Mir Cəlal Paşayev ömrünün yarıməsrlilik fəaliyyəti dövründə çox iş gördü, əbədiyaşar oldu.

Zamanın çənli, dumanlı mühitində şimşək kimi çaxan gülüşü, ironiyası ilə ətalət və nadanlıq girdabında uyuyan vicdanları oyatdı, ürəyini məşələ çevirib milyon-milyon soydaşlarının istiqlaliyyət və azadlıq yoluna nur çilədi, hamını bütöv Azərbaycan uğrunda səlib mübarizəsinə sövq etdi.

Teymur Əhmədov

Bakı şəhəri, Mir Cəlal yaşayan ev.

GÖRKƏMLİ
AZƏRBAYCAN
YAZICISI VƏ
ƏDƏBİYYATŞÜNAS
ALIMI
MİR CƏLAL
ƏLİ OĞLU
PAŞAYEV
1908-1978
BU EVDƏ YAŞAYIB-
YARATMIŞDIR

II Fəxri Xiyaban. Bakı.

Aylar, illər ötsə də, nəsillər dəyişsə də, vətəndaş, ədib, mütəfəkkir alim, müəllimlər müəllimi Mir Cəlala ümumxalq məhəbbəti əbədiyaşardır.

Böyük şəxsiyyət öz xeyirxah əməlləri, insanlıq fəlsəfəsi, pak arzu və idealları ilə ölməzlik abidəsi yaratmışdır.

İlahi nur və paklıq pərəstişkarı Mir Cəlalin qəbri həmişə işıqlı, məzarı həmişə ziyarət olunacaqdır.

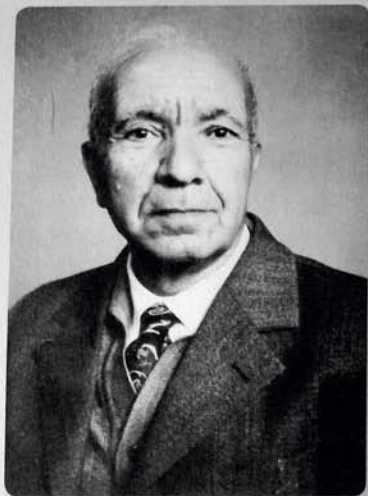

Mir Cəlalın məzarını ziyarət edən həyat yoldaşı
Püstə xanım, oğlu Hafiz Paşayev, qızı Elmira xanım.
Bakı, II Fəxri Xiyaban. 2001-ci il.

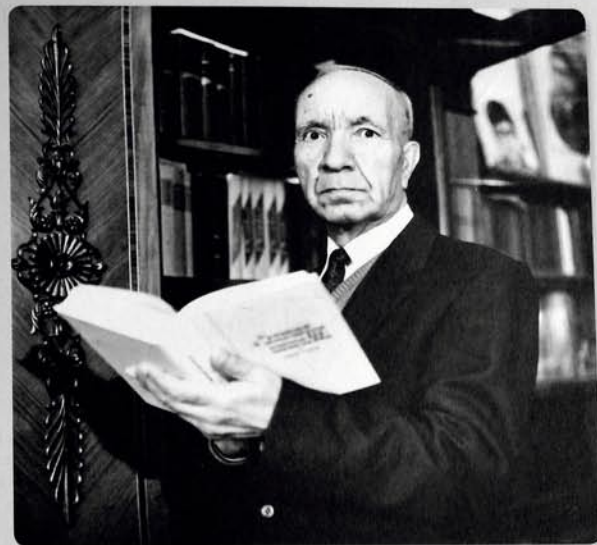
100 il bundan əvvəl dünyaya göz açmış Mir Cəlalın bütün ömrü boyu gizlətməyə məcbur olduğu əslə onun nəcabətindən görünürdü. Bu gün yazıçı, alim, müəllim, böyük insan qarşısında mənəvi borc kimi etiraf edəcəyimiz bir acı həqiqət də ondan ibarətdir ki, Mir Cəlal müəllim sağlığında öz haqqını almamış, bir çox məqamlarda və şəraitlərdə öz prinsipi-
allığı və dönməz əqidəsi bahasına tam layiq olduğu adlardan, titullardan qəsdən məhrum edilmişdir. Amma o dövrdə bunu edənlərin, Mir Cəlalı kiçiltmək istəyənlərin və ömürlərində rəsmi partiya sənədlərindən savayı bir şey oxumayan yüksək rütbəli məmurların heç xəbəri belə yox idi ki, Mir Cəlal əsərlərinin birinə belə bir epigraf yazmışdı: "Bəzi ulduzlar kiçik olduqları üçün yox, yüksəkdə olduqları üçün görünmürlər".

Nərgiz Paşayeva,
filologiya elmləri doktoru, professor

...Mir Cəlal müəllim özü çoxlu qiymətli elmi və bədii əsərlərin, monoqrafiyaların, dərsliklərin müəllifi olduğu kimi onun özü haqqında da çoxlu elmi-tədqiqat işləri, müasirlərin xatirələri yazılıb. İllər, zaman, bəzən amansız adlandırdığımız, bəzənsə gözəl deyə əl çəkə bilmədiyimiz, doymadığımız həyat Mir Cəlal müəllimi bizdən cismən uzaqlaşdırsa da, bu böyük insan, əvəzsiz ziyalı mənən, ruhən bizə yaxınlaşır, qəlbimizdə şirin xatirələrə çevrilir.

*Ağamusa Axundov,
akademik*

Mir Cəlal

Böyük şəxsiyyətlərin övladı adını daşımaq özü də məsuliyyətdir. Bir tərəfdən çoxluğun diqqət mərkəzində olursan, digər tərəfdən isə üzərinə yüksək etimadı, yaxşı adı doğrultmaq vəzifəsi düşür. Mən bu hissləri cavab yaşarımdan yaşamışam. Mir Cəlal böyüklüyü və səmimiyyəti onun bir övladı kimi hər zaman mənimlə olub, bu gün də mənimlədir. Tale elə gətirdi ki, ömrümün çox illərini qürbət ölkələrdə, vətəndən uzaqlarda yaşadım. Çətinə düşdüyüm anlar oldu. Qarşılaşdığım mürəkkəb vəziyyətlərdən çıxış yolları axtaranda Mir Cəlal varlığı, Mir Cəlal məhəbbəti məni qorudu, mənə doğru yol göstərdi.

Hafiz Paşayev

Mir Cəlal müəllimin anım günü – 28 sentyabr 1998-ci il ailə məclisində: (soldan – ayaq üstə duranlar: Arif, Hafiz, Cəmilə (Hafizin qızı), Aqil və Elmira xanım; stol arxasında oturanlar (soldan): Ədibə xanım, Püstə xanım, Nəriman Həsənzadə və Tofiq Həsənov. 1998-ci il.

MİR CƏLALIN ANIM GÜNÜ

Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin
Mir Cəlalin ailə üzvləri ilə söhbəti

Böyük insan, yazıçı və alim Mir Cəlal Paşayevin 90 illik yubileyi ərəfəsində (1998-ci ildə tamam olur) onun ailəsilə bir də görüşmək, təkrarsız insanı bir də hörmətlə xatırlamaq məqsədilə diktofonumu da götürüb (qəzetçilikdən qalma adətimdi) uzun illər halal süfrəsində çörək kəsdiyim, ömürlük bağlandığım bir evə qədəm basırdım. Məni ən çox sevindirən bu idi ki, yenə həmin qapını üzümə müəlliminin həyat yoldaşı Püstə xanım açır, həmişəki kimi gülürlə, mehribanlıqla qarşılayırdı. Bir az da arkyana danlayırdı ki, hardasan, niyə gec-gec gəlirsən.

Aspirantı olduğum illərdə və ondan sonra da Mir Cəlal mənim mənəvi dayağım olmuş, oğullarımdan seçməmişdi. Əslində bütün aspirantlarına yayğıkeşliyi var idi. Mənə rəğbəti çox idi. Bunu ailəsi də görürdü, aspirantları da.

Bir anda ürəyimdən nələr keçmədi! Püstə xanım məni muştuluqladı: Hafiz də gəlib, – dedi. Əlbəttə, sevindim. Hafiz ABŞ-da Azərbaycanın səlahiyyətli səfiri işləyir.

Geniş otaqlarda hər şey Mir Cəlal müəllimin vaxtında olduğu kimi, eləcə yerli-yerindəydi. Yenə iri zəngli saat qonaq otağının baş tərəfində, süfrəli iri çörək stolu ortadaydı. Eyvana açılan qapıların pərdələri dəyişsə də, yenə həmin səliqə-sahmandaydı. Büllur qabları parlayan servanti də yerindən tərpətməmişdilər. Divarda Mirzə Cəlilin, Mir Cəlalin oğullarının portretləri, bir tərəfdə isə, ayrıca iri bir

çərçivədə ayaq üstə əlini uzun köynəyinin üstündən bağladığı kəndir kəmərinə keçirmiş Lev Tolstoyun ayaqyalın şəkli eləcə dururdu. Püstə xanım ərinin ev mühitini, ailə ocağının istisini qoruyub saxlayırdı.

Çay süfrəsi arxasına keçdik. Böyük insanı, əvəzsiz ailə başçısını xatırladıq. İlk dəfə deyilən fikirlər orijinallığı və səmimiyyəti ilə məni heyran qoyurdu.

Mir Cəlal müəllimsiz keçən söhbətdə həyat yoldaşı Püstə xanım, oğulları – Azərbaycan EA-nın akademiki Arif Paşayev, ABŞ-da Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli səfiri prof. Hafiz Paşayev, inzibati işçi Aqil Paşayev; qızları – musiqişünas-alim Elmira Paşayeva, BDU-nun kafedra müdiri, rus dili mütəxəssisi Ədibə xanım Paşayeva, bacanağı – tanınmış tədqiqatçı Cümşüd Muradov, baldızı Rəna xanım Muradova, kürəkənləri – prof. Tofiq Həsənov, milli təhlükəsizlik orqanları işçisi Eldar Qasimov; nəvələri – musiqişünas-alim Aytəkin xanım Həsənova, inzibati işçi Altay Həsənov iştirak edirdilər.

Nəriman. Püstə xanım, mən sizi, müəllimin ocağını yenidən ziyarət edirəm. İndi mənə elə gəlir ki, Mir Cəlalin da, bu evin mərhum gəlini Aida xanımın da, Sara xanımın da ruhları buradadır. Bu ocaqda, bu axşam bizim dünyamızla ruhlar dünyasının görüşüdür. Bu gün mart ayının on yeddisidir, iki-üç gündən sonra Novruz bayramı gəlir. Bu ərəfədə Allah bizi görüşdürsə, bəlkə, rəmzi mənə daşıyır?!

Mir Cəlalın gəncliyini necə xatırlayırınsınız?

Püstə xanım. Arıq, ucaboy oğlan idi. 25 yaşına təzəcə girmişdi. Mən on doqquz yaşında idim. İlk görüşümdü "Kommunist" qəzetinin redaksiyasında olub (sovet dövrü çıxan qəzet – N.H.). O vaxt mən indiki Neft-Kimyə Akademiyasının birinci kursunda oxuyurdum. İmtahanları əla qiymətlə verib qurtarmışdım. Dedilər ki, redaksiyada makinaçı axtarırlar. Mən də makinaçı kursunu bitirmişdim. Yay idi. Getdim redaksiyaya, mənə işə götürdülər. Mir Cəlal da sonra qəzetdə işləməyə gəldi.

Məcid adlı bir dostu var idi, yanına gəndirmişdi, tanış olmaq istəyirdi. Mən əvvəl razı olmadım. Sonra könlümü aldı. 1932-ci il idi. Nişanlandıq. Kəbin kəsdirməyə gedəndə rəhmətlik Mikayıl Müşfiq bizə yolda rast gəldi. Mir Cəlal dedi ki, gedək bizimlə. O da bizə qoşuldu. Kəbinimizi də onun iştirakı ilə kəsdilər. Sevindir, bizi dönə-dönə təbrik edirdi. Sonra Mir Cəlal mənə dedi ki, o da Dilbər adlı bir qızı sevir. Dilbər, doğrudan, da gözəl qız idi. Şəklini böyütdü, indiki Nizami muzeyinin altında, vitrinə vurmuşdular. Saqları üzünə tökül-müşdü. Gedib biz qızlar da baxırdıq.

Nəriman. Bəs toyunuz?

Püstə xanım. Toyumuz bir il sonra oldu. 1933-cü ildə. Rəhmətlik Qurban Pirimov, Cabbar Qaryağdıoğlu, Zülfü Adıgözəlov toyumuzda iştirak etdirdilər. İçərişəhərdə balaca bir evimiz var idi.

Nəriman. Mir Cəlalın yazıçı dostlarından kimi xatırlayırınsınız?

Püstə xanım. Hüseyn Cavid əfəndi Mir Cəlalın xətrini çox istəyirdi. Bizə gəlib-gedərdi. Mir Cəlal deyirdi ki, zəhmət çəkilir əsər yazırsan, elə adamlardan yaz ki, dəyərli olsunlar. Biz teatr öz lojasına dəvət edib yanımızda otururdu. Səməd Vurğunun, Həmid Arashının, Süleyman Rəhimovun ailələri ilə yaxın olmuşuq.

Nəriman. İlk ailə sevinciniz yaqın İçərişəhərdəki balaca evinizdə olub – ilk övladınız dünyaya gələndə.

Püstə xanım. Arif elə balaca evimizdə oldu. Anam Gözəl xanım mənə xəstəxanaya getməyə qoymadı. Qorxurdu. Arifin adını da qonşuluqda Ağa Nəcəf həkim qoydu. Bizim ailəyə yaxın idi, bizə çox köməyi dayırdı. 1934-cü il idi.

1935-ci ildə Qubaya getdik. Mir Cəlal qiya-biç tələbələrə dərs deyirdi. Müəllimlərə orda ev vermişdilər. Heydər Hüseynovun evinə üz-büz düşmüşdük. Qonşuyduq. Həmid Arash, Məmmədibrahim İbrahimbəyov da orada dərs deyirdilər. İbrahimbəyovun arvadı Fatma xanım Arifin xətrini çox istəyirdi. Allah sonra ona da iki oğul verdi. Maqsudu, Rüstəmi (Maqsud, Rüstəm İbrahimbəyov qardaşları – N.H.).

Nəriman. Deyirsiniz, redaksiyada makinaçı işləyirdiniz. Mir Cəlalın hansı əsərini yazırsınız?

Püstə xanım. İlk oxucusuydum. Əvvəllər kiçik həcmli hekayələrini yazardım. Sonralar mənə əziyyətə salmaq üçün məkində yazmağa heç nə vermirdi.

Nəriman. Mir Cəlal müəllim nədənsə bir az yaşlı görünürdü. Bir dəfə səbəbini soruşdum, 37-ci ili xatırladı. Bunu açıqlamazsınız?

Püstə xanım. Sarsıntı keçirdi. Evimizin dalından keçən məşnlardan biri dayanan kimi deyirdi gəldilər, yol çantamı hazırla. Deyirdim, axı sən kimə pislilik edibsen? Deyirdi, məsələ pislilikdə deyil. Dünən bir yaxşı, saf adamlarla söhbət edirdik, aqşam tutub aparıblar. Ağna-bozuna baxın yoxdu. Mir Cəlalı "Kommunist" qəzetində tənqid eləmişdilər, adı MK-nın qərarına da düşmüşdü.

Nəriman. Gənclərə münasibətdən nə deyə bilərsiniz? Büttün həyatını, tələbələrinə, aspirantlarına həsr etmişdi. Evdə sizin rahatlığınız yox idi.

Püstə xanım. Sən ailəmizin üzvüsən. Mir Cəlal sənə çox istəyirdi. Həmişə tələbələrinə, aspirantlarına köməklik edərdi. Universitetdə rayondan gələn uşaqlara bəzən kostyum alır, ciblərinə pul qoyurdu.

Nəriman. Mən müdafiə edəndən sonra (bir il səkkiz aya müdafiə etmişdim, özü elmi

rəhbərim idi) qəzətdə elan çıxmışdı. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasına bir müəllim yeri verilir. Mənə dedi ki, o yeri sənə ayırmışıq. Sənədlərini hazırla gətir. Mən söz versəm də, müsabiqədə iştirak etməkdən imtina etdim. O vaxt rəhmətlik akademik Faiq Bağırzadə rektor idi. Mənə bərk danladı. Dedi sənə bundan sonra saathesabı da dərs verməyəcəyəm. Mən o zamanlar iri bir əsər üzərində işləyirdim. Mir Cəlal müəllimin mənə bu əsl atalıq hissələrini qiymətləndirə bilməmişdim.

Nəriman. Püstə xanım, uşaqlarınıza münasibətiniz?

Püstə xanım. Mənim bu vaxta gəlib çıxmağıma uşaqlarım səbəb olub. Elə oturub-durublar ki, başımı həmişə uca ələyiblər. Məktəbdə əlaçı olublar, müəllimləri mənə həmişə təbrik edib, ev təbiiyövlərindən razı qalıblar.

Arif onilliyi yenidən qurtarmışdı. Atası istəyirdi ki, gedib Moskvada oxusun, gözü açılınsın. 17 yaşında uşağın uzağa getməsindən qorxurdu. Sonra onu yola saldıq, dalınca da həmişə sovqat göndərirdim. Nəhayət, oxudu, gəldi. Gözü-könlü seçdiyi qızla evləndi, ondan da iki qızı oldu. İndi o qızları da gözəl ailə qurublar, gözəl də uşaqları var. Allah canlarını sağ eləsin, xoşbəxtdirlər. Ancaq özü tək qaldı (kövrəlir). Aida xanım dünyasını tez dəyişdi. Elə sən də Sara xanımı tez itirdin (könlünü alıram – N.H.).

Nəriman. Elmira xanımın səsi, Ədibə xanımın da gözləri eynilə sizinkidir. Bəs hansı daha çox təbiət etibarilə sizə oxşayır?

Püstə xanım. İkisi də. Hərəsində özümü bir cür görürəm.

Nəriman. Təbiidir. Hafiz müəllim necə? Sizin qucağınızda yatan dünənki körpə, indi müstəqil Azərbaycanın ABŞ-da səlahiyyətli səfiridir.

Hafiz (zarafatla). Mən Gözəl xanımın (ana nənəsini deyir) qucağında böyümüşəm.

Püstə xanım. Hafizi ABŞ-a təyin edəndə narahat oldum. Uzaqdı, dedim. Sonra da xeyir-dua verib yola saldım.

Nəriman. Hafiz müəllimlə səfir getməzdən qabaq görüşdük. Günlərin bir günü Vaşinqtondan məktub aldım. Sonra özü zəng elədi, telefonla danışıq. Ona həsr etdiyim "Səfirə məktub" poemamı oxumuşdu. Xoşuna gəlmişdi.

Püstə xanım. Bu əsər mənim də xoşuma gəlib.

Nəriman. Mir Cəlal müəllimin şəxsi xasiyyətləri barədə nə deyə bilərsiniz?

Püstə xanım. Uşaqların cibinə məndən xəlvət pul qoyardı. Guya mən ögəy anayam. Uşaqları pula öyrətmə, deyərdim.

Nəriman. Mən hər dəfə sizə gələndə görürdüm ki, Mir Cəlal müəllim keçib bütün otaqlarda işıqları yandırır. Siz heç irad tutmurduunuz?

Püstə xanım. İşığı çox sevirdi. Evdə bir işığı yanmayanda danırdı. Bəzən nərdivanı divara söykəyib qalxardı ki, sənən lampamı təzəsilə dəyişsin. Sonradan gəlib süfrədə ayləşib görəyini yeyərdi. Onun bu xasiyyətini yaxşı müşahidə edibsen.

Nəriman. Arif müəllim, siz nə deyə bilərsiniz? Evin böyük oğlusunuz?

Arif. Atam həmişə bizi tərifləyirdi. Boyunmuza qoyardı ki, tərifləyi ki mi o laq. Biz də buna əməl edirdik. Bu, pedaqoq təbiiyə yolu idi. Atam zahirən ədə görünsə də, daxilin çox məğrur idi və heç kəsin yanına özünü sındırmaq xahişə getməzdi. Gedib dəsaydılar ki, ay Mir Cəlal müəllim, filankəsən xahiş et, filan işi düzəltsin, müracət edənin də xətrinə dəyərmiş, amma xahişə də getməzdi. Deyirdi ki, özün bu işi həll edə bilərsən, bu daha düzgün yoldur və s.

Nəriman. Rəhmətlik mənə görə xahişə getmişdi, Arif müəllim. Bir aqşam, söz vaxtına çəkər, Mir Cəlal müəllim mənə də özüylə götürüb dedi ki, gedək Mehdi Hüseynqilə. Evləri çox da uzaq deyildi. Dəniz sahilinə gəzə-gəzə getdik. İndiki kimi yadımdadır, Mehdi Hüseyn "VEF-90" spidolası ilə "Amerikanın səsi" verilişinə qulaq asırdı. Bizi həyat voldaşı Fatma xanım qarşıladı. Çay gətirdi. Bir az söhbətdən sonra Mir Cəlal müəllim dedi ki, Mehdi, bir xahişə gəlmişəm, Nəriman Həsənzadəni

yəqin tanıyarsan. Gənc, istedadlı şairdi. Mehdi müəllim dedi ki, yaxşı tanıyıram, "Nəriman" poemasından çıxan parçaları oxuyuram, əsər haqqında yazmaq fikrim də var. Amma qoy bitirsin. Mir Cəlal müəllimə bu söhbət xoş gəlirdi. Dedi Mehdi, Nərimanın evi yoxdur, kirayə qalır. Yazıçılar İttifaqı həmin vaxt yazıçılara ev bölüşdürürdü. Mehdi müəllim dedi ki, Nərimana da ev verəcəyik, indi yox, gələndə. Mir Cəlal etiraz etdi: – Mehdi, mənim oğlum Arifə ayırdığınız evi verin Nərimana, Arifin adını siyahıdan pozun. Mehdi Hüseyni eynəyini düzəldib Mir Cəlalın üzünə baxdı. – Mən bu xahiş üçün gəlmişəm, Mehdi. – Mir Cəlal müəllim sözünü çox qəti dedi. Və mənim adımlı yazdırdı.

Mən indi də, qardaşım Arif müəllim, sizə verilən o evdə yaşayıram. Sonradan eşitdim ki, Mir Cəlal müəllim pul verib sizin üçün kooperativ ev tikdirir. O, nadir insan idi.

Püstə xanım. Mir Cəlal gündüzdən mənə demişdi ki, Nərimanı çağırışam, gəlsin biza. Evi yoxdu. Gedib Mehdidən xahiş edəcəyəm Nərimana köməklik etsin.

Arif. Atam Mehdi Hüseynin müdrikiyinə, böyüklüyünə inanırdı. Bilirdi ki, Yazıçılar İttifaqının Mehdi Hüseyni kimi rəhbəri onun hər sözünü yerinə yetirə bilər. Atam da Mehdi Hüseynin hörmətini saxlayırdı. Sizi istəyirdi atam, sizdə o, gələcəyi görürdü. İstedadınıza inanırdı. Heyif gəlirdi, istəmərdi ki, məişət məsələləri istedadınıza məhv etsin.

Nəriman. Mir Cəlal müəllim, həqiqətən, peyğəmbər təbiətli insan idi. Xeyirxahlıq onun canında, qanındaydı. Bir dəfə mənim yanımda kafedradan Yazıçılar İttifaqına zəng vurmuşdu. Telefonda xeyli danışdılar, nəhayət, Mehdi Hüseyni razı saldı ki, müasir Azərbaycan ədəbiyyatından universitet tələbələrinə xüsusi kurs oxusun. Sonra baş tutmadı, Mehdi müəllim vaxtını bölə bilmədiyi üçün üzr istəmişdi.

Buna bənzər təkliflə o, rəhmətlik Vəli Məmmədova, Teymur Əhmədova da müraciət etmişdi.

Mir Cəlal müəllim insanpərvər idi. İstedadlı adamların qədrini bilirdi.

Ədibə. Atam başqa bir qapıya da xahişə getmişdi. Mədəniyyət Nazirliyindən xahiş etmişdi ki, mənim qızımı vəzifədən azad et. Elmiranı musiqi məktəbinə direktor təyin etmişdilər. Gəlib atamdan xahiş etmişdi ki, çətinlik çəkirəm, nazirdən xahiş et, məni müdirlikdən çıxartsın. Belə də oldu.

Elmira. O vaxt məni qorxutmuşdular ki, məktəbdə müdir olma, elə işlər törədə bilərlər ki, sonra səni dolaşdırarlar. Mən də ehtiyat edib atamdan xahiş etdim ki, işdən çıxartdırın.

Tofiq. Mir Cəlal müəllimin gözəl bir xasiyyəti var idi. O, insanı ucaldır, sındırmırdı. Beş il geydiyim bir kostyumunu əynimdə görüb bir dəfə dedi ki, mübarəkdir, Tofiq! Dedim, çoxdan geyirəm, köhnədir. Dedi ki, yox, çox gözəl yaraşır, yaxşıdır. Sonradan özüm də deyirdim ki, əynimdə yaxşı görünsənsə, qoy hələ bir az da geyim.

Arif. Hafiz yaxşı rəssamdı, Nəriman müəllim. Bizim Fizika İnstitutunda Hafizin rəsm sərgiləri olub. Çəkdiyi portretlərdə adamların xarakterini ştrixlərlə çox gözəl açır. Fiziklər həmişə onun portretlərinə heyran olublar. Bizim instituta gələndə qonaqların da bəzən portretlərini çəkirdi, onlar da özlərini yenidən tanıyırdılar. Hafiz əslində hərtərəfli istedadlıdır. Bəlkə də, təsadüfi deyil ki, indi respublikamızı ABŞ-da təmsil edir.

Nəriman. Hafiz müəllim EA-nın Fizika İnstitutunda işləyəndə mənim də görüşümü keçirmişdi. Şeirə, sənətə çox bağlıdır, ədəbi mühiti, xüsusilə, sevir. Amma az danışandı. Bəzən adam da darıxır ki, Hafiz müəllim nə vaxt dinəcək. Bəlkə də, bu ona aid olan keyfiyyətdir.

Hafiz. Danışmağı öyrənmişəm, daha professional olmuşam. Atamla bağlı bir-iki epizod danışmaq istəyirəm. Bir dəfə Nəriman müəllim məndən soruşmuşdu: necə olub ki, Mir Cəlal müəllimin uşaqlarının hamısı, Ədibə xanımın savayı, dəqiq elmlər sahəsinə gediblər? Atam bir dəfə soruşdu ki, oxumağa hara gedəcəksən?

Dedim fizikaya. Sevindi. Dedi, XX əsr elmi-texniki inqilab əsridir. Yoxsa, getdin universitetə, oxudun, oldun mən, sonra?! Hiss etdim ki, atam məni daha da həvəsləndirir.

Atam elmi əsərlərin dilinə də bədi əsərlərdə olduğu kimi, yüksək səviyyə tələb edirdi. Bəzən dissertasiyalara qulaq asar, dilinə, cümlələrə hey irad tutardı. Balam, bu əsəri adam dilində yazın, Azərbaycan dilinin gözəlliyi onun sadəliyindədir, – deyərdi.

Bizim evə alimlər, yazıçılar gəlirdilər. Atam hekayələrini, şeirlərini oxuyurdular. Bəyənməyəndə, yazısından xoşu gəlməyəndə deyirdi ki, süfrədən şirniyyatı götür. Fikrini yayındırmaq istəyirdi. Bir dəfə dedi ki, bir qanun kəşf etməmişəm: xalqın avamlığı şairlərin sayı ilə tərs mütənəsibdir.

Mən Amerikaya birinci dəfə 1975-ci ildə getmişəm, bir il qalıb qayıtdım. Xəstəydi. Məni yataq otağına çağırdı, dedi danış görüm necəydi? Sırr kimi soruşdu. Mən də elə danışdım ki, onda əsl Amerika barədə düzgün təsvirə yarasın. Sonra dedi, bax burda danışdın, daha başqa yerdə belə danışma.

Amerikada bu yaxınlarda bir universitetdə görüş zamanı mənə sual verəndə ki, kommunist rejimi zamanı sizdə vəziyyəti necəydi? – Onda bu epizodu danışdım. Yəni sovet vaxtı o qorxu ki var idi hələ qalırdı. Yaşlı adamlar adı şeyləri danışmağa da ehtiyat edirdilər.

Nəriman. Hafiz müəllim, eşitməmişəm Amerikada Mir Cəlalın hekayələri dərc edilib. Əgər belədirsə, çox sağ olun. Elə bilirəm Amerika oxucuları üçün maraqlı olar.

Hafiz. İki xarakterli hekayəsi artıq çap olunub. Amerikada keçmiş Azərbaycan həyat tərzini anlamaq üçün aydın təsvirə yaranır. "İclas qurusu" və "Anket Anketov". İkisini də bayanıblar.

Nəriman. Mən sonralar eşitdim ki, Mir Cəlal müəllimin İrəndə xeyli qohumu var. Siz onlarla deyəsən görüşmüşünüzdü.

Hafiz. Sovet dövrünün xüsusiyyəti idi ki, hər şeyi gizlətinlər. Atam bizə danışmazdı atası kimdi, qardaşları kimdi, harda olub. Mir Cəlalın

atası onu uşaqlıqda Gəncəyə gətirmişdi. Özləri Təbrizdən otuz km. aralı bir Əndəbil kəndi var, orandırlar. 1992-ci ildə mən İrana gedəndə, həmin kəndi görmək istədim, məlum oldu ki, təbrizlilər oranı yaxşı tanıyırlar. Sufiyan yolunda, Mərənd tərəfidir, o yol onların kəndində qurtarı. Qohumları indi də yaşayır. Böyük qardaşı Ağa Mir Xəlil indi də sağdır, atamdan iki yaş böyükdür. Döxsan yaşındadır. İndi Tehranın yaxınlığında Kərəc deyilən şəhərdə olur. İki oğlu Amerikadadır. İki amim oğlu ilə orada görüşmüşəm. Əndəbilə bir məktəb var, orada Mir Cəlalın da şəkillərini divara vurublar.

Aqil. Təhsil sistemində onbirlik tətbiq etmədilər. Mən istəyirdim onilliyi bitirib instituta gedim. Bunun üçün nazir müavini icazə verməliydi. Getdim qəbuluna, yanm gün qapısında gözlədim, qayıtdım. Part olmuşdum. Atam dedi: "Hamını qayında gör, heç kimin qapısına getmə".

Bu da yadımdadır ki, sahildə tut ağaclarını başaşağı əkməşdilər. Budaqları yuxarı yox, aşağı bitmişdi. Mir Cəlal müəllim deyirdi ki, adamların başına oyun açıqları bəs deyil, indi də ağacların başına oyun açıqlar.

Nəriman. Mir Cəlal müəllim ağacların, otların və güllərin adlarını, onların xüsusiyyətlərini gözəl bilirdi. Bir dəfə sahilboyu gedirdik, mənə suallar verdi, cavab verə bilmirdim.

Aqil. Bir gün bərk külək əsirdi. Kimsə Allah rəhmətinə getmişdi. Dedi: "Haraya gedirsən?" Dedim: "Yasa". Kişi fikrə getdi və dedi: "Adam da belə havada ölər!"

Hafiz. Anam əvvəllər yas yerlərinə çox gedərdi. Atam işdən evə gələndə Püstə xanımı evdə tapırdı. Soruşanda deyirdi ki, yasadır. Bir dəfə də anam yasdən evə çox gec qayıtdı. Mir Cəlal dedi: "Püstə xanım öləni diriltməsə, evə gəlməz".

Yadımdadır, oturub televizora baxırdıq, Çarlı Çaplinin ölümünü göstərirdilər. Qızım uşaq səmimiyyətlə dedi ki, Püstə xanım, onun yasına da gedəcəksən?! Bərk gülsükdük.

Nəriman. Yaxşı adamları irəli çəkəndə – onlar ad, mükafat alanda deyərdi: "Ana südü

kimi halaldır". Universitetdə dissertasiya müdafiəsindən sonra Mir Cəlal müəllim mərhum Əkrəm Cəfərə (aralar, deyəsən, bir az sərini idi) dedi ki, sənə təbrik edirəm. Əkrəm Cəfər müəllim sevindi və təbrikni səbəbini soruşdu: "Nəyə görə, Mir Cəlal müəllim?" O da dedi: "Bu dəfə çıxış etmədiyinə görə".

Ədibə. İrhiəcmli əsərlər yazan bir yazıçıya əmək qəhrəmanı adı vermişdilər. Atam dedi ki, görək onun oxucusuna da əmək qəhrəmanı adı verilsin.

Hafiz. Fəxri adlarla bağlı atamdan soruşdular ki, sizə nə əcəb xalq yazıçısı adı vermirlər? Dedi: "Mən antixalq deyiləm ki?"

Jurnalların birində poema çap olunmuşdu. Müəllifi yaxşı tanıdığı üçün əsər haqqında Mir Cəlalin fikrini soruşdular. Qısaca dedi: "Özü daha yaxşı təsir bağışlayır".

Atam çox vaxt ciddi sözü zarafatla deyirdi.

Arif. Şair Atif Zeynallı ilə görüşəndə (Elmlər Akademiyasında işləyirdi) soruşur ki, bekarxanada nə var, nə yox? Bir kəlmə sözlə fikrini və münasibətini bildirirdi.

Aqil. Qardaşı Mir Xəlil İrəndəki inqilabdan sonra qaçib Bakıya pənah götürmüşdü. Bizdə oturmuşdu, çoxlu maraqlı söhbətlər eləyirdi. Atam onun gözləmədiyi halda gülməyə başladı və dedi: "Mir Xəlil, camaatın hamısını didərgin saldınız. İndi də oturma xatirə danışsınız". Əmin susdu.

Hafiz. Hələ yenidənqurma məsələsi çıxmışdı. Ölkənin günü-gündən pisləşməsinə hiss edirdi. Yadımdadı, işdən gəlib televizora baxır və tez-tez deyirdi: "Əşi, ölkənin axırı nə olacaq?"

Nəriman. Püsta xanım, Mir Cəlal müəllimin hansı xörəkdən xoşu gəlirdi?

Püsta xanım. Dovğanı xoşlayırdı.

Hafiz. Evdə konyak olardı. Özü içməzdi, amma bir qonaq gələndə ortaya qoyardı. Özü də antialkohol təbliğat aparndı. Bir dəfə qonaq dedi ki, Mir Cəlal müəllim, bütün bu antialkohol təbliğata baxmayaraq içəcəyəm.

Aqil. Birinci sinfə gəldirdim. Mənə yüz manat verdi ki, orada ac qalma, tənəffüsdə bir

şey al, ye. Gördüm tənəffüsdə hamı bir manat çıxırdı. Mən də yüzlüyü çıxartdım. Xırdalayan olmadı. Sabah da belə oldu, o biri gün də. Axırı dedim, ata, yüz manat sənə, mənə bir manat ver ki, özümə bir bulka alıb yeyim, tənəffüsdə ac qalmayım.

Hafiz. Uşaqlara pul verirdi.

Arif. Əliaçıq idi.

Ədibə. Deyirdi ki, axırıncı beşliyi ağayana xərclə, Allah yetirəcək.

Arif. Atam riyaziyyatı da yaxşı bilirdi. Məktəbdə çətin məsələ, misal verildə, mən həll edə bilmirdim. Atam köməyə çatırdı.

Elmira. Atam yazıçı olması bəradə, təbii ki, zarafatla deyirdi: "Gördüm hamı hekayə yazır, oxuyurdum. Bir gün mən də başladım yazmağa, oxucular bəyəndi. Oldum yazıçı".

Arif. Atamda yaxşı mənada şöhrət hissi də var idi. Dostlarından tanışlarından, ümumiyyətlə kimdənsə geri qalmamaq hissi. Akademiyada on səkkiz il işləmişdi. Orada Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsini də atam təşkil edib. Bir dəfə deyirdi ki, maaş alanda gördüm Heydər Hüseynovun maaş mənimkindən çoxdur. Səbəbini soruşdum. Dədilər, o, emllər namizədidir, sən yox. O vaxtlar müdafiələr belə kütləvi şəkildə almamışdı. Öyrənir ki, müdafiəni necə etmək olar. "Füzuli sənətkarlığı" əsərini çap etdirmişdi. Həmin kitabı müdafiə edib olur emllər namizədi.

Atam ilk emllər doktorlarındandır. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" əsərinə görə doktorluq dərəcəsi almışdır. Ümumittifaq Attestasiya Komissiyası o vaxt Moskvada idi. Biz də indiki "28 May" küçəsində yaşayırdıq.

Atam danışdırdı ki, bir gün gördüm qapının ağzında bir vərəq var. Sən demə, doktorluğumu təsdiq eləyiblər, göndəriblər ev ünvanımıza. O da düşüb yere, ayaq altına. Təsədüfən özümə rast gəldi, götürürəm.

Ədibə. Özünün arzusuydu ki, doktorluq dissertasiyası olan "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" əsəri ayrıca kitab şəkildə çıxsın.

Atam təhsili Azərbaycan dilində almışdı. Moskvaya, başqa yerlərə göndərdiyi məktub-

ları (tərcüməçiləri V.Vasilevskaya, İ.Peçeneva və b.) mənə verirdi ki, rusca yazım. Sonra elə düzəlişlər edirdi ki, heyran qalırdım. Artıq sözləri, cümlələrin uzunluğunu və s. o saat tuturdum. Sonra özü rusca düzəltdirdi. Məntiqi yaxşı bilirdi.

Arif. Akademiyada işlədiyə vaxt o, şöbə müdiriyyədi. Amma hərdən evə tez qaçdırdı. Heydər Hüseynov bir iclasda deyir ki, Mir Cəlal əgər bizdən çox bilirsə, gəlsin bizi öyrətsin, bizdən az bilirsə, gəlsin bizdən öyrənsin. Atam demişdi ki, gedin deyin, biz bərabər bilirik.

Hafiz. Atam akademik fəxri adını almaq üçün işlərini təqdim etmişdi. Seçilməyəndə demişdi ki, oradakılar lotu-potulmuş, mən elə bilirdim alimlərdi. Şəfaət müəllim (Şəfaət Mehdiyev – N.H.) onu başa salmağa çalışırdı ki, gərək özünü təbliğ eləyaydın, sas yığaydın və s. Mir Cəlal cavab verir: "Elm adamı sas dalınca qaçmaz".

Arif. Atam bir dəfə qəbul imtahanlarına qalmışdı. Ədəbiyyatdan imtahan götürürdü. Bir tələbənin cavabından çox xoşu gəlir. Ona deyir ki, sənə bu başdan qəbul elədim universitetə. Tələbə də arxayın çıxıb gedir rayona və o biri imtahanlara gəlmiş. Məsələ açılanda, tələbə pis vəziyyətdə qalır. O vaxt universitet rəhbəri rəhmətlik Mehdi Əliyev idi. Mir Cəlalin nüfuzuna hörmət bəslədiyindən rektor o tələbəyə qalan iki predmetdən də imtahan təşkil edir və universitetə qəbul edir.

Ədibə. Mir Cəlal bəzən sözü düzünə yox, dolayısıyla deyirdi ki, insanın qəlbinə dəyməsin. O vaxt gödək don geyinmək dəbdə idi. Mənə irad tutub dedi ki, Ədibə, parça çatmayıb ki, donun belə gödək çıxıb?!

Aytəkin. Mən babamın ölümündə özümü bir az günahkar sayıram. Həmişə deyirdi: "Gəl söhbət edək". Mən də qaçardım ki, vaxtım yoxdu.

Turist kimi Macarıstana getmişdim. Yuxuda gördüm ki, mənə çağırır. Deyir: "Gəl, yanımda otur". Dedim: "Nədir, baba?" Dedi: "Gəl, sonra məni axtaracaqsınız".

Yuxudan ayıldım, yanımdakı qızlara yuxumu danışdım, dedilər bir hədiyyə al. Babam bir qələm hədiyyə aldı.

Bakıya qayıdanda qucaqlaşib öpüşdük. Ağladım. Gördüyüm yuxudan düz bir ay sonra, sentyabrın axırlarında babam öldü. Sonralar, doğrudan da, onu axtarırdım, tapa bilmirdim. Amma on il sonra xəstəxanada tapdım. Babamın əsrlərini oxuyanda.

Altay. Babam öldəndə mənim on yeddi yaşım var idi. O vaxt şərqşünaslığa gedib oxumaq dəbdə idi. Amma babam dedi ki, bir şeyi tam öyrən, sonra başqa şeyləri də öyrənərsən. Elə də elədim. Gedib filologiyaya girdim. Babam onda kafedra müdiriyyədi. Universitetə, onun kafedrasına qürurla, fəxrlə gedib-gəlirdim. Bu sevincim cəmi bir il çəkdi. Babamı itirdim.

Mən başı sevmirdim, babam isə çox sevirdi. Ağacları öz əlilə əkirdi.

Hafiz. Çox "bağ", "bağ" deyirdi, amma bir gecə qalardı və qaçdırdı. Deyirdi ki, ən rahat yer evdir.

Aqil. Deyirdi: "Bağ ona görə lazımdır ki, evin qədrini biləsən".

Hafiz. Əvvəllər universitetdə iş xahişlə aşırı. Qohumlar, dostlar gəlirdi ki, xahiş etdirləsinlər.

O da qalmışdı neyləsən.

Arif. İki cür at var deyirdi. Biri gecə-gündüz ot daşıyar. Biri də var ki, köhlən at kimi saxlarlar. Bir dəfə çıxardılar, köhlən kimi görünür, gedər. Atam bir fəzətçini o biri ata bənzədirdi ki, hər gün, gecə-gündüz işləyir.

Tofiq. Universitetdə Mir Cəlal müəllimin kafedrası qədər elmi kadr hazırlayan 2-ci bir kafedra yox idi. Çünki o özündən arxayın idi, rəqibindən qorxmurdu, heç kim onun yerini tuta bilməzdi.

Hafiz. Bir qəddar müəllim tələbəsinə kəsir. Mir Cəlal imtahan təşkil edir və özü də müəllimlə birlikdə imtahan götürür. Müəllim qiymət vermək istəməyəndə, Mir Cəlal sual verir ki, tələbə bir görkəmli sovet şairinin adını desin. O da Səməd Vurğunun

adını çəkir. "Bu ki, gözəl bilir", – deyib ona qiymət verir.

Nəriman. Cümşüd müəllim, siz Mir Cəlal müəllimin bacanağısınız, amma mən bu evə gəlib-gedəndə gördürdüm ki, onun qardaşı kimi xidmət edirdiniz, sözünü əziz tuturdunuz.

Cümşüd. Rəna xanımla (Püstə xanımın kiçik bacısı – N.H.) mənim toyumu da Mir Cəlal müəllim eləyibdi. 1952-ci il idi. Məclisimizi Süleyman Rəhimov aparırdı. Süleyman Rüstəm, Cəfər Xəndan da oradaydılar. Onlar da deyirdilər ki, Mir Cəlal Rəna xanımın ruhani atasıdır. Mən bu ailədə çox hörmət görmüşəm.

Aytəkin. Babam həmişə stolun başında oturardı. Süfrəyə nə qoyulurdusa, deyirdi, sağ ol, Püstə xanım. Süfrədə həmişə göy-göyərtili

və limon olardı. Babam "lumu" deyərdi. Duz əvəzinə xörəyə də limon işlədərdi.

Sentyabrın axırlarıydı. Elə bil bir qüvvə mənə dedi ki, get babangilə. Onsu da həmişə gedirdim. Amma bu dəfə məni bir qüvvə itələyirdi. Qohumlarımız da babagilə gəldi. Təcili yardım çağırmışdılar. Gecəyarısı gəlib çıxdı. Babam ilk dəfə dedi ki, ürəyim ağrıyır.

Babam infarkt olubmuş. Qalxıb vanna otağına getmişdi. Gərək qalxmayaydı. Bu biri otağa keçdim. Burada "Babanın saati" deyilən bir saat var. Onu da babam özü qurar, özü işlədərdi. Ürəyimdə deyirdim, saat 2-dən o yana keçsə, babam ölməyəcək, amma keçmədi. 2-yə on dəqiqə işləmiş saat dayandı. Qonşu otaqda səs gəldi ki, babam keçindi. Eyni vaxtda.

III FƏSİL

Mir Cəlalın əsərlərinin səhnə həyatı

İlham Rəhimli

“Mir Cəlal və teatr” mövzusunda, demək olar, toxunulmayıb. Halbuki milli səhnəmizdə bir sıra problemlərin qabarıq verilməsi digər qüdrətli qələm ustalarımızla yanaşı, Mir Cəlalin adı, Mir Cəlalin yaradıcılığı ilə də bağlıdır.

Bu baxımdan hətta deyərdim ki, o, bir yazıçı olaraq badam ağacı kimi zamanın qıç çağında “çiçək açmaqdan” çəkinməyib. Həqiqətə işiq salmaq cəsarətinin və xalqa məhəbbətinin fırtınalı harayını qələmə aldığı mövzunu canına-qanına hopdurmağı, ideyanı qabarıq verməklə incə mətləbləri həssaslıqla sətiraltı mənalarda canlandırmağı bacarıb. Həmin əsərlər günün bugünün də mənəviyyatımızda ətir saçan çiçək zərifliyindədir.

*İlham Rəhimli,
teatrşünas*

AZƏRBAYCAN SSR
XALQ KOMISSARLARI YANINDA İNCESMƏNƏT İŞLƏRİ İDARƏSİ

MOŞODI ƏZİZBOYOV ADINA
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT DRAM TEATRİ*

Premyera: 27 mart 1941-ci il

Kondrat Krapiva,
Stalin mükafatı laureatı

SON GÜLƏN

3 pərdə, 4 şükülə

Tərcümə və tədbii edən: *Mir Cəlal*

Quruluşçu rejissor - Əlşagə Sərifov

Rejissor - Səfər Turabov

Bədi tərtibat və geyim eskizləri - Əsgər Abbasov

ROLLAR VƏ İSTİRAK EDƏNLER:

Sərdar Müğülov - Mustafa Mərdanov,

Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti

Sərdar Eldarov - Kazım Ziya

Səfərzadə - Qafar Həqiqi və Məmməd Sadiqov

Fərmanov - Möhsün Sənani

Gülşən - Hükümə Qurbanova

Qəbulov - Məmmədali Vəlixanlı,

Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti

Zərifə Qəbulova - Böyükxanım Qurbanova

Şəri xala - Yeva Olenkaya, *əmək qəhrəmanı*

Zaman kişi - Rza Durabli,

Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti

Zeynəb - Sofiya Bəsrizadə

Baxtiyar - Əlibəyrov Karimov

Sərvinaz - Əminə Sultanova

Epizodik rollarda teatrın yardım heyətinin aktyorları çıxış edirlər.

TEATRIN BƏDİL RƏHBERİ:

Ədil İsgəndərov,

Azərbaycan Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi, ordenli

* Qeyd: Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı bu gün Akademik Milli Dram Teatrı adlanır.

“Son gülən” tamaşasından səhnə

Əsər müasir dövrümüzzlə səsleşən gözəl bir əsərdir və onun bir özəlliyi də ondadır ki, Mir Cəlal müəllim qələmə aldığı hadisələri adi həyatdan götürüb, reallığa əsaslanaraq yazıb. Məhz ona görə də bu əsər belə möhtəşəm və təsirli alınmışdı.

Bax, elə Mir Cəlal müəllimin böyüklüyü onda idi ki, belə dəyərlı əsər sayəsində bizim teatrın səhnəsi çox gözəl bir tamaşa ilə daha da zənginləşdi. Mən buna görə çox xoşbəxtəm!

*Səida Quliyeva,
Əməkdar artist*

Teatr kollektivi

"Dirilən adam" tamaşası sübut etdi ki, Azərbaycan teatrı müvəqqəti durğunluqdan uğurla çıxıb, yenidən əvvəlki illərin dirçəlişi mərhələsinə daxil olmuşdur. Bizcə, belə əsərləri tamaşaya hazırlamaqla və düzgün aktyor ansamblı seçməklə hörmətli Azərbaycan tamaşaçılarını yenidən teatra cəlb edə bilərik. Bunun üçün isə Mir Cəlalın "Dirilən adam" səviyyəsində və səpkisində əsərləri hazırlamaq və tamaşaya qoymaq gərəkdir.

*Baba Babazadə,
filologiya elmləri doktoru*

AZƏRBAYCAN SSR
XALQ KOMISSARLARI YANINDA İNÇƏSƏNƏT İŞLƏRİ İDARƏSİ

MƏŞƏDİ ÖZİBƏYOV ADINA
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT DRAM TEATRI

Premyera: 6 iyul 1943-cü il

Mir Cəlal

MİRZƏ XƏYAL

4 pərdə, 6 pükildə komediya

Quruluşçu rejissor – Şəftər Turabov

Bastakur – Qara Qarayev

Bədii tərtibat və geyim eskizləri – Əyqar Abbasov

ROLLAR VƏ İŞTİRAK EDƏNLƏR:

Mirzə Xəyal	Ağahüseyn Cavadov, <i>Azərbaycan Respublikasının xalq artisti, ordenli Məmmədşahi Vəlivanlı, Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti</i>
İsrafil bəy	Ağasədiq Qarayboylı, <i>Azərbaycan Respublikasının xalq artisti</i>
Zərhayzər	Mustafa Mərdanov, <i>Azərbaycan Respublikasının xalq artisti</i>
Hacı Rəhim	Abbas Rzayev, <i>Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti</i>
Marta (Mariya)	Qəmər Topuriya, <i>Azərbaycan Respublikasının əməkdar artistikan</i>
Şteffa	Sofiya Bəzirzadə
Altay	İsmayıl Osmanlı, <i>Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti</i>
Ayna xala	Yeva Olenkaya, <i>əmək veteranı</i>
Alman polis zabiti	Hüseynbala Samizadə
Ustabəşi	Məmməd Sadiqov, <i>Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti</i>
Dülgər	Qafar Həqqi
Bəndəli	Həşim Kəlmətəli
Dərzi	Məmmədəğa Məmmədov
Diş işçisi	Hacıməmməd Qafqazlı
Qrimç	Ağarəhim Hüseynov
Nəsir	Sadiq Saleh
Pəşə kişi	Məcid Şamxalov

Polis nəfərləri, soldatlar və kolxozçu kəndlilər.
Kütləvi səhnələrdə teatrın studiya tələbələri iştirak edirlər.

TEATRIN BƏDİİ RƏHBƏRİ:

Ədil İsgəndərov,

Azərbaycan Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi, ordenli

AZƏRBAYCAN SSR
XALQ KOMISSARLARI YANINDA İNÇƏSƏNƏT İŞLƏRİ İDARƏSİ

MAKSİM QORKI ADINA AZƏRBAYCAN DÖVLƏT
GƏNÇ TAMAŞAÇILAR TEATRI

Premyera: 2, 3 may 1951-ci il

Mir Cəlal

BİR GƏNCİN MANİFESTİ

4 pərdə, 4 pükildə

Quruluşçu rejissor – Ağlı Dadaşov

Rejissor assistenti – Rauf Kazımovski

Kəsum – Sadiq Şərifzadə

ROLLAR VƏ İŞTİRAK EDƏNLƏR:

Yəhya – Hacıbaba Babayev,
Mərdən – Ağasədiq Qurbanov, *əməkdar artist və Lütfi Məmmədovun, Volodya – Məmməd Əlizadə və Lütfi Məmmədovun, Sürən – Əlibaba Ağayev, Sona ana – Məxfura Yermakova, əməkdar artist və Sənan Məcidova, əməkdar artist, Bahar – Rəhikə Məlikova, Mürşid – Cəvahir İpşizadə, Mövlam kişi – Səleyman Əhsəzov, Qənbər – Məmməd Xələfov və Türhüt Qasimov, Məytənanlı – Əhməd Əhmədov, Nəib – Əlizaman Qasimov, Hacı İbrahim Xəlil – Əliğa Ağayev, əməkdar artist, Ağa Rəşid – Osman Hacıbəyov, Ağa Məcid – Səra Məmmədova və Əkrəm Vəlibəyov, Qarınca – Tamarə Şərifzadə və Rəisəra Ağayeva, Ağabəy – Yusif Vəliyev, İlyas bəy – Əhməd Əliyev, əməkdar artist, Neyston – Yusif Dadaşov, Nəqət Əfəndi – Məmmədəğa Dadaşov, Lütfi Yüzbaşı – Hüseynəğa Sadiqov.*

TEATRIN BAŞ REJİSSORU:
Tofiq Kazımov

“Bir gəncin manifesti” tamaşasından səhnə.
Şəkildə (soldan): Əliabbas Qadırov (Yəhya), Məzahir Qənbər,
Məhərrəm Rzayev (Mövlam kişi) və Elmir Mirzəliyev (Bağır)

Mir Cəlalin "Bir gəncin manifesti" romanı ədibin səhnələşdirilən ilk bədii əsəridir. Onun birinci tamaşası 1952-ci ildə Gənc Tamaşaçılar Teatrında hazırlanıb. 1954-cü ildə həmin tamaşa üzərində müəyyən yaradıcılıq yenilikləri aparılıb, bir neçə ifaçı dəyişdirilib və əsər yenə təzə tamaşa kimi göstərilib.

"Bir gəncin manifesti" romanı XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın mürəkkəb ictimai-sosial və siyasi hadisələrini bütün ziddiyyətləri, gərginlikləri və zıqzaqları ilə əks etdirən milli nəsrimizin epopeyalardan biridir. Mən cəsarətlə deyə bilərəm ki, Viktor Hüqonun "Səfillər"indəki Qavros surəti fransız yeniyetmələri üçün nə qədər doğmadırsa, "Bir gəncin manifesti"ndəki Bahar da Azərbaycan gəncliyi üçün o dərəcədə doğma, əziz və sevimli obrazdır.

Mərdan obrazı bədii-dramaturji siqlətinə görə Nikolay Ostrovskinin Pavel Korçağının daha canlı və təbii təsir bağışlayır. Romanın baş qəhrəmanı bədii işlənmə xüsusiyyətlərinə görə ciddi dramaturji səciyyərlə zəngindir. Sona ana milli nəsrimizdə vüqar və namus, şərəf və ləyaqət rəmzi olan ilk monumental bədii obrazlardandır. "Bir gəncin manifesti" romanından götürülmüş "İtə ataram, yada satmaram" parçası orta məktəb dərslərinə salınmışdır. Həmin parçada Sona ana dramatik-psixoloji hadisələrin mərkəzində durur. Bu epizodda Sona obrazı olduqca real və inandırıcı, canlı və təsirli, kövrək və sərt verilib. Sona ana surəti yeniyetmə nəslin mənəvi abidə kimi dəyərləndirdiyi parlaq obrazlardan biri idi.

*İlham Rəhimli,
teatrşünas*

Əsəri yazıçı gənclik illərində qələmə alsada, hadisələr təxminən bir əsr əvvəl baş versə də, "Dirilən adam" qaldırdığı problemlərin aktuallığı ilə bu gün də müasirdir. Psixoloji hadisələr, insanın insana sədaqəti, zülmün qarşısında sarsılmamaq, nəfsinin köləsi olanların ifşası bu əsər üçün xarakterikdir.

Tamaşanın quruluşçu rejissoru və səhnə variantını hazırlayan əməkdar incəsənət xadimi Oruc İzzətoğludur. Tamaşaya xalq artisti Aqşin Əlizadə müsiqi bəstələmiş, əməkdar rəssam Nazim Bəykişiyev tərtibat vermişdir.

*"Ədəbiyyat qəzeti",
27 may, 2005-ci il.*

ANADOLU

Tanınmış Alim, Yazar, Mir Cəlal Paşayev - 100

Büyük Yazarın Yaradıcılığının Səhnə Həyatı

Prof. Dr. Elçin NƏMƏTZADƏ

Təmənnə yazır, kəlimə oxuyur, pedaqoq Mir Cəlal Paşayev.

Her bir insanın Özü Ötən Ağlıdır Vardır... Mir Cəlal Paşayev... Tanınmış Alim, Yazar, Mir Cəlal Paşayev - 100... "Bu İhtisab Bələğvətkilər"...

Her bir insanın Özü Ötən Ağlıdır Vardır... Mir Cəlal Paşayev... Tanınmış Alim, Yazar, Mir Cəlal Paşayev - 100... "Bu İhtisab Bələğvətkilər"...

Yaxın Mir Cəlal (səhnədə) Bələğvətkilər adlı əsərindəki səhnələrdən birini təqdim edir.

Mir Cəlal Paşayev

Prof. Dr. Elçin Nəmetzadə... "Bu İhtisab Bələğvətkilər"... "Mənə İhtisab Bələğvətkilər"...

Azerbaycan dövlət Milli Dram Teatrının Aktyorları. Yı 1940.

Azerbaycan dövlət Milli Dram Teatrının Aktyorları. Yı 1940. "Bu İhtisab Bələğvətkilər"...

Bakı'da əski Ətilər Akademiyası binası.

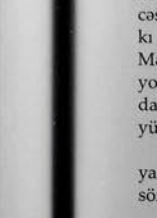
Mir Cəlal Paşayev

Mir Cəlal Paşayev... "Bu İhtisab Bələğvətkilər"...

Mir Cəlal Paşayev

Mir Cəlal Paşayev... "Bu İhtisab Bələğvətkilər"...

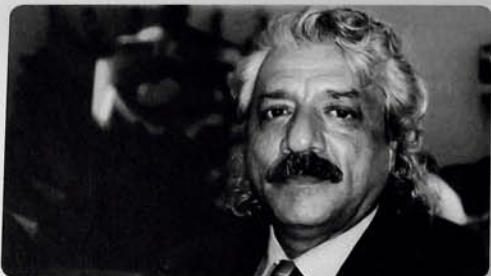
Mir Cəlal Paşayev

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI MƏDƏNİYYƏT VƏ TURİZM NAZİRLİYİ... "DİRİLƏN ADAM" (iki hissəli dram)...

Mir Cəlal çox cəsur adam idi. Bilirsiniz nə mənada cəsur? SSRİ vaxtında "Dirilən adam" kimi romanı yazmağa hər kəsin cəsarət olamazdı. Həm də bu əsəri əli üstalığa yazıb ki, o vaxt ki senzura onu tuta bilməyib. Qəhrəmanları da çox gözəldir. Məsələn: Çəpəl Sayalı, Azərbaycan ədəbiyyatında belə bir obraz yoxdur. Mən deyərdim ki, Bəbir bəy Xudayar bəylə müqayisədə daha dəhşətliydi. Bax bu əsərlə Mir Cəlal Mirzə Cəlil fəvqünə yüksəlib. Azərbaycanda iki dəhşətli kənd var... Mir Cəlal müəllimə xas keyfiyyətlərdən biri də xarakterlər yaratmaq üstalığıdır. Onun olduqca maraqlı afizormları var. Bir sözlə, Mir Cəlali sevməmək mümkün deyil.

Tamaşanın quruluşçu rejissoru Oruc İzzətoğlu

Bilirsiniz teatrın əzəli missiyası nədir? Xalqı, insanları qarşından gələn hadisələrdən xəbərdar etmək, baş verə biləcək hadisəyə hazırlamaq. Bax yazıçının böyüklüyü bundadır. Mən də bu məqamı Mir Cəlal yaradıcılığında tutdum. Bir dəfə ölkə başçısı İlham Əliyev 2005-ci ildə Şamaxı şəhərində keçirilən görüş zamanı vətəndaşların güzəranı ilə tanış olduqdan sonra belə bir fikir söylədi: "Mən başçılarını ona görə rəhbər vəzifəyə təyin etmirəm ki, özləri üçün çalışsınlar, ona görə təyin edirəm ki, siz insanların güzəranını yaxşılaşdırırsınız". Deməli, Prezidentin özündə də narahatçılıq var ki, onun təyin etdiyi adamlar ancaq öz qohum-əqrəbaları üçün işləyirlər, xalqın mənafeyini güdmürlər. Mən də Prezidentin bu narahatçılığını hiss elədim və gördüm ki, bu fikir gündəmə gəlməlidir. Gündəmə gətirmək üçün isə material lazımdır. "Dirilən adam" buna cavab verirdi. Prezidentin tənqid etdiyi adamlar kimdir? Əsərdəki Bəbir bəylər, pristavlar. Bəbir bəy deyir: "İstəsəm, bütün kəndi sələ verərəm, bir kimsə mənə "gözün üstə qaşın var" deyə bilməz". O, kimə arxayındır? Pristava, kəndxudaya. Çünki pristavı və onun ətrafındakıların hamısını o yedizdirir. Pristav da, kəndin bütün qorodovoyları da onun arxasında durur, onu müdafiə edirlər. Bu, müasirdir, çox aktual mövzudur. Budur Mir Cəlalin müdrikcəsinə xəbərdarlığı! Mən də ona görə Mir Cəlalin bu əsərini götürdüm.

Bəla burasıdır ki, bu pyes iki il əlimdə qaldı, onu üzə çıxara bilmirdim. Axırda mənə məsləhət gördülər ki, gedim Mir Cəlal müəllimin qızı Ədibə xanımın yanına. Getdim. Məni mehribanlıqla qarşıladı, pyesi oxudu və bəyəndi. Üstünə də yazdı ki, Əməkdar İncəsənət Xadimi, yazıçı Oruc İzzətoğlu atamın "Dirilən adam" romanı əsasında eyniadlı pyes yazıb və bu pyesin dram teatrında tamaşaya qoyulmasına etiraz etmirəm. Apardım teatra, məsləhət gördülər ki, adım afişada səhnə variantının müəllifi kimi gətsin, daha pyesin müəllifi kimi yox. Mən razılaşdım.

Oruc İzzətoğlu

Aytən Aydınqızı
Qumru rolunun ifaçısı

Tamaşadan sonra mənə bildirdilər ki, Arif müəllim mənimlə görüşmək istəyir. Mən qonaq otağına getdim. Arif müəllim həyəcanlı idi, fikrini bir neçə cümlə ilə izah etdi: "Bu gözəl tamaşaya görə sizə minnətdaram... Tamaşa barədə fikrimi tam söyləyə bilmirəm... Çünki hələ də tamaşanın təsiri altındayam. Çox təsirli tamaşadır... Çox sağ olun..."

Sonra ədibin qızı, hörmətli Ədibə xanım Paşayeva Arif müəllimin rəyini bizə müfəssəl çatdırdı. Yeri gəlmişkən, "Dirilən adam"ın ərsəyə gəlməsində verdiyi məsləhətlərə və göstərdiyi böyük, səmimi diqqətə görə Ədibə xanıma minnətdaram.

Aytən Aydınqızı

"Dirilən adam" tamaşasından səhnələr.

Paşa Qəlbınur

Bir böyük politoloq deyir ki, əsl siyasətçi danışmaqla adamı bir yerdən-başqa yerə aparmağı bacarandır. Aytən xanım tamaşadakı Qumru rolu ilə biz tamaşaçıları ruhən salondan başqa yerə – yalandan, riyadan, çirkinlikdən uzaq ilahi məkana aparır. Həmin yer Tanrı dərğahındakı teatr vadisidir. Cənnətin bir guşəsidir. Tanrının hər adama qismət etmədiyi bir yerdir.

Buna görə də mən Aytən xanıma son olaraq deyirəm ki, sənət və ömür taleyin uğurlu olsun, istedadlı kişinin istedadlı qızı!

Allah Mir Cəlal müəllimə qəni-qəni rəhmət eləsin. Belə ölməz və əzəmətli əsərləri onu həmişə yaşadacaqdır.

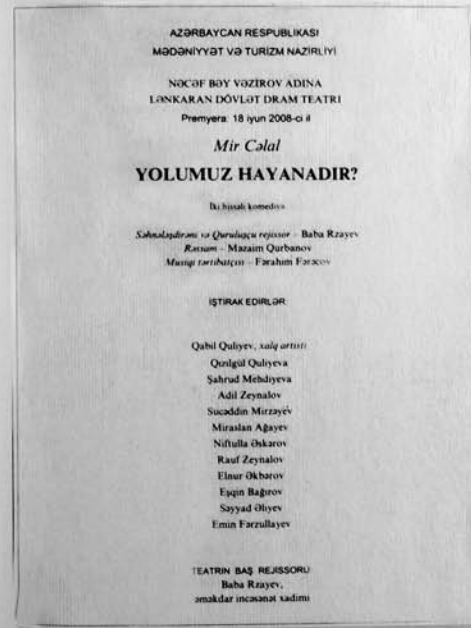
*Paşa Qəlbınur,
professor*

Tamaşadan səhnələr

*Tamaşanın premiyerasından sonra.
Şəkildə (sağdan): quruluşçu rejissor
Oruc İzzətəvli və
rəssam Nazim Baykişiyev*

Böyük ədib Mir Cəlalin anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə "Yolumuz həyanadır?" pyesi Lənkəran teatrında (quruluşçu rejissor, Əməkdar İncəsənət Xadimi Baba Balayev) tamaşaya qoyulmuş, rəğbətə qarşılənmişdir.

IV
FƏSİL

---

*Saxsi
arxivdən
slyazmalar*

Mir Cəlal Paşayevin çoxcəhətli yaradıcılığında ədəbi tənqid, ədəbiyyatşünaslıq mühüm yer tutur. Onun monumental tədqiqat əsərləri ilə yanaşı, dövrü mətbuatda dərc edilmiş çoxlu elmi tənqidi məqalələri, tələbələrin, eləcə də tədqiqatçı alimlərin elmi işlərinə rəhbər və ya opponent kimi yazdığı yüzrlərlə rəy və çıxışları onu milli ədəbiyyatımızın patriarxı, böyük ədəbi nəslin vətəndaşı, ağısaqqalı kimi səciyələndirir.

Mir Cəlalın xatirəsinə hazırlanan kitabda onun şəxsi arxivindəki əlyazmalarından (elmi rəy və ədəbi qeydlərdən) bəzi nümunələri oxuculara təqdim edirik.

Mir Cəlal

CƏFƏR XƏNDAN HACIYEVİN “CƏNUBİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MİLLİ AZADLIQ İDEYALARI” ƏSƏRİ

Bu əsərdə bir müqəddimə, dörd əsas və bir əlavə fəsil, axırda isə mövzuya dair müfəssəl bir kitabıyyat vardır. Mətləbə və məqsədə daxil olmalı və ya az daxil olan hissələri nəzərə almasaq, əsərin əsas fəsiləri bunlardır: “1905-ci il inqilabı və Cənubi Azərbaycanda inqilabi ədəbi hərəkat”. Bu fəsilə Səttar xan hərəkatından, bu hərəkata partiyamızın münasibətindən, Qafqaz bolşeviklərinin köməyindən, bu dövrdə yazıb-yaradan Səid Səlməsi, Ləli, Abbaszadə və sair kimi yazıçılardan, Təbriz teatrı və Təbriz qəzet və məcmuələrindən bəhs olunur.

“Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabı və Cənubi Azərbaycanda inqilabi-ədəbi hərəkat”. Bu fəsilə də ümumi siyasi-ictimai məsələlərdən sonra başlıca olaraq Mirzə Əli Möcüz yaradıcılığından bəhs olunur. Mirzə Əli Möcüz və Əli Fitrət kitabda müəllifin təhlilinə ən çox diqqət və yer verdiyi yazıçılardır.

“Milli azadlıq hərəkatının yeni mərhələsi” (1941-1946) adlandırılan son və ən məzmunlu fəsil, dissertasiyanın, demək olar ki, yarısını təşkil edir. Burada müəllif sovet ədəbiyyatının Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına təsirini, bu təsir altında yaranan və canlanan ədəbi hərəkatı, bu hərəkatın başlıca şəxsiyyətlərini (Əli Fitrat, Azəroğlu, Etimad və b.) müəyyən edib səciyələndirmək məqsədini qoymuşdur.

Bu fəsilə gözəl və diqqətəlayiq cəhətlərdən biri budur ki, dissertant yalnız Azərbaycan dilində yazılan və yalnız Azərbaycan yazıçıları tərəfindən yazılan əsərlərin təhlili ilə kifayətlənməmişdir. İran irticasına və işğalına qarşı əsrlərdən bəri davam edən tarixi mübarizənin beynəlmillət səciyyəsini göstərən faktları da işıqlandırmışdır. Bu bəhsdə İran şahlarının zülmünə qarşı mübarizədə Cənubi Azərbaycan xalqı ilə həmişə əməkdaşlıq edən kürd, erməni xalqlarının azadpərəst ədəbiyyatından da nümunələr göstərilmişdir.

İran şahlarına və məmurlarına qarşı, zülm və əsarətə qarşı mübarizədə demokrat qüvvələrin necə qərşısına əməkdaşlıq etdiyini göstərən şeirlər çox maraqlı və qiymətlidir:

*“Bigana ayırıb sizləri bizdən
Odur ki düşmüşdük aralı sizdən,
Daha ayrılmaq bir-birimizdən
Çün belə göstərir zaman qardaşımı!”*

Kürd qardaşına belə xitab edən Cənubi Azərbaycan şairi, demək olar ki, dostunu və düşməninə tanımışdır.

İndi bütün dünyaya, dosta da, düşməne də məlumdur ki, Arazın o tayında, İran şahlarının, irticaçıların zülmünə qarşı istiqlaliyyət mübarizəsi aparan Cənubi Azərbaycan xalqı,

öz tarixini qəhrəman oğullarının isti qanı ilə yazır. Son 40 il içerisinde üç böyük və tarixi mərhələ keçirən və get-gedə qalib nəticəyə daha çox yaxınlaşan bu şərfəli mübarizəni dünya demokratik qüvvələri həmişə diqqət və qayğıkeçikliqlə izləmişlər...

Məlumdur ki, Cənubi Azərbaycanca xalq və onun fədakar, vətənpərvər oğulları şərfəli mübarizələrində öz canlarını da əsirgəmir, maddi və mənəvi imkan və silahlardan həmişə istifadəyə çalışırlar. Bu silahların ən kəsərlilərindən biri, şübhəsiz, demokrat və müstəqil ideyalı ədəbiyyatdır.

Cəfər Xəndan da öz əsərində Cənubi Azərbaycanca yaranan məhz bu ədəbiyyatı tədqiq və təhlil etmək, bu ədəbiyyatın milli azadlıq hərəkatına olan kömək və təsirini müəyyən etmək məqsədini daşıyır. Buna görə də həmin əsər yalnız elmi-ədəbi deyil, həm də müəyyən dərəcədə ictimai-siyasi qiymət və əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Müəllif 1906 və 1946-cı illər arasındakı dövrdə yaranan ədəbi əsər və şəxsiyyətləri elmi surətdə tədqiq və müəyyən etmək üçün tarixə, inqilabi hərəkat tarixinə, mətbuat və ədəbiyyat tarixinə dair zəngin materialdan istifadə etmişdir. Mövzusunun aid kitablarından, müxtəlif jurnal və qəzetlərdən başqa, arxiv sənədlərindən, siyasət və ədəbiyyat xadimlərinin xatirələrindən məqsədinə uyğun bir şəkildə istifadə etmişdir. İndiyə qədər bu dövr ədəbiyyatını bir küll halında alıb tədqiq və təsnif edən, həqiqi elmi cəhətdən qiymətləndirən bir əsərin olmaması da Cəfər Xəndanın təşəbbüsünün və əsərinin qiymətini artırır.

Müəllif, mövzusunun aid olan geniş materialı əhatə etməyi bacardığı kimi qarşısına qoyduğu başlıca ictimai, ədəbi problemləri də, əsasən, doğru həll etmiş və düzgün hökmlər, nəticələr çıxarmışdır. Məsələn üçün Cəfər Xəndan çox haqlı olaraq Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında azadlıq ideyalarını 1905-ci il inqilabı ilə və xüsusilə oktyabr inqilabı təsiri ilə bağlayıb izah edir. Şimaldan, Rusiyadan

gələn inqilabi ideyalar, doğrudan da, Cənubi Azərbaycanda milli ədəbiyyatı yeniləşdirmiş, diriltmiş və onun müasir vəzifələr səviyyəsinə qalxmasına kömək etmişdir. Əksinə, ərəb-fars təsirindən qatib qalan, köhnə din, cəhəlat çəngəlinəndən qurtulmamış olan qəzəl və mərsiyə müəllifləri ayaqlara cidar, inkişafa mane olmuşdur...

Dissertant öz qarşısına mövzusunun tamamı ilə uyğun olaraq ancaq müəyyən bir dövr ədəbiyyatını (1906-1946-cı illər), daha doğrusu, bu ədəbiyyatdakı azadlıq ideyalarının necə və nə dərəcədə əks olunduğunu göstərmək məqsədini qoymuşdur. Elə isə XIX əsrin ortalarında yaşayan və yazan şairlərin – Heyran xanım və Hacı Mehdi Şükühilərin mətləbə və məsələyə nə daxli var ki, müəllif öz əsərində bunlara yer verir. Bəlkə, bu müəlliflərin yaradıcılığında milli azadlıq ideyaları nöqtəyi-nəzərdən parlaq cəhətlər var? Cəfər Xəndanın öz təhlili göstərir ki, həmin şairlərin yaradıcılığında belə bir məzmun axtarmaq nahaqdır. Əksinə, bu şairlər də yüzlərlə köhnə qəzəl və qəsidə, növhə-mərsiyə yazan qafillərdən, bədbəxtlərdən olmuşlar. Dissertant Hacı Mehdi Şükühinin öz şəxsi həyatından etdiyi şikayətləri bir ictimai etiraz kimi qələmə verir. Unutmamalıdır ki, Şükühi tipli yüzlərcə şairlər tapmaq olar ki, onlarda qəfiyə, vəzn, bölgü, şeir və nəzmin texnika qaydaları öz yerindədir. Ancaq bunlar son əsrdə ictimai inkişafa nəinki xidmət etmişlər, əksinə, bəlkə də, onu ləngitməyə çalışmış, oxucuların zəhni ni kiflənməmiş, çürük orta əsr fikir və duyğularını kütləşdirmişlər. Hələ bir əsr bundan qabaq Mirzə Fətəli Axundovun və Mirzə Cəlilinin bu tiryək qəddər zərərli şəraifə qarşı başladığı mübarizəni məhz biz alimlər başa çatdırmaqlıdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən Cəfər Xəndanın Şükühi tipli şairlər haqqındakı mülahizələri məqsədə uymayan bir şəkildə aludəçilik rəhbərlik edir.

...Şükühi haqqında dediklərimiz, dissertasiyada az yer tutmayan Ləli, Dilxun, Pürqəm,

Rayiz, Hüseyn Səhhaf, Kərim Ağa Safi, Aciz Səribə və b. bu kimi müəlliflərə də aiddir. Bilmirəm, dissertant bu qəzəlxanların nəyinə bənd olmuşdur?

Sən tək gözəlim dahrda nazik bədən olmaz.

Ləli ləlibə bənzer aqiqi yemək olmaz.

Bülbül tək ağəri çalısən naliyə Rayiz,

Yarın səriküyü sənə billah vətən olmaz!

Bu şeir nə Cəfər Xəndan yoldaşın dediyi kimi "Böyük bir qiymətə malikdir", nə "İrəliyə doğru bir addımdır" və nə də dissertasiyanın məzmunu və tələbinə uyğundur. Müəllif əsərinin həcminə kömək etmək üçün cəlb etdiyi bu materialları kəşib atsa, əsəri nəinki zəifləyər, bəlkə, daha da qüvvət və vəhdət kəsb edərdi. Zeynalabdin Marağayi da keçmiş əid bir müəllifdir. Onun yaradıcılığı maraqlı olsa da, Cəfər Xəndan yoldaşın tədqiq etdiyi dövrdən çox qabaqdır, ziddiyyətlidir, daha ədər, daha ətraflı təncidi tədqiq və təhlilə möhtacdır.

Arzu olunur ki, müəllif Şükühilərə və Ləlilərə sərf etdiyi zəhmət və diqqəti Səid Səilmasi kimi maraqlı müəlliflərin daha geniş tədqiq və təhlilinə sərf edəydi. Cəfər Xəndan yoldaş onun məşrutə haqqında mülahizələrindən bəhs açıq, ancaq bununun əsl məşrutə ilə əlaqə və münasibətini müəyyənəşdirmir. Halbuki əsərin məqsədi bunu mütləq tələb edir.

Bayraməli Hammal haqqında "Sosializm ideyaları ilə silahlanmışdı" demək onun şeirindəki gün "siyasi kəskinlik", "mübarizə prinsipliyindən" bəhs etmək əsassız və qeyri-elmi bir mülahizədir. Cənubi Azərbaycanın müasir ədəbiyyatından bəhs edəndə müəllif yazır: "Cənubi Azərbaycanda yaranan bu yeni ədəbiyyatı inqilabi sıçrayış kimi qiymətləndirmək olar". Cəfər Xədana gözəl məlumdur ki, ədəbiyyatın özünün müstəqil inkişaf qanunları yoxdur və ola da bilməz. Ədəbiyyat ictimai-siyasi həyatın, sinfi mübarizənin ifadə və inikasını verir və bu mübarizəyə öz növbəsində kömək edir. Buna

görə də ədəbiyyatda olan hər bir tərəqqi, tənəzzül, təcrid və ya sıçrayış əvvəlcə kökünü, bünövrəsini açmaq lazımdır.

Müəllif cənubdakı ədəbiyyatın inkişafında Azərbaycan sovet ədəbiyyatının qüvvətli təsirini qeyd etməkdə çox haqlıdır. Ancaq bu təsirin nəticələrini göstərməkdə Cəfər Xəndan çətinlik çəkir. Onun fikrincə, bu təsiri Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında "Realizim inkişafında və nəsr janrının yaranmasında" görmək olar. Elə isə bəs bu nasirlər hamı? Kitabda müasir müəlliflərdən 7 nəfərinin yaradıcılığı təhlil olunur ki, hamısı şairdir. Bir nəfər də nasir yoxdur. Bizcə, sovet ədəbiyyatının Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında və ya hər hansı bir demokrat ədəbiyyata təsirini yalnız janrlarda və şəkillərdə axtarmaq səhvdir. Bu təsiri biz hər şeydən əvvəl məfkurədə, ədəbiyyatın ideya istiqamətində, qayəsində, hətta mübarizəyə münasibətində axtarmalıyıq. Şübhəsiz, bu cəhətdən yanaşsaq, Cəfər Xəndan Cənubi Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığında yeni və işıqlı tərəfləri daha tez və daha düz görüb göstərmiş olardı. Cənubi Azərbaycan mətbuatının təhlili də səthi və yekrəng çıxmışdır. "Fəryadi Azərbaycan" kimi qəzetlər ilə vaxtında (1927) "Molla Nəsrəddin" jurnalı mübarizə aparmışdır. Bu kitabda isə həmin qəzetlər tam müstəqil şəkildə qələmə verilməkdədir.

Ümumiyyətlə, əsərin üslubunda, hökm-lərin verilməsində, təriflərdə bir tələsmə gözü çarpmışdır. Bunun nəticəsində də səhv və nöqsanlar meydana gəlir.

Tarixi məsələlərə, İran inqilabının xarakterinə, mərhələlərinə, məğlubiyyət səbəblərinə, Kiçikxan və sair bu kimi tarixi şəxsiyyətlərin səciyyəsinə aid mülahizələrində də dissertantın səhv və mübahisəli hökmləri yox deyildir ki, bu barədə mühakiməni mən tarixi yaxşı bilən yoldaşlarıma öhdəsinə qoyuram.

Bütün bu və buna oxşar nöqsanlar, respublikamızda bacarıqlı, təcürbəli və tanınmış ədəbiyyatşünaslardan olan Cəfər Xəndanın, əsasən, doğru və diqqətəlayiq əsərinin ümü-

mi qiymət və əhəmiyyətini heç bir dərəcədə azaltmamalıdır, əminəm ki, azaltmayacaqdır. Cəfər Xəndan bir neçə illərin zəhməti-tədqiqatı, Təbrizdə ordumuz sıralarındakı işi və tükənməz səyi sayəsində bugünkü ədəbiyyat elmimiz üçün yeni və orijinal bir əsər yaratmışdır. Şübhəsiz, bu böyük və ağır işin icra-

sında müəyyən nöqsanlar ola bilərdi. "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında milli azadlıq ideyaları" adlı əsər, onun müəllifinə filologiya elmləri doktoru dərəcəsi vermək üçün tamamilə layiqdir və kifayətdir.

24 may, 1949-cu il.

Mir Cəlil

ƏZİZ ŞƏRİFİN "CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞI" ƏSƏRİ

Son 60-70 il ərzində Azərbaycanda üç ictimai formasiyanın sürətlə biri-birini əvəz etdiyi bir dövrdə, kəskin mübarizələr və inqilablar dövründə Mirzə Cəlil qədər öz xalqına, onun tərəqqi və inkişafına zəruri olan ikinci bir ədib göstərmək çətindir. Mirzə Cəlil yaradıcılığı inkişafımızın bu mühüm mərhələsini özünəməxsus bir şəkildə, bütün ziddiyyətlərilə əks etdirən bir güzgüdür. Yalnız alimlər deyil, bütün oxucular bilir ki, ictimai şüurun oyanması prosesinə əla təsir göstərməkdə, zəhmətkeşlərə dost-düşməni tanımaqda, ədəbiyyat, mətbuatı mübarizə silahı kimi səfərbərliyə almaqda, ona yeni məzmun və istiqamət verməkdə, inqilabi ideyaların təbliğində, milli mədəniyyətin, ədəbiyyatın, dilin mənliliyini və müstəqilliyini düşməyə hücum və təsirlərindən cürətlə qorumaqda Mirzə Cəlilin xidməti son dərəcə böyük olmuşdur. İnqilab ərəfəsi dövründə bizim mədəni həyatımızın elə bir sahəsi, elə bir məsələsi yoxdur ki, bu böyük ədibin və məsləkdaşlarının diqqət və fəaliyyət dairəsindən kənar qalmış olsun. Mirzə Cəlilin yaradıcılığını və onun "Molla Nəsrəddin" jurnalını müəyyən dövrdə Azərbaycan cəmiyyəti və həyatının qamusu sayanlar tamamilə haqlıdır.

Bütün bunlara görə ki, sovet ədəbiyyatşünaslığında Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının və irsinin tədqiqinə atəşin bir meyl və maraq oyanmışdır (son 20 il ərzində Mirzə Cəlil haqqında böyüklü-küçüklü 20-dən çox əsər yazılmışdır və yazılmaqdadır).

Elmi sovetimizin bugünkü müzakirəsinə verilən əsər də bu gözəl meylin ən yaxşı ifadə və nəticələrindən biridir.

Qiymətli sənədlər məcmuəsindən ibarət olan əlavə cildi və kitabıyyatı nəzərə almasaq, Əziz Şərifin əsəri on fəsilədən ibarətdir:

1 – Ədibin vətəni, 2 – Ailəsi və uşaqlıq dövrü, 3 – Müəllimlər seminariyası, 4 – Xalq müəllimi, 5 – Qələm tacrübəsi, 6 – Yaxşı başlanğıc, 7 – Naxçıvanda mədəni həyatın canlanması, 8 – Ədibin axtarıları, 9 – "Şərqi rus" qəzeti, ədibin oradakı fəaliyyəti, yazıları, 10 – Həyəcanlı günlər (Ədibin 1905-ci ildəki yaradıcılığı).

Doğrudur, Mirzə Cəlil haqqında çox yazılıb, ancaq ədibin həyatı, xüsusilə, həyatının ilk dövrü lazımcıca öyrənilməmişdir. Əziz Şərif isə məhz bu dövrü, yəni ədibin "Molla Nəsrəddin" jurnalına, 1906-cı ilə qədər olan həyatını və yaradıcılığını tədqiq obyekti seçmiş, yazıcının əlyazmaları, dövrün mətbuatı, arxiv materialları və qocaların xatirələri əsasında yeni və qiymətli bir əsər yaratmışdır.

Dissertasiya yeni maraqlı və nadir faktlarla zəngindir. Bu faktların əksəriyyətini Əziz Şərif uzun illər boyu axtarıları, ciddi zəhməti və inadlı tədqiqatı sayəsində əldə etmişdir. Məsələn, bütün ədəbiyyatşünaslara və oxuculara məlumdur ki, Mirzə Cəlilin 1905-ci ildə, bolşevik mətbuatında "Kavkazskiy raboçiy listok" qəzetində çap etdirdiyi məşhur və inqilabi ruhlu məqalələri ilk dəfə Əziz Şərif arxivlərdən tapıb təhlil və nəşr etmişdir.

Bu əsərdə ədibin təvəllüd tarixi, uşaqlıq həyatı, ailə tərbiyəsi, təhsili haqqında verilən fəsil tamamilə yeni və orijinaldır. Həmçinin Qori Seminariyasının tarixini, "Şərqi rus" qəzetinin fəaliyyətini və nəşr tarixçəsini verən, "Qeyrat" mətbəəsi, Naxçıvan mədəni mühiti haqqında, ədibin Tiflisdə pansion məktəbi açması, Tiflis mətbuatında fəal iştirakı haqqında olan bəhslər də çox qiymətlidir. Bu bəhslər nəinki təkcə Mirzə Cəlil həyat və yaradıcılığının, həm də ümumən o dövr ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizin dürləşdirilməsi üçün mühüm və mənalıdır. Dissertant həmin dövrdə ədibin ən böyük əsərinə – "Danabaş kəndinin əhvalatları" povestinin təhlilinə xüsusi fəsil həsr etmişdir. Müqayisələr yolu ilə verilən bu təhlil bəhsliyə obrazları, əsərin həm ideya-məzmun, həm bədii xüsusiyyətlərini əhatə edir. Məzlum kəndli Məmməd həsən əminin, Zeynəbin faciəsinə keçmişdə xalqımızın ağır, məhkum vəziyyətinə bir rəmz kimi alib düzgün qiymətləndirir.

Dissertantın dili sadə, stili aydın, elmi məntiqi ardıcıl, əsas hökmləri doğrudur.

Bütün bunlarla bərabər, əsərdə müəyyən qüsurlar və kəsirlər var ki, göstərmədən keçmək olmaz. Dissertantın özü isbat edir ki, Mirzə Cəlil ilk qız məktəbi açan, qadın əsarətinə qarşı vuruşan ziyalılardan idi. Qadın əsarətinə qarşı mübarizə bizim qədimdən, Füzulidən tutmuş Axundova qədərki ədəbiyyatımızın ən populyar və mütərəqqi ənənələrindəndir. Ədibin mənavi qida mənbəyini xalqda və onun zəngin mədəni irsində axtarmaq, tapmaq lazımdır. Bizcə, Mirzə Cəlil xüsusilə Con Styuart Mil kimi müəlliflərin təsirlərindən uzaq bir yazıçıdır. Qadın əsarətinə qarşı mübarizə zərurətini o, Azərbaycan həyatı, şəraiti, öz zəngin təcrübəsi, aydın yazıçı müşahidəsi nəticəsində dərk etmişdir.

Dissertasiyada "Danabaş kəndinin əhvalatları" haqqında təhlil konkret bədii bir əsər təhlili olaraq müsbət mənada seçilir. Etiraz səbəb olan bir cəhət varsa, o da həmin

əsərin "Aldanmış kəvakib" ilə geniş surətdə müqayisəsidir. İran tarixi hara, Danabaş kəndi hara; şah Abbas hara, Xudayar bəy hara; Məmməd həsən əmi hara, Yusif Sarrac hara. Ümumiyyətlə, bu müqayisə inandırıcı və məqsəduyğun deyildir. Əgər müəllif iki ədibin realizmindəki yaxınlığı isbat edə bilsə, bunun üçün kifayət qədər əsas və sübut vardır. Bu yaxınlıq çoxdan problemlikdən çıxıb aksioma olmuşdur.

Müəllifin arxiv materiallarından çox istifadə etdiyini dedik. Bəzən bu faktlara tənqidi münasibət olmur və səhv nəticələr verilir.

Mirzə Cəlil seminariyaya daxil olanda şahidlərin ifadəsi əsasında yaş kağızı çıxarmışdır. Əziz bu kağızı əsas olaraq ədibin 1869-da yox, 1866-da doğulduğunu təsdiq edir. Bizcə, bu da kifayət qədər inandırıcı deyildir.

Müəllif Firdovsini ancaq tacik şairi kimi göstərməkdə və Seyid Əzimin guya "Məscid qapısında sıxışdırılıb öldürüldüyünü" təsdiq etməkdə də köhnə müddəalara, faktlara birtərəfli yanaşır.

Əsərin 104-cü səhifəsində oxuyuruq:

"...Qovori ob uçitelskoy seminarı, dajə takie "prosvexyonniye" Azerbaydžanskiye jurnalisti (prosvexyonniye sözü dirnaqdadır) kak Mamed aqa Şaxtaxtinskiy, ... Fridun-bek Koçarlinskiy v pervuyu oçered vıdviqalı – vopros o meçeti, o poste, o traure po imamu Xuseynu..." Seminarıya təşəbbüskarlarının bu tələbi mətbuatda çoxdan məlumdur. Ancaq Əziz Şərif bunu tamamilə birtərəfli və səhv izah edir. O zaman yeni məktəb, xüsusilə, "xəçpərəstlər içərisində olan" seminariyaya azərbaycanlı uşaqlarını, dindar, fanatiklərin balalarını cəlb etmək asan iş deyildir. Firdun bəy kimi müəllimlərin valideynlər arasında çox geniş və çox da çətin izahat işi aparır, uşaqların Şeyx Nəsrullah, Hacı Həsən deyan kimi "dindən-məzhəbdən çıxacaqlar" iddiasının yanlışlığına ictimaiyyəti inandırmaq istəyirdilər. Məgər belə bir şəraiti unutmaq olar. Məgər Mirzə Cəlilin öz əsərləri həmin

dövrə müəllimlərimizin yaşadığı, işlədiyi ağır şəraiti aydın göstərmirmiş? Əziz Şərif isə vulqar sosiologiya meyillərinə uyaraq Qori Seminariyası müəllimlərinin çox böyük marifətlik fəaliyyətini az qala heçə endirməyə çalışır. Qori Seminariyası təkcə Azərbaycan üçün bir sıra gözəl mədəniyyət xadimlərinin yetişməsinə çox mühüm iş görmüşdür.

Əsərin 17-ci səhifəsində müəllif Naxçıvan ziyalıların qar məmurlarını ifşa etdiyini, rus mədəniyyətinin xeyirxah təsirini yaydığına və sairəni göstərir. Buna sözüümüz deyildir.

321-ci səhifədə oxuyuruq:

"Eto bilo oçen seryoznoe ispitaniye dlya Naxičevanskix prosvetiteley... No te neskolko çelovek, kotorex poşşadila smert – Dj.Mamedkullizade, Eynalı Sultanov, Kerbalay-Nasrulla Şeyxov, Mursal-bek Bektaşev, Aqa-Muxammad Akperov i druqiye – s çestyu vıderjali eto ispitaniye i kajdiy iz nix priynal posilnoe uçastie velikom podviqe trudovoqo Sovetskoqo naroda..."

Əvvəla, Mirzə Cəlil ilə Kərbəlayı Nəsrulları bir cərgədə qoymaq nə qədər birincinin xeyrinədir, ikinci və ən mühümü budur ki, Əzizin öz əsərini bir naxçıvanlı kimi yox, xalis bir azərbaycanlı kimi yazdığına inandığı müddət üçün "Naxçıvan demokratları, Naxçıvan maarifçiləri, Naxçıvan ziyalıları" və s. bu kimi istihlalar qənaət etməsinə istərdik! Onsuz da Azərbaycan o qədər də böyük deyil, xalqımız da o qədər çoxmiyonlu deyildir, hər rayonu bir xalq kimi alıb qələmə verək!

Əsərdə ümumən təcrübəli bir qələmə sahibi olan Əzizin stilinə, səliqəsinə uyqam yerlər də vardır.

Leninin ilə yanaşı, bir də bolşevizm istihlana ehtiyac yoxdur (səh.313). "Çay dasgahı"nın vəznə heca yox, əruzdur. Pozuq yerlər

olsa da, əruzdur (səh.184). Bu əsəri şişirtməyə dəyməz. Ədibin buna ehtiyacı yoxdur.

Hətta bu əsəri Mirzə Cəlilin saymayanlar da vardır. Xudayar bəyin adresinə bu qədər söyüş (səh.232, 135, 236) bəsdir!

Dissertasiyanın ən səliqsiz yeri kitabıyyət hissəsidir. Artıq şeylər hesabına siyahı uzanıb, F.Engelsin "Ailənin mənşəyi, xüsusi mülkiyyət və dövlət" əsəri, Mirzə Fətəlinin, Haqverdiyevin, demək olar, bütün bədii əsərləri siyahıya salınıb. Qorubədir ki, bu əsərlər iki dəfə – həm rus dilində, həm Azərbaycan dilində siyahıda verilir. Üçüncü dəfə isə həmin əsərləri əhatə edən külliyyatlar gətirilir. Hətta müəllifin özünün eyni məqaləsi bir neçə qazetdə çıxıbsa, hamısı kitabıyyət siyahısına salınıb. "Şərqi qapısı" qəzeti də yaddan çıxarmışdır. Quranın rusca tərcüməsi gətirilir; halbuki Mirzə Cəlilin kəskin tənqid etdiyi tərcümə – Quranın azərbaycanca tərcüməsi unudulur.

531-ci səhifədə sərlövə verilir: Komplekt qazet i jurnalov (na ruskom yazıke) sonra gəlir:

NA DRUQIX YAZIKAX

Burada verilən qazet, jurnallar hamısı Azərbaycan dilindədir (bircə "Tərcüman" tatarcadır). Azərbaycan dilinə kanar dil kimi yanaşmaq nə üçün?

Bütün bu saydıqlarımız səhv və nöqsanlar, kitabın çapa hazırlanması prosesində düzəldə bilər və güman edirik ki, düzələcəkdir. Bu nöqsanlar əsərin ümumi, müsbət qiymətini azaltmır.

Unutmayaq ki, Əziz Şərif ədəbiyyatımızın inkişafında məlum xidmətləri olan tanınmış tədqiqatçı, istedadlı bir ədəbiyyatşünasdır.

15 fevral, 1957-ci il.

MƏMMƏD CƏFƏR CƏFƏROVUN “HÜSEYN CAVİD VƏ 1905-1917-Cİ İLLƏR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ROMANTİZM” TƏDQIQATI

Son 15-20 il ərzində Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq elmi gözəçarpan dərəcədə tərəqqi etmişdir. Ədəbi inkişafımızın mühtüm məsələ və mülahizələri, şəxsiyyətləri haqqında yazılan ayrı-ayrı əsərlərdən başqa, sevinclə qeyd edə bilərik ki, 3 cildlik ədəbiyyat tarixi yaradılmışdır. İndi alimlərimiz ədəbiyyat elmi qarşısında duran məsələ və vəzifələrin həllində tematik əhatədə çox, elmi dərinliyə, dürlütlüyə diqqət artırmışlar. Əgər 30-40-cı illərdə hətta bir neçə əsrin ədəbi inkişafını, onlarla yaradıcı şəxsiyyəti əhatə edən əsərlər yazılırdısa, indi ən konkret bir dövrün, hətta bir şəxsiyyətin tədqiqi doktorluq dissertasiyasına tema, məqsəd seçilir.

Məmməd Cəfər Cəfərov yoldaşın elmi şüaranın müzakirəsinə təqdim etdiyi əsər də belə konkret, maraqlı temada yazılmışdır. Cavid yaradıcılığı, həmçinin məhz romantizm ədəbi məktəbinin tədqiqinə bizdə xüsusi əsər həsr edilməmişdir. İndiyə qədər bu temada yazılan, dərslək təhlillərini nəzərə almasaq, Məmməd Cəfərin tədqiqatını yeni təşəbbüs saymaq olar. İki cilddən ibarət olan bu əsərdə 8 fəsil vardır:

I fəsildə müəllif məsələnin tarixinə ümumi baxışla romantizmin əsas prinsiplərini, tematika, janr aləmini nəzərdən keçirir.

II fəsildə bu cərəyanın məfkurə istiqamətini, idealını və ziddiyyətlərini verir.

III fəsildə bu dövr mətbuatında burjuva “Sənət sənət üçündür” nəzəriyyəsinin təbliği və romantiklərə təsiri izlənir. Bu hissədə müəllif çox doğru olaraq romantiklərin tematikası, məfkurə istiqamətini, əsrin ümumi həyatı, ictimai-siyasi mübarizələrilə sıx əlaqədə alib təhlil edir. Baxışlarında romantiklər nə qədər ziddiyyətli, mütarəddid, mücərrəd, seyrici olsalar da, müasir siyasi mübarizələrdən kənarda qala bilmirlər. Humanizm, gələcəkçilik, xəyal-pərəstlik, vəziyyətdən narazılıq, şikayət və üsyankar bir ruh, vətən məhəbbəti, Şərq ilə Qərb aləminin müqayisəsi, keçmiş idealizə, qadın məsələsi, dini modernizə meyilli, inqilaba, azadlıq mübarizəsinə münasibət – əsrimizin mətbuat və ədəbiyyatında əsas yer tutan bütün bu mətləblər haqqında romantiklərin nəzəri-ədəbi baxışları konkret misallarla əsərdə göstərilir.

Azərbaycan romantizminin xasiyyətnaməsini vermək, əlbət ki, çətin bir vəzifədir ki, müəllif bunun həllinə girişməkdən çəkinməmişdir, yalnız Cavid yox, həm də M.Hadi, A.Səhhot, A.Şaiq, S.Divanbəyovlu və sair romantiklərin zəngin və bir qədər də pərəkəndə, çox zaman ziddiyyətli, qaralıq ədəbi irsi əsasında bu məşhur cərəyanın tə-

ərəqqi və tənəzzül tarixçəsini elmi fənər ilə işıqlandırmağa say etmişdir.

Əsərin ən maraqlı hissəsi II kitabdır ki, bu da beş fəsildən ibarətdir. Burada konkret olaraq Cavidin həyatı və sənəti, romantikası və ziddiyyətləri tədqiq olunur.

1. Cavidin həyatı, ədəbi mühtiti, ilk ədəbi təcrübələri. 2. Yaradıcılığın II dövrü. 3. Məfkurəvi tərəddüdlərinin qüvvətləndirdiyi illər (1920-26). 4. Cavid yaradıcılığının yeni dövrü (1926-1937). 5. Cavid yaradıcılığının bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri.

Kitabın axırında Cavidin əsərlərini və haqqındakı təhqid və rezenziyaları əhatə edən müxtəsər bir kitabıyyat verilmişdir.

Əsərin ikinci hissəsində tədqiqat çoxdur, müəllif arxivlərdən, mətbuatdan, əlyazmalardan və canlı xatirələrdən istifadə edərək şairin, demək olar ki, elmi tərcümeyi-halını yaratmağa cəhd etmişdir. Cavidin bir sıra bizə məlum olmayan əsərini tapıb meydana çıxarmışdır.

*Öyrətdi bilmirəm bizi kim cəhalətə,
İllərdə uyumuşuq hamımız xabi qəflətə...
Biz millətin ayılmağı qaldı qiyamətə...*

Bu məşhur şeiri biz uşaq vaxtında qrammofon plastinkalarından, ya xanəndələrdən eşitməmişik. Sən demə, bu Cavidin imiş. Həm də nə qədər sadə, şairin sonrakı təntənəli stilinə yad, təbii bir dil ilə yazılmışdır.

Cavidin ilk yaradıcılıq dövrü dissertasiyada diqqətlə işlənmişdir, müəllif haqlı olaraq göstərir ki, gənc Cavid, İstanbul təhsilindən əvvəlki şeirlərində sadəliyi, xalq ifadələri, təbiiyi ilə seçilir. Müəllif eyni diqqət və səliqəylə şairin bütün dramlarını, poemalarını bir-bir ayrılıqda müfəssəl təhlil edir. Bunların bəzilərinin (“Maral”, “Hərb və fəlakət”, “Bir xatirə”) variant fərqlərini göstərir. Əsərlərin qısa da olsa, nəşri, oynanma tarixçəsi, bağışladığı təsir, təqdimin mülahizələri qeyd olunur.

Əsərlərin ayrılıqda tədqiqi ilə mən bunların bir-birindən təcrid edildiyini demək

Mir Cəlal

istəmirəm. Hər əsərin konkret təhlilindən sonra elmi ümumiləşdirmələr gəlir. Şairin 15-ə qədər dramı, bir neçə poeması və bütünükdə lirikasının təhlilindən ümumi nəticə olaraq sənətkarlıq xüsusiyyətləri aydınlaşdırılır ki, bu, dissertasiyanın ən yaxşı fəslə sayıla bilər. 130 səhifədə çox olan bu bəhədə Cavid dramaturgiyasının xüsusiyyəti (xarakter dramı, fəlsəfi dram, faciəvi situasiya...) üzərində müəllif çox dayanır və yeni mülahizələr irəli sürür. Habelə Cavid şeirinin stili, dili, texnikası, vəznı, janrı, təsvir vasitələri haqqında təhlillər də maraqlı, əsaslı, inandırıcıdır.

Məlum olduğu üzrə ədəbiyyat tariximizdə, təhlillərdə romantizm səciyyəsinə, xüsusən Cavid yaradıcılığına həsr olunan hökmlər çox zaman itxalf doğurmuş, sabit olmamışdır, dənizdə madd-cəzr olan kimi, bu hökmlərdə də gah sol, gah sağ meyillər artmışdır. Bəziləri Cavid sənətinə çox yüksək qiymət verdiyi halda, bəziləri şairin məfkurə səhvlərini qabartmaqla kifayətlənmişlər. Müəllif mətbuat səhifələrində belə bir fikir itxalflarını diqqətlə öyrənib nəzərə aldığındandır ki, ədəbi materialın həm işıqlı, həm kölgəli tərəfini, ictimai inkişaf nöqtəyi-nəzərindən həm müsbət, həm mənfi tərəfini vəhdətdə alıb qiymətləndirir. Bu da tədqiqatçı üçün əsas şərtir.

Burada Cavid yaradıcılığında işıqla yanaşı ziddiyyətlər və mürəccə meyillər, ünsürlər də görünür. Hətta eyni əsərin özündə həm mütarəqqi, həm mürəccə məfkurə təsirlərini müəyyən etmək asan olur.

M.C.Cəfərov yoldaşın bu yeni əsəri müəllifin uzun illər səbirli, təmkinli, yaradıcı zəhmətinin səmərəli nəticəsidir. Müəllifin tədqiq metodu düzgün, mühakimə, mülahizələri maraqlı, elmi hökmləri doğru, nəticələri əsaslı, dili, ifadəsi səlis və aydındır.

Biz ancaq bəzi arzularımızı Məmməd Cəfərə söyləmək istəyirik ki, əsərini təkmilləşdirmək üçün, lazım bilsə, istifadə etsin.

1. Tədqiq obyektini seçilən ədəbi cərəyanın məfkurə istiqamətini müəyyən edəndə, bir

məsələnin bütün duman və ehtimallardan kənar, daha aydın qoyulub qiymətləndirilməsini istədik: o da əsrimizin əvvəllərində Azərbaycan ziyalıları, mədəniyyət, ədəbiyyat xadimləri arasındakı təbəqələşmə və burada əsas romantiklərin, xüsusən, Cavidin tutduğu mövqə məsələsidir. Cavid ilk dövrlərdə, bir sıra əsərlərində Vətəninin, xalqının qurtuluş yolunu aydın təsəvvür edə bilmirdi. Cavidin bütün fikir və üslub səhvlərinin də çoxu buradan gəlirdi. O, Şərqi, müsəlman dünyasının və həmçinin Azərbaycanın gələcəyi uğrunda çarpışan əsl qəhrəmanları göstərməkdə çətinlik çəkirdi, tarixi şəxsiyyətlərə bir qədər məftunluq göstərirdi. Məmməd Cəfər öz əsərində bu meyillərə təəddüd kimi baxır, əslində bunlar təəddüddən çox inam, etiqad idi. Məmməd Cəfər yoldaş öz təhlilində realistlər ilə romantiklər arasındakı fərq, ziddiyyət və mübarizədən çox onların yaxınlığına, həmməsələ olmağına diqqət yetirmişdir. Romantiklərin tədqiqini, demək olar ki, çox yerdə realistlərin və inqilabçı demokratların baxışları ilə müşayiətdə göstərmişdir.

2. Azərbaycan ictimai-siyasi həyatının təsviri XX əsr şairləri arasında Caviddə hamıdan zəifdir. Doğrudur, dissertant "Şeyda"nı, "Azər" poemasını müasir, bir qədər də patriotik əsər sayır, ancaq "İblis"i, "Şeyx Sənan"ı, "Peyğəmbər"i, "Topal Teymur"u, "Səyavuş"un yanında bu əsərlər çox kiçik görünür.

Pis olmazdı ki, Cavid haqqında yazan müəllif bu sirri axtara idi. Necə olur ki, azadlıq mübarizələri, inqilablar dövründə milli zəmində yetişən bir sənətkar Azərbaycan tematikasına çox yerdə etinasız qalır. Bu, elm üçün də, oxucular üçün də, tarix üçün də maraqlı məsələdir.

3. Cavid haqqında tənqidi və bu tənqidin tarixçəsini işləyəndə dissertantın nəzərindən kənar qalan faktlar və hadisələr vardır. Mustafa Quliyev, Zeynallı, Mehdi və sair tənqidçilərin, əsasən, marksizm cəbhəsindən

olan tənqiddən, habelə xırım-xırda, təsadüfi rezenziyalardan başqa vaxtilə Cavid haqqında dedikcə ədalətsiz, vicdansız tənqidlər və çıxışlar olmuşdur. 34-cü ildə Sovet Yazıçılarının I qurultayı yadımızdadır. Orada partiya biletini arxasında gizlənən məşhur əferist Əhməd Trinic şairə qarşı elə qaba ittihamlarla çıxdı ki, Cavid əsəbi bir halda iclası tərk etdi. Yalnız məşhur sovet dramaturqu Vişnevskinin Trinicə və onun kimi ünsürlərə kəskin cavabı Cavidə müəyyən təsəlli oldu.

Əlbət ki, Trinic tək deyildi. Belə üzdənirəq tənqidlərin nəinki Cavidə, ümumən şeirə, ədəbiyyata ziyanı haqqında da bu əsərdə danışmaq olardı və lazım idi.

4. Cavid monoqrafiyasını təkmilləşdirmək üçün müəllif şairin arxivini axtarmaq cəhdini tərk etməməlidir. Doğrudur, arxiv əldə yoxdur və tapmaq çətinidir. Ancaq o da məlumdur ki, Cavidin və ümumən həbs olunan bir çox müəlliflərin arxivi müəyyən təşkilatlarda nəzarət altında saxlanmışdır. Bunların bəzisi indi əldə edilmişdir.

Habelə şairin həyatının son dövrü – 1937-1944-cü illər haqqında da yazmaq olar.

Müəllif əsərinin əvvəlində Cavidin 30-cu illərə qədər olan həyatı haqqında maraqlı məlumat verir və yazır: "Cavidin şəxsi arxivi əldə olmadığından hələlik onun tərcümeyi-halı haqqında bu qısa məlumatla kifayətlənmək lazım gəlir". Beləliklə də, Cavidin tam həyatı və vəfatı oxucuya aydın olmur. Monoqrafiyada bu lazım idi.

Partiyamızın XX qurultayı tarixi həqiqəti və ədaləti tamamilə bərpa etmişdir. Cavid və bir çox onun kimi ziyalılar tam bəraət almışlar. Şair və ədiblər keçmiş təhrifləri haqqında indi cəsarətlə yazdıqları halda ədəbiyyatşünaslar niyə yazmasın?

Əlbət ki, bu dediklərim yalnız bu əsərin müəllifinə yox, monoqrafiya yazan ədəbiyyatşünasların çoxuna aiddir.

5. Əsərin mündəricatında "mütərəqqi romantizmə aid tədqiqlər", "mütərəqqi roman-

tizm ideya xüsusiyyətləri" və s. kimi sərlövhlər görünür. Deməli, müəyyən bəhslər ancaq romantizmin mütərəqqi nümayəndələri haqqındadır. Hökmlər isə, ümumiyyətlə, romantizmə aid edilmişdir.

Əsərdə yeri gəldikcə bunlardan danışmaq, bunların işfəsi üzərində xüsusi dayanmaq dilimizə, şeirimizə, mətbuatımıza vurduqları ziyanları ətraflı göstərmək faydasız olmazdı.

Məmməd Cəfərin dissertasiyasını bütün bu kəsir və qüsurlarına baxmayaraq, küll halında yaxşı və sanballı bir elmi əsər kimi qiymətləndirmək lazımdır. Bu əsərin müəllifi filologiya elmləri doktoru adına tamamilə layıqdır.

Elmi şura üzvlərinin nəzərinə onu da çatdırmaq lazım bilirəm ki, Məmməd Cəfər Cəfərov tanınmış və yetişmiş bir alimdir. O, sovet ədəbiyyatı tarixinin yüksəliş dövrünü

əhatə edən mühüm üç monoqrafik ərkkin müəllifidir. Habelə Axundov, Mirzə Cəlil, Sabir, Füzuli kimi klassiklərin tədqiqində də çox iş görmüşdür və bizim fəal cəbhə yoldaşımızdır. O, Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri, rus ədəbiyyatı tarixi, rus klassikləri haqqında da bir çox dəyərli əsərlər yazmışdır.

Demək istəyirəm ki, Məmməd Cəfər ədəbiyyatçı doktorlar sırasına tamamilə həzır və müsəlləh gəlir. Onun heç bir güzəştə ehtiyacı yoxdur. Yazıqlar da, oxucular da onu xeyrixah, obyektiv, təmkinli və ləyaqətli bir ədəbiyyat tədqiqatçısı, görkəmli alim kimi tanıyırlar. Əminəm ki, elmi şura üzvləri müzakirə etdiyimiz gözəl əsərin müəllifinə yekdilliklə, ürəkdən səs verəcəklər.

12 iyun, 1961-ci il

MİRZAĞA QULUZADƏNİN “FÜZULİNİN LİRİKASI” TƏDQIQATI

İnqilabdan sonra ədəbiyyat elminin görkəmli nailiyyətlərindən biri də Füzuli əsərlərinin tədqiqi, təhlili, təbliği sahəsində görülməmişdir.

Azərbaycan alimlərinin bu sahədəki fəaliyyəti hətta sərhəd xaricində vəziyyətin dəyişməsinə, ümumən şərqşünasların Füzuli irsinə münasibətdə bir yenilik, aydınlıq yaranmasına səbəb olmuşdur.

Bununla belə, biz Füzulüşünaslıq elminin qarşısında duran vəzifələri bitmiş saya bilmərik: Füzuli haqqında yazmaq – əsl poeziya haqqında, insan mənəviyyatının sənətdə inikası haqqında, sənətin ecazkar, füsunkar qüdrəti haqqında xalq dühəsi və zəkasının bədii xariqələri haqqında, əsl şeirin keçmiş, indisi, gələcəyi haqqında yazmaq deməkdir. Buna görə də akademiyanın baş elmi işçisi Mirzağa Quluzadənin müdafiəyə təqdim olunan “Füzuli lirikası” adlı təzə əsəri mühüm və maraqlı bir addım sayılmalıdır.

Əsər müqəddimə və kitabıyyatdan başqa beş əsas fəsildən ibarətdir:

Füzuli lirikasının öyrənilmə tarixindən; Füzuli lirikasının əsas motivləri; Füzuli lirikasında bədii metod; Füzuli yaradıcılığında təsəvvüf; Füzuli şeirinin ənənələri.

Əsərin zahiri quruluşundan da göründüyü kimi müəllif əsas diqqətini şairin lirikasına, lirikanın dolğun məzmununa, əlvanlığına, zəngin bədii xüsusiyyət və yüksək keyfiyyətlərinə, ədəbiyyat tarixində müstəsna mövqeyi-

nə, dərin təsir gücü və əhəmiyyətinə vermişdir. Bu ətrafda diqqətli araşdırmalar aparmış, maraqlı və bir çox yerdə yeni, orijinal elmi hökmələr, nəticələr çıxarmışdır.

Məlumdur ki, Füzuli hər şeydən əvvəl lirik şairdir:

*Məndən Füzuli, istəmə əsar, mədhü zəmm,
Mən aşiqəm, həmişə sözümlə aşiqənədir.*

Tədqiqatçı buna görə də şairin qəlb, məhəbbət şeirini əsas təhlil obyektı götürmüşdür. M.Quluzadə Füzuli şeirinin mövzunu doğru təyin edərək yazır:

“Füzuli poeziyasında hakim mövzu, yüksək eşq əsasında qurulan həyat və səadət həsrətidir. Füzuli həyatın mənasını, məqsədini məhəbbətdə görürdü. Şairi ilhamlandıran, onu vəcdə gətirən sərvəbolyu, gülyanaqlı, gülmüş sinəli, nərgiz baxışlı, zehni ənəbər qoxulu canlı, insandır...”

Füzuli zamanəsinin əsl şeiri, xalq ruhu və mənəviyyətinə yaxın şeiri uğrunda çalışmağı özünə həyat məqsədi seçmişdi. Birinci dəfə ana dilində “nəzmi-nazik” yaratmağı başlıca vəcb vəzifə sayır, yüksək şeir sənətini dini, mövhumi, xurafat, səfsəfədən qoruyurdu:

*“Dövrən istər ki, xar ola nəzm,
Büzətü etibar ola nəzm.
Mən müntəzirəm vərəm rəvacın,
Bimar isə eyləyəm alacın.*

*Təmiri xərəbə talibəm mən,
İnşaalla ki, qalibəm mən!*

Müəllif Füzulinin bu misralarından sonra iftixarla deyir: “Böyük şairin bu sözləri tarixi həqiqəti əks etdirir. Füzuli, doğrudan da, şeiri xar olmaqdan qorudu”.

Tədqiqatçı, şairin əsərlərindən çıxaraq inandırıcı dəlillərlə sübut edir ki, Füzulinin ictimai lirikası da məhəbbət lirikası qədər qüvvətli və təsirlidir. Yalnız rübai, qəzəl, mürəbbilərdə deyil, qəsidələrində də, konkret bir obyektin, şəxsiyyətin tərənnümündə də Füzuli mütəfəkkir şairdir. Dövrünün zülm və zorakılıq quruluşuna qarşı ciddi protest edir. Zamanın qabaqcıl ideyalarını, xalq həyatı, idealını, böyük başarı arzulayan tərənnüm edir.

Əsərdə oxuyuruq: “Füzuli lirik şeiri, əsl həyat şeiri, xalq şeiri kimi qiymətləndirərək lirikadan xalqilik tələb edir”.

*Ki hər məhəfəlin zinətidir qəzəl,
Xirədməndlər sənətidir qəzəl.
Qəzəl de ki, məşhuru dövrən ola.
Oxumaq da, yazmaq da asan ola.*

Məhəbbət lirikasının Füzulidə üstünlüyünü göstərən bərabər müəllif bu lirikanın mahiyyəti, təbiəti, xüsusiyyəti haqqında da maraqlı mülahizələr yeridib deyir ki, burada məhəbbət ilahi mahiyyətdə, bəzi Avropa burjua alimlərinin düşündüyü kimi, “ibtidai” deyil, məhz yüksək ülvə məhəbbətdir. İnsanı yüksəldən, onu mərhumiyyət, zamanəsinin əsarət, mövhumat və xirdalıqlardan, məhdudluğundan ayırıb böyük mənəvi zövq və ideal ilə yaşadan əsl insani məhəbbətdir. Şairin istər xirda şeir və istərsə “Leyli və Məcnun” kimi epik əsərlərindəki lirik qəhrəman son dərcə yüksək mənəvi aləmi ilə zəngin, incə düşünən, dərin kədərənən, iztirab çəkən, canlı, müasir, həssas bir insandır.

Əsərin diqqətəlayiq fəsillərindən biri də şairin bədii metoduna həsr olunan hissədir.

Mir Cəlal

Bədii metod məsələsi xüsusilə Füzuli kimi nəhəng bir şairin bədii metodu ədəbiyyat elmində hələ lazımcıca işıqlandırılmamışdır. Son zamanlarda mərkəzi mətbuatda, Moskva universitetində, SSRİ Akademiyası alimləri arasında realizm haqqında aparılan mübahisə və müzakirələr göstərirdi ki, bu məsələ ətrafında fikir aydınlığı əldə etmək üçün hələ çox işləmək lazımdır.

Mirzağa Quluzadə Füzulinin bədii metodunu müəyyənləşdirərkən bir çox elmi bədii mənbələrdə, şeirimizin tarixinə, Nizami poemalarına müraciət edir və burada da romantikanın üstünlüyünü göstərir. Varlığa və ictimai hadisələrə romantik münasibət isə istər Füzuli, istər başqa böyük sənətkarlarda dövr ilə, ictimai quruluş ilə sıx əlaqədə alımb təhlil olunur. Müəllif doğru göstərir ki, “Füzuli lirik qəhrəmanın azadlıq arzuları, ürək çırpıntıları ancaq dini, məhdud feodal quruluşu və münasibətlərindən uzaqlaşmaq meyilləri ilə meydana çıxıb bilərdi. Məcnun dərd və ünsiyyət yoldaşını cəmiyyətdə tapa bilməyib təbiət səhnəsində, bulud, külək, ahu, pərvanə, şəm ilə ülfətdə axtarıbsa, bu bir bədii üsul, metod idi. Böyük şair bu vasitə ilə həm ağır ürək kədərini, həm də əsarətə, din ehtikamına qarşı kəskin etirazını bildirdirdi:

*Dövrən məni məzədə saldı,
Bilməm kim idi satan, kim aldı!*

Nakam Leylinin bu ürək yandıran nisgilli, həsrətli sözləri sevimli Sevilin etirazı qədər kəskin və mənalıdır.

Əsərin ilk fəslə Füzuli lirikasının öyrənilmə tarixi həm əhatə cəhətdən, həm də keçilmiş tədqiqat yolunu işıqlandırmaq cəhətdən əhəmiyyətlidir. Burada yalnız Azərbaycan, sovet alimlərinin yox, bütün dünyada Füzuli haqqında gedən tədqiqatın bir növ xülasəsi və Köprülüzadə, Nihad Tərhan, Qaraxan və s. burjua alimlərinin tənqidini verir. Bu hissə də elmi sübut və dəlillərlə zəngindir.

Əsərin ilk hissəsində müəllif o qədər də ehtiyacı olmayan izahata yol verir. Məsələn, Füzuli əsərlərinin nəşrindəki fərqlər, qüsurlar üzərində çox dayanır, izah, lüğət, coğrafi, tarixi, dini, əfsanəvi və fəlsəfi adlara şərh verilməsi haqqında təkliflər irəli sürür.

Lirikamı tədqiq obyektini seçən bir əsərdə bu mətləblərə o qədər də ehtiyac yoxdur. Bir də sovet dövründə Füzuli əsərlərinin nəşri və bu sahədə görülən, görülməyən işlər ayrıca tədqiq temasıdır ki, bunlardan ötəri danışmaq kifayət olmaz. Bu təfərrüat əvəzinə müəllif məhz lirikanın ictimai, fəlsəfi, nəzəri köklərinə, məzmun və bədiiyyat təhlilinə, müasir şeirimizdə müxtəlif və zəngin ənənələrə daha geniş yer verə bilərdi.

Bütün bu dediklərimiz və deyə bilmədiklərimiz arzular, güman etmək olar ki, ümumiyyətlə, Füzulüşünaslıq işinin, bu cəhətin əsgərlərindən olan M.Quluzadənin gələcək tədqiqatının vəzifələridir. Yəqin əsərini çapa verəndə müəllif bir də bu mətləbləri nəzərdən, mülahizədən keçirəcəkdir.

"Füzulinin lirikası" əsəri ümumilikdə alındıqda isə, mənim fikrimcə, yüksək nəzəri səviyyədə, müasir elmi tələblər əsasında yazılmış və sovet ədəbiyyatşünaslığımızı zənginləşdirən qiymətli bir əsərdir ki, öz müəllifinin filoloji elmlər doktorluğuna tamamilə layiq olduğunu göstərir.

Əsərin rusca nəşr olunmuş avtoreferatını da oxumuşam, dissertasiyanın məzmununa uyğundur və əsas hökmlərini doğru əks etdirir.

Onu da qeyd etməyi lazım bilirəm ki, Mirzəyə Quluzadə 25 ildən artıqdır ki, respublikamızda ədəbiyyatşünaslıq cəhəsinə sənə ilə çalışır, Nəsimi yaradıcılığına, klassik şeirə, qədim ədəbiyyata dair bir sıra qiymətli kitabça və məqalələrin müəllifidir. Əminəm ki, elmi şüramızın üzvləri M.Quluzadənin filoloji elmlər doktoru elmi dərəcəsi almasına ürək-dən səs verəcəklər.

5 fevral, 1965-ci il.

Mir Cəlil

KAMAL TALIBZADƏNİN "XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ TƏNQİDİ (1905-1917-Cİ İLLƏR)" TƏDQIQATI

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun direktor müavini, filoloji elmlər namizədi Kamal Talibzadə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin çox zəngin bir dövrünü, inqilab ərəfəsi illərinin ədəbi tənqidini tədqiq edərək maraqlı bir elmi əsər yazmışdır.

Məlum olduğu üzrə ədəbiyyat alimləri istər ayrı-ayrı ədəblərin, istərsə də ayrı-ayrı dövrlərin təhlilini verəndə ədəbiyyatşünaslıq və tənqid məsələlərinə öləri toxunmuşdur. Ancaq indiyə qədər ədəbi tənqid problemi xüsusən XX əsrin ədəbi tənqidi ayrılıqda heç bir zaman monoqrafik planda alimlərimizin tədqiq obyektini olmamışdır. Halbuki bu dövrün tənqidi öz məzmunu, ictimai-ədəbi əhəmiyyəti və təsiri nöqtəyi-nəzərindən heç də XX əsrin şeir, nəsr və dram məhsulundan geri qalmır. Talibzadə dövrün kəskin, mürəkkəb ictimai-siyasi, inqilabi hadisələrini, zəngin, əlvan mətbuat və ədəbiyyat materialını ilk mənbələrdən öyrənmiş, təhlil edib ümumiləşdirmiş, yeni nəticələr çıxarmış və elmi hökmlər vermişdir. Bu əsəri ilə dissertant əsrimizin əvvəllərində ədəbi həyatın və fikir tarixinin müstəqil bir sahəsinə çevrilən ədəbi tənqidin ilk müfəssəl elmi icmalını yaratmışdır.

Dissertasiyanın əsas fəsiləri aşağıdakılardır: XX əsr ədəbi tənqidinin tarixi kökləri; XX əsrin əvvəllərində ədəbi tənqidin mövqə-

yi; Azərbaycan ədəbi tənqidinin (1905-1917-ci illər) əsas cərəyanları: a) Demokratik tənqid; b) Burjuva tənqidi; c) Marksist tənqid.

Əsərin ikinci hissəsində F.Köçəri, S.Hüseyn, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, A.Səhhat kimi böyük simaların ədəbi görüşləri geniş təhlil olunur.

Mənbəyini keçən əsrdən başlayan yeni dövrün ədəbi tənqidi əsərdə düzgün təsnifləşdirilir, üç yerə bölünür: (Demokratik tənqid, burjuva tənqidi və marksist tənqid).

Bu əsas fəsilərin təhlilində başlamazdan əvvəl, müqəddimə şəklində keçən əsrlər ədəbi tənqidinin vəziyyətinə, xarakterinə, taleyinə diqqət yetirilir.

Tarixi adlar, rəqəmlər, sənədlər, mənbələr ilə zəngin olan bu tədqiqat əsərində dövrün həm şair və ədəbləri, həm qəzet, jurnal və nəşriyyatları, həm maarif ocaqları, həm də ədəbi məclis, təşkilat və hadisələri aydın görünür və diqqəti cəlb edir. Gətirilən fakt və yürüdülmən mülahizələrdə yalnız tənqid məsələlərini deyil, sanki bütün ədəbi, mədəni aləmi və bu aləmdə gedən mübarizələri aşkar görür, öyrənir.

Ədəbi həyat və inkişafın mürəkkəb və ziddiyyətli mənzərəsində M.F.Axundov, N.Narimanov, Mirzə Cəlil, Sabir, Ü.Hacıbəyov, A.Səhhat, A.Şaiq, F.Köçəri, Seyid Hüseyn, C.Cabbarlı, Fərhad Ağazadə, Rəşid Əfəndizadə, S.Qənizadə, Ə.Hüseynzadə, Əhməd-

bəy Ağayev və s. kimi müxtəlif səviyyəli və məfkurəli yazıçılar, məhz bir tənqidçi kimi, yaxud müəyyən ədəbi, estetik görüşün sahibləri kimi alınıb tədqiq olunurlar.

Ədəbi tənqidin inkişafı dövrün kəskin ictimai-siyasi mübarizələri fonunda izlənilir, əsasən bu mübarizələr cəbhəsindən mənəlaşdırılır və qiymətləndirilir. Dissertant öz elmi tədqiqatında dövrün ədəbi tənqid məsələlərini nəzəri planda, xalqın ictimai fikir tarixi ilə sıx əlaqədə alıb ədəbi stillər, ədəbiyyatın ictimai mübarizə rolu, müasirlik, xəlqilik, tipiklik, satira, dil, üslub və s. kimi mühüm problemləri sovet ədəbiyyatşünaslığı cəbhəsindən və mövqeyindən tədqiq və təhlil edib müvafiq hökmlər verir.

Talibzadə XX əsr ədəbi tənqidinin inkişafını üç əsas istiqamətdə alır.

Dissertasiyada bu cərəyanların hər birinin siyasi, fəlsəfi və estetik xasiyyətnaməsi verilməmişdir. Əsərdə çox doğru göstərilir ki, dövrün ədəbi mübarizələri illər keçdikcə məhz demokratik və marksist tənqidin üstünlüyü və get-gedə qələbəsi şəraitində davam etmişdir.

Əsərdə tənqidin ümumi inkişaf prosesi ilə yanaşı tək-tək görkəmli tənqidçilər ayrıca yaradıcı şəxsiyyət kimi alınır, monoqrafik planda təhlil olunur. Bu cəhətdən diqqət və səliqə ilə işlənmiş "Seyid Hüseynin ədəbi görüşləri", "F.Köçərlinin ədəbi görüşləri", "Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi görüşləri", "Sabirin ədəbi görüşləri", "A.Səhhatin ədəbi görüşləri" ayrıca qeyd olunmalıdır. Bu fəsilərin bəzisinin müəlliflərə yaradıcılıq xasiyyətnaməsi verilir və çox yerdə təhlilə yeni materiallar cəlb olunur (S.Hüseyn, F.Köçərli, C.Məmmədquluzadə bəhsləri). Bunlarla yanaşı, dissertasiyada M.Hadi, A.Sur, Y.V.Cəmənşəminin və teatr tənqidçisi Hacı İbrahim Qasımovun tənqid fəaliyyəti haqqında da ətraflı mülahizə yürüdülmür, yeni faktlar əsasında həmin simaların ədəbi mövqeyi xarakterizə olunur.

Ümumiyyətlə, demək lazımdır ki, K.Talibzadə tədqiq obyektini seçdiyi mühüm bir elmi

məsələni səbir və təmkinlə, ətraflı və diqqətlə öyrənmiş, müasir sovet ədəbi cəbhəsindən düzgün qiymətləndirmiş, əsasən, doğru nəticələrə gəlmişdir. Həm müəllifi üçün, həm də müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin üçün şübhəsiz yeni və mühüm bir nailiyyət olan bu əsər ali məktəb tələbələri və aspirantlar, müəllimlər üçün çox faydalı bir ədəbi vəsait kimi də istifadə oluna bilər və olmalıdır.

K.Talibzadənin bu yeni və dəyərli tədqiqatı yalnız ədəbiyyatşünaslığımızın, yalnız ədəbiyyat elminin nailiyyəti kimi yox, həm də ictimai fikir inkişafı tarixini izləmək, öyrənmək nöqtəyi-nəzərindən maraqlı və əhəmiyyətli bir əsərdir.

Əsərin sonunda dövrün ədəbiyyatını, mətbuatını, vətəndə və xaricdə aparılan tədqiqat materialını əhatə edən kitabıyyət verilməmişdir.

Bütün bu məziyyətləri ilə bərabər, "XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi tənqidi" əsərində bəzi qüsurlar da vardır ki, göstərməyi və çap olunanda bunlara diqqət yetirilməsinə lazım bilirəm:

1. Məlumdur ki, C.Məmmədquluzadə yeni əsrin əvvəllərində ədəbi siyasət və mübarizələrin mərkəzində duran ən fəal, ən münəvvar bir ədib idi. O, realizm ədəbi cərəyanına, müəyyən dərəcədə demokratik tənqiddə istiqamət və sına verirdi. Buna görə də "Molla Nəsrəddin" ədəbi cəbhəsi və şəxsən Mirzə Cəlilin ədəbi görüşləri tənqidi fikir tarixini tədqiq edən dissertantın diqqətini daha çox cəlb etməli idi. Mirzə Cəlil ədəbi qrupu təhlilin mərkəzinə qoyulmalı idi.

2. F.Köçərli peşəkar tənqidçi idi. Ancaq onun əsas görüşləri və ədəbi prosesa münasibəti Mirzə Cəlil ədəbi cəbhəsi ilə birlikdə alınıb vəhdətdə göstərilməli idi. Belə bir münasibət xüsusən Köçərlinin ədəbiyyat tariximizdəki mühüm xidmətinə qeyd etmək, həm də realistlərin əlbirliyini qüdrətli göstərmək üçün lazım idi.

3. Tənqidçilərin ədəbi görüşlərini izah və müəyyən edəndə dissertant ümumi ictimai, mədəni məsələlərə (qadın azadlığı, əlifba, din,

məktəb və s.) müraciət edir. Ancaq bu müraciət bəzən əsas mətləbdən uzaq, artıq təfsilatə aparır, əsərin və müəllifin yığcam təhlil stilinin ağırlaşmasına səbəb olur (F.Köçərli, Seyid Hüseyn bəhsləri).

4. Rza Zəki, Bağır Cabbarzadə, Ağa Kərim Kərimov kimi ədəbiyyat tarixi üçün əhəmiyyətli adamların yazıları üzərində dayanmağa dəyməz. Dissertant ayrı-ayrı ədəbi problemlərin təhlilini əsas götürərək həmin məsələni ayrı-ayrı ədəbi şəxsiyyətlərin görüşlərində izləyir və araşdırır. Buna görə də bəzən ləhbüd təkrarlar meydana çıxır ki, bu da əsərdə lüzumsuz səhifələrin çoxluğuna səbəb olur.

5. Müəllif yeni və lazımcına öyrənilməmiş mövzu götürdüvü və çox mətləbləri əhatə etməli olduğu üçün bəzən tədqiqatı bütün fəsilərdə eyni səviyyədə aparır, "Demokratik tənqid", "XX əsrin əvvəllərində ədəbi tənqidin mövqeyi" fəsiləri dərin, daqiq və zəngin verildiyi halda, "XX əsr tənqidinin tarixi kökləri" və bəzən şəxslərə həsr edilən oçerklər nisbətən ümumi planda işlənmişdir. Romantizm bəhsində müəyyən ümumilik və mücərədlilik gözə çarpır. Burada şairlərdən, bədii materiallardan misal gətirilir, ancaq daha vacib olan tənqiddən, ədəbiyyat alimlərindən lazımı nümunələr verilmir.

6. Dissertasiyanın 230-cu səhifəsində deyilir: "A.Sur ədəbi gəncliyi də az kömək etmirdi. O zaman "Molla Nəsrəddin" də "Dabanı çatdaq adam" imzası ilə tez-tez çıxış edən Əli Razi Suru öz müəllimi, yol göstərənini adlandırdı".

Yaxşı olardı ki, dissertant belə hökmlərini ədəbi hərəkətdə mühüm rol oynayan şəxsiyyətlərin adı ilə, onların mülahizələri ilə təsbit, təsdiq edəydi. Ədəbi gəncliyin qayğısı-

nı çəkmək, ona istiqamət vermək Mirzə Cəlil, Sabir, Səhhat, F.Köçərli kimi böyük simaları daha çox düşündürdü. Belə bir gəncliyin nümayəndəsi kimi də Əli Razi səciviyyə deyildi. Dissertantın həmin məsələ haqqında gətirdiyi misallar A.Surun vəfatından nekrolojiyədir. Nekroloqlarda isə mələmduki ki, mərhuma ancaq tərif deyirlər. Elmi təhlil və münəqışə üçün belə mənbə tutarlı sayılmır.

Bütün bu göstərdiyim qeyd və qüsurlar müəllifin zəngin ədəbi həyat və mübarizələri əhatə və tədqiq edən yeni, maraqlı, dərin, elmi əsərinin qiymətinə xələl gətirə bilməz. Kamal Talibzadənin uzun illər boyu yaradıcı zəhmətinin məhsulu olan bu əsər təkcə müəllifin deyil, həm də ədəbiyyat elminin görkəmli nailiyyəti kimi qiymətləndirilməlidir.

Dissertasiyanın rusca nəşr olunmuş avto-referatı ilə də tanışam, müəllifin əsas tezis və hökmlərilə uyğundur.

Onu da Elmi Şuranın nəzərinə çatdırmaq lazımdır ki, Kamal Talibzadə respublikamızda tanınmış, görkəmli, istedadlı bir ədəbiyyatşünasdır. O, "Abbas Səhhat", "Qorki və Azərbaycan" kitablarının, sovet ədəbiyyatına, ədəbiyyat tarixinə aid bir sıra mühüm nəticələrin müəllifidir. Neçə ildir ki, Akademiyanın Ədəbiyyat İnstitutuna və Yazıçılar İttifaqında tənqid bölməsinə rəhbərlik edir, respublikada elmi, ədəbi həyatın fəal iştirakçısıdır.

Bütün bunları nəzərə alaraq müdafiyyə təqdim edilən "XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi tənqidi (1905-1917-ci illər)" əsəri üçün onun müəllifi Kamal Talibzadəni filologiya elmləri doktorluğuna tamamilə layiq bilirəm.

5 aprel, 1965-ci il.

ABBAS ZAMANOVUN “MÜASİRLƏRİ SABİR HAQQINDA” ƏSƏRİ

XV əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və nəşri sahəsində çoxdan çalışan və bu sahədə xeyli faydalılıq görən ədəbiyyatşünas Abbas Zamanovun filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün müvəffəqiyyətlə müdafiə etdiyi, Azərbaycan SSR EA İctimai Elmlər bölməsi Elmi Şurasının işə doktorluq dissertasiyası kimi təkrar müdafiəyə buraxdığı əsər hər şeydən əvvəl öz orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir.

Müəllifin iki cilddən ibarət bu maraqlı əsəri ədəbiyyatşünaslıq elminiz üçün tamamilə yeni materialların tədqiqi əsasında yazılmışdır. Dissertant uzun illərdən bəri arxivlər, kitabxanalar, muzeylərdə apardığı gərgin elmi axtarışlar nəticəsində öz mövzusunə dair külli miqdarda yeni əlyazmalar, sənədlər tapıb meydana çıxarmışdır. İndiyacan tədqiqatçılardan nəzərindən keçəndə, pərakəndə halında küncdə-bucaqda qalan naməlum materiallar müəllifin diqqətini cəlb etmiş və dissertasiyanın tədqiq mənbəyi olmuşdur.

A.Zamanovun əsərinin yalnız Sabir bədii irsinin tədqiqi sahəsində deyil, ümumən XX əsr azəri ədəbiyyatı tarixinin öyrənilməsində əhəmiyyəti vardır.

“Müasirləri Sabir haqqında” problemini ilk dəfə qoyub həll edən bu əsər tədqiqatın zənginliyi, elmi təhlil və ümumiləşdirmələrin dərinliyi ilə təşəkkül tapmaqda olan sabirşünaslıq elminiz üçün yenidir. Bu əsər sabirşü-

naslığa yeni və qiymətli bir hədiyyədir. Bizcə, əsərin doktorluq dissertasiyası səviyyəsində olmasını şərtləndirən əsas məziyyət də bundan ibarətdir.

Təcrübəli ədəbiyyatşünas kimi tanıdığımız dissertant müasirlərin Sabir haqqında fikirlərini tədqiq edərək dövrün ədəbi hərəkatı ilə sıx surətdə əlaqələndirmişdir. Dissertasiya bizi yalnız müasirlərinin Sabirə münasibəti, böyük şairin öz dövründə necə qarşılanması, ədəbi tənqidin onu necə qiymətləndirməsi ilə deyil, ümumiyyətlə, zamanın ədəbi hərəkatı ilə tanış edir. Müəllif öz tədqiqatını siniflər mübarizəsi, bir-birinə zidd ictimai fikirlərin çarpışması ilə bağlayır, bütün ədəbi hadisələri zəhmətkeş kütlələrin öz azadlığı uğrunda mübarizəsinə, zamanın aparıcı ideologiyasına əsaslanaraq qiymətləndirir. Beləliklə, dissertantın təhlilləri, qiymətləri, nəticələri və mühakimələri, əsasən, sağlam bir metodologiya üzərində qurulmuşdur.

Dissertant öz mövzusu ilə əlaqədar olaraq Sabir irsinin ətrafında indiyədək mübahisəli qalan bir sıra məsələlərin üzərində dayanıb onları möhkəm dəlillərlə həll edə bilmişdir. Məsələn, şairin bəzi müasirləri Sabirlə Cəlil Məmmədquluzadəni bir-birinə qarşı qoyaraq “Sabir “Molla Nəsrəddin”i yetişdirmişdir, yoxsa “Molla Nəsrəddin” Sabiri?” sualı ətrafında qeyri-elmi bir mübahisə meydana atmışdılar. Bu mübahisə iyirminci illərdə bir çoxlarını da maraqlandırmış, o zaman Sabir

haqqında yazanlar bu haqda bir-birinə zidd fikirlər söyləmişlər.

Dissertant öz əsərində bu məsələni izah edərək belə bir doğru nəticəyə gəlmişdir: C.Məmmədquluzadə ilə Sabiri bir-birinə qarşı qoymaq metodoloji cəhətdən yanlışdır. “Molla Nəsrəddin” də, molla nəsrəddinçilərin “ağsaqqal yoldaşı” C.Məmmədquluzadə də, Sabir də o zaman ictimai mühitin məhsuludur. Onları 1905-ci il inqilabı yetişdirmişdir. 1905-ci il inqilabı olmasaydı, nə “Molla Nəsrəddin”, nə C.Məmmədquluzadə, nə Sabir, nə də onların məsləkdəşləri olan digər yazıçılar yetişə bilərdilər”.

Əsərin qiymətli cəhətlərindən biri də budur ki, Sabir yaradıcılığı mücərrəd, məhdud götürülmür. Böyük sənətkarın poeziyamızın tarixində, xüsusən XX əsr azəri şeirindəki yenipərəstliyinin mahiyyəti açıqlır. Mirzə Cəlilin və ümumən “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin köhnə, sxolastik şeirə qarşı kəskin, amansız mübarizəsi Sabir inqilabı satirik məktəbinin özünəməxsus döyüşkən stili və dili ilə göstərilir.

Dissertasiyanın “Şeirdə inqilab” adlanan dördüncü fəslə xüsusilə qeyd olunmalıdır. Bizcə, bu fəsil əsərin ən qüvvətli fəslidir.

Müəllif burada A.Səhhat, F.Köçərli, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyov, T.Səhbazı, Yusif Vəzir və başqa müasirlərinin müxtəlif zamanlarda Sabir yaradıcılığı ətrafında apardıqları ədəbi təhlillər üzərində müfəssəl dayanır, materialı saf-çürük edir, ümumiləşdirir. Müasirlərinin Sabir haqqındakı tənqidi fikirlərini şərh edərək dissertant müasir ədəbiyyatşünaslığın prinsiplərinə sadıq qalaraq birtərəfliyə, aludəçiliyə yol verməmişdir. O, yeri gəldikcə Sabirin müasirləri ilə mübahisəyə girişib onların yanlış tənqidi fikirlərini elmi cəhətdən obyektiv qiymətləndirmişdir. O, belə bir doğru nəticəyə gəlib yazır ki, müasirlərinin Sabir irsi haqqındakı tənqidi fikirlərindəki yanlış və məhdud cəhətlər təsadüfi deyildir. Sabir kimi nəhəng bir sənətkarın haqqı

Mir Cəlil

qiymətini ancaq hakim dünyagörüşü ilə silahlanmış ədəbiyyatşünaslıq elmi verə bilərdi ki, Azərbaycan filoloqlarının Sabir yaradıcılığı üzərində apardığı geniş tədqiqat, yaratdıqları monoqrafiyalar bu hökmü təsdiq edən gözəl sübutdur”.

Dissertasiyanın yaxşı cəhətlərindən biri də budur ki, müəllif öz tədqiqatında yalnız Azərbaycan materialları ilə kifayətlənməmişdir. O, inqilabdan əvvəlki rus, erməni, gürcü, tatar mətbuatından da istifadə edib, Sabirin görkəmli bir şair kimi hələ o zaman başqa xalqların oxucuları arasında tanınması, şöhrət tapmasına dair bir sıra maraqlı misallar göstərmişdir. Demək, A.Zamanovun dissertasiyası qonşu xalqlarla ədəbi əlaqələrimizin öyrənilməsi sahəsində də müəyyən əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyaya əlavə edilən mətnlər və onların elmi şərhlərinin əhəmiyyəti xüsusilə diqqətəlayiqdir. Bu mətnlər yuxarıda deyildiyi kimi, illər boyu davam edən elmi axtarışların nəticəsində toplanılıb tərtib və şərh edilmişdir. Bu mətnlərin tapılıb üzə çıxarılması və şərhləri ilə M.Ə.Sabirin həyat və yaradıcılığının, eyni zamanda XX əsr azəri ədəbiyyatının bir sıra qaranlıq cəhətləri müəyyən dərəcədə işıqlandırılmışdır.

Ümumiyyətlə, yüksək elmi səviyyədə yazılmış bu dissertasiyanın bəzi qüsurları da vardır. Məsələn:

1. Dissertasiyada, xüsusən onun birinci və ikinci fəsilərində Sabir müasirlərinin fikirləri geniş, onların şərhləri, yəni dissertantın öz fikir və mülahizələri isə nisbətən müxtəsər verilmişdir. Bizcə, dissertantın öz fikirlərinə daha geniş yer verilməli idi.

2. Dissertant “Şeirdə inqilab” adlanan dördüncü fəsilə müasirlərin Sabir haqqındakı tənqidi fikirlərində qüsurlu və məhdud cəhətləri də göstərmişdir. Lakin nədənsə o, “Bəzi mübahisələr” adlanan beşinci fəsilə bir daha bu məsələyə qayıdıb təkrara yol verir. Bizcə, eyni məsələdən iki fəsilə də bəhs etməyə ehtiyac yoxdur.

3. Doğrudur, dissertasiyanın bir sıra səhifələrində Sabir ədəbi məktəbi, Sabirin müasir şairlərə təsiri haqqında bəhs edilmişdir. Bizcə, bunlar kifayət deyildir. Dissertant Sabir ədəbi məktəbinin xüsusiyyətləri, onun öz dövrünün poeziyasına təsiri üzərində müfəssəl dayanmalı idi. Bu, vacib və lazım idi, əsəri daha da zənginləşdirərdi.

4. Dissertasiyada A.Səhhət, F.Köçərli, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyov kimi görkəmli şair, adiblərlə yanaşı, ikincidərəcəli müəlliflərin (məsələn, H.İ.Qasımov, M.Hacınski, Ə.Fəhmi və b.) adı tez-tez çəkilir. Halbuki həmin müəlliflərin Sabir irsini qiymətləndirmək cəhətdən əhəmiyyətli əsərləri yox kimidir.

5. A.Zamanovun dissertasiyası, ümumiyyətlə, səlis dildə, aydın üslubda yazılmışdır. Lakin bəzi cümlə, tərkib, söz uyğunsuzluqlarına da rast gəlmək olur.

İctimai elmlər bölməsi Elmi Şurası A.Zamanovun filoloji elmlər namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün müdafiə etdiyi əsərini doktorluq dissertasiyası kimi təkrar müdafiəyə buraxmaqda doğru hərəkət etmişdir. Dissertasiya öz elmi səviyyəsi, əhatəsi və tədqiqat vüsəti ilə doktorluq dissertasiyasının tələblərinə cavab verir və onun müəllifi Abbas Fətəh oğlu Zamanov filoloji elmlər doktoru elmi dərəcəsi almağa tamamilə layiqdir.

18 fevral, 1966-cı il.

GÜLHÜSEYN HÜSEYNOĞLU HAQQINDA SÖZ

Gülhüseyn Hüseynoğlu sovet ədəbiyyatının orta nəslinə mənsub görkəmli adiblərdəndir. O, otuz ildir ki, öz saf, səmimi, təbii hiss, həyacanlarını bədii sözün qüdrətilə sovet oxucularına deyir, onları düşündürür və ruhunu, zövqünü oxşayır. Bədii sözün qüdrətilə oxucunu düşündürmək ədib üçün böyük məharət, məziyyət və xoşbəxtlikdir. Gülhüseyn Hüseynoğlu oxucuların dərin rəğbətini qazanmış, imzasını sevdirmiş sovet adiblərindəndir. Onun hekayə, povest və mənsur şeirləri sovet adamlarının dinc, qəhrəman əmək coşğunluğunun tərənnümünə, müasir insanın saf və təmiz əxlaqi keyfiyyətlərinə həsr olunmuşdur.

On altı kitabın ("Xəzərin qoynunda", "Bir ömrün çıraqları", "Nigarançılığın sonu", "Ay nur çiləyəndə", "Mənsur şeirlər", "Yaşatmaq üçün", "İnsan", "Mücrü" və s.), çoxlu tədqiqat əsərinin müəllifi bu əməksevər yazıçının xarakterik bir əsəri qarşımızdadır: "Mücrü"!

Bu həcmcə kiçik, məzmunca cazibəli, şəkilcə gözəl və mənalı bir şeirdir. Müəllifin diqqətini çəkən hadisə ictimai həyat və cəmiyyətimiz üçün xarakterik, hər kənd və hər şəhərdə, ailədə təsadüf edilən canlı bir səhnədir: Ana gəlin köçən qızına kiçik, yaraşıqlı bir mücrü bağışlayır. Mücrünün əziz ana yadigarı kimi həmişə paltar dolabının yuxarısında qoyub, qiymətli şeyləri orada saxlayırlar.

1941-ci ildə faşistlərin ana torpağımıza basqın etdiyi zamanda – Vətənin ağır günün-

də ailə başçısı cəbhəyə gedir. Ailə ehtiyacı, körpələri saxlamaq qayğısı mücrünü boşaldır. Ana balalarını çətinlik ilə böyüdür.

Günün birində mücrü açılır. Boşalmaq üçün yox, daha mühüm hədiyyələri – məktəb bitirən balaların diplomlarını qoynuna almaq üçün açılır.

Əsərdə adi, təbii, həyatı bir mənəzərə yazıçının diqqətini cəlb etmiş, həyacanlı ürək döyüntüsü ilə, ilhamla təsvir olunmuşdur.

Biz sadə sovet ailəsinin nə ünvanını bilir, nə familiyasını, nə tərcümeyi-halını, nə də tarixini görürük. Ancaq ailəni bütünlükdə öz şərafəti, öz taleyi, öz mənliliyi ilə görürük. Kiçik və yıgcam bir sətirdə səmimi, həqiqi bir lövhə canlanır.

Sovet ədəbiyyatının ağısaqqalı, böyük zövq və diqqət sahibi Konstantin Fedin "Mücrü" barəsində gözəl yazmışdır: "Bu əsər ona görə diqqətəlayiqdir ki, oxucunun hissini hökmə, lakin çox incə bir tərzdə keçmiş günlərdən bu günə gətirib çıxarır və yeni dünyamızı onun əsil ideal mənasında açıb göstərir.

Əsərdəki məcaz varlığın canlı obrazına çevrilir. Bu metamorfoz məni ovsunlamışdır".

Ədəbiyyatımızda mənsur şeirin inkişafı Gülhüseyn Hüseynoğlunun adı ilə bağlıdır. Gülhüseynin mənsur şeirlərində kəskin müşahidə qüvvəti, coşğun hiss, həyacan, sadə adamlara hərtərəfli səmimi münasibət duyuruq.

Bədii əsərin vacib xüsusiyyətləri – sözə qənaət, iti müşahidə, ictimai məna, təfsilatdan

qaçmaq, mürəkkəb həyatı hadisələri saf-çürük etmək, müasir inkişaf baxımından mənalandırmamaq – Gülhüseynin mənsur şeirlərini sevirir və yayır.

Mənsur şeir bizim ədəbiyyatda az yazılan bir bədii formadır. Bəziləri güman edir ki, burada fakt yox, həyat yox, pafos, nida, xitab, çağırış, söz təkrarı ilə ötürmək olar. Şəhvird.

Hər yerdə, hər sənətdə, hər janrdə olduğu kimi, mənsur şeirin də canı və qanı həyat həqiqətidir.

Yuxarıda misal çəkdiyimiz bədii lövhəni sənətkar gözü ilə mənalandırmamaq Gülhüseyn qələminin həssaslığı və itiliyinə sübutdur.

Müəllifin başqa bir mənsur şeirini götürək. "Ata" adlandırılan bu şeirdə ilk övlad sahibi olan bir gəncin atalığı sənəti tərənnümü olunur. Ata hər yerdə adı ilə, işdə peşəsi ilə – müəllim, evdə isə ata deyə çağırılır. "Birinci ad nə qədər əziz, ikinci nə qədər şərafətdirsə, üçüncü də bir o qədər fərəhlidir".

Təzə, həqiqi sevgi, əsl insani, sağlam və təndəşliq duyğu və düşüncələri ilə qurulan ailədə ilk dəfə körpə əsənin eşidilməsi doğrudan da qibtəyə layiq bəxtiyarlıqdır. Müəllif bir səhifəlik təsvirdə bunu oxucusuna itfixar və sevinclə danışır. Bir səhifəlik təsvirə bir povest materialını sığdırmamaq hünər istəyir və bu, haqqında danışdığımız mənsur şeirlərin səciyyəvi xüsusiyyətidir.

Gülhüseyn Hüseynoğlunun "Seçilmiş əsərləri" kitabı onun ilk hekayəsi – "Ana" ilə açılır. "Ana dili" şeirində ədib dilimizə müraciətən yazır: "İlk gecədə, yuxusuz qaldığım ilk gecədə, ilk ağır sınaq gecəsində necə də köməyimə gəldin, qüdrətinlə əks barəsindəki düşüncələrim öz qəlibinə düşdü, söz qəlibinə düşdü. Səxavətini unutmamışam!".

Sınaq uğurlu olub, dilin səxavəti yerinə düşüb. Yadımdadır, ilk dəfə Nəvəni adına klubda oxunan, sonra "Ədəbiyyat qəzeti"ndə (3 noyabr, 1944) çap olunan "Ana" hekayəsi o zaman bizim hamımızın xoşuna gəldi. Muzakirə zamanı, xalq şairimiz Səməd Vurğun,

xüsusən bu əsərdən ağız dolusu danışdı, onu əsl poeziya nümunəsi adlandırdı, müəllifin istedadına yüksək qiymət verdi. Bu hekayə indi də şairinə kimi dərsliklərə salınır. Çünki bu hekayədə oğul itirən, gözü yollarda qalan anaların ümidi ifadə olunub. Qələbə naminə qəhrəmanlıqla həlak olan igid oğulların xatirəsi əbədiləşib. Bu hekayə Böyük Vətən müharibəsi dövründə yazılan ən yaxşı əsərlərimizdən biridir.

Gülhüseynin əsərlərində müasir, sağlam ailə hissi olduqca güclü və üstündür. Müəllif bu hissi bir fərdi xüsusiyyət kimi yox, sovet adamının zəruri əxlaqi keyfiyyəti kimi, və təndəşliq vəzifəsinin mühüm bir cəhəti kimi təsvir edir. Yazıçı sovet ictimaiyyətinə möhaz belə sağlam ailələri necə sevib hörmət bəslədiyini, Səriyyə ("Bir ömrün çraqaları") kimi anaların qəhrəmanlığa layiq olduğunu inandırıcı lövhələrlə göstərir. Ədibin bu qəbildən olan, ictimai əxlaqi bədii şəkildə təbliğ edən əsərləri, xüsusən indi müasir cavanlar arasında ailəyə məsuliyyətsiz, başdansaovdu münasibət bəsləyən ünsürlər olduğu bir zamanda daha mənalı və əhəmiyyətlidir!

Gülhüseyn Hüseynoğlu yurdumuzun, el-obamızın nəğməkarıdır. Onun qələmində vətənin gözəl lövhələri: "Dağ da qartallı yalçın qayalarıyan, gurultulu şələləsiyə, meşə də yeddi bulağın suyuyan, yarpaqları tırək ağaclarıyan, bülbüllü kol-kosuyan, dəniz də dəstə-dəstə qağayılarıyan, kəhrəba qumlarına ütü çəkən ləpələriyə, təmiz, ürəkəçən, səliqəli səhiliyə" sənətkarlıqla gözələrimiz qarşısında canlandırılır və bizim torpağa bağlılığımızı daha da gücləndirir.

Gülhüseyn Hüseynoğlu bədii ədəbiyyatı ictimai tərbiyənin, əxlaqi-mühüm, kəsərlə silah kimi düşünür, buna görə də o yalnız böyüklərə yox, balaca dostlara da öz ürək sözünü və məsləhətini deyir. Yaxşı ki, deyir! Balacaları unutmamaq bizim heç birimizin haqqı yoxdur.

Ədibin əsərlərində bir cəhət də diqqətə layiqdir. Həyat hadisələrini tam mürəkkəbliyi

ilə, ziddiyyəti ilə, işığı və kölgəsi ilə birlikdə alıb mənalandırmamaq! O, müsbət qəhrəmanların həyat və qələbə yolunu hamarlamır. Cavanlar təhsildə də, işdə də, sənət öyrənməkdə də, əmək prosesində də sxem kimi yox, canlı insan kimi təbii, inandırıcı görünür, bir həqiqət kimi təsir bağışlayırlar. Əsərlərində yazıçı qəhrəmanın kədər və məyusluğunu götürməkdən qorxmır. Lirikə, qəlibin ən incə tellərini torpədən daxili həyəcan təhkiyənin üzvi bir xüsusiyyətinə, lirik ifadənin təbii ahənginə çevrilir.

Gülhüseyn heç kimə bənzəməyən, özünün dəst-xətti, üslubu olan, həmişə axtaran, poetik kəşflər edən, özünə tələbkar, əsərləri üzərində zərgər dəqiqliyi ilə işləyən, oxucusuna və ümumən ədəbiyyata hörmət bəsləyən, az yazmağı, mənalı yazmağı sevən yazıçıdır. Onun yazılarında süni effekt tapmaq çətindir. Şairənəlik, emosionallıq, axıcılıq, aydınlıq və sadəlik onun bədii dilini sevdirmən cəhətlərdəndir. Onun hekayə, povest və mənsur şeirləri yalnız respublikamızda yox, qardaş respublikalarda yayılmaqda və bir sıra xarici dillərdə (ingilis, fransız, ispan, polyak, makedon və s.) nəşr olunmaqdadır.

O, həm də diqqətli, məsuliyyətli bir ədəbiyyat tədqiqatçısıdır. Gülhüseynin böyük sovet şairi M. Müşfiq haqqındakı tədqiqat hər yerdə sevilir, təqdir olunur. Onun "Müşfiq" monoqrafiyası və "M. Müşfiqin yaradıcılıq yolu" dissertasiyası sovet ədəbiyyatşünaslığında mühüm hadisə kimi qiymətləndirilmişdir. Ədəbiyyat tariximizdə ədəbi simalara və əsərlərə münasibətdə Gülhüseynin diqqəti, səliqəsi həmişə seçilir.

Gülhüseyn Hüseynoğlu 20 ildən artıqdır ki, Azərbaycan Dövlət Universitetində sovet ədəbiyyatından yüksək məzmunlu, dərindən mənalı mühazirələri ilə tələbələrin hörmət və məhəbbətini qazanmışdır.

Gülhüseyn Hüseynoğlu yaradıcılığının kamil dövrünü yaşayır və ildən-ilə məzmunlu yaradıcılıq məhsulu verir. Sovet oxucuları onun yeni-yeni əsərlərini rəğbətə gözləyir və izləyirlər.

Bu kitab ilə Gülhüseyn Hüseynoğlu – müasir sovet nəsrinin məşhur nümayəndələrindən biri – keçdiyi yaradıcılıq yoluna nəzər salır, fikrən oxucularını da özü ilə aparır: müəyyən səciyyəvi əsərlərini onlara göstərmək istəyir. Yaxşı niyyətdir. Güman etmək olar ki, oxucularımız ədibin bu niyyətini bəyanəcəklər.

BÖYÜK DOST HAQQINDA KİÇİK QEYDLƏR

Səməd Vurğun haqqında xatirə yazmaq onunla yaxın, yaşlı, həmkar yoldaşlar üçün həm asan, həm də çətindir.

Asandır ona görə ki, otuz beş il ərzində mədəniyyət və ədəbiyyat cəbhəsində birgə çalışmışıq, birgə addımlamışıq. Çətindir ona görə ki, böyük şairin hadisələr, adamlar, faktlar haqqındakı mülahizələrini təxmini yox, dürüst göstərmək lazımdır.

Mən Səməd Vurğunu 1923-1927-ci illərdə Gəncə müəllimlər seminariyasında oxuduğum illərdən tanıyıram.

O zaman Gəncədə Sovet hakimiyyətinin qayğı və diqqəti sayəsində sənaye, maarif, mədəniyyət ocaqlarının sayı gündən-günə artırdı. Şəhər respublikanın, ümumən sovet ölkəsinin inkişaf sürətini yaxşı əks etdirirdi. Yağ-sabun zavodu, mahud fabriki, vağzal ilə şəhər arasında çəkilən dəmir yolu, həmin yol boyu sıralanan fəhlə evləri, izdihamlı, işgüzar fəhlə yığıncaqları yeni həyatın qələbəsini əks etdirirdi.

Dəmir körpü yanındakı maarif evinin binasında vaxtaşırı ictimai-mədəni yığıncaqlar keçirilirdi.

Bələ məclislərdən biri Bakıdan gəlmiş proleter şairlərlə görüşə həsr olunmuşdu. Qonaq şairlər, o cümlədən Ə.Fövzi öz şeirlərini oxuyurdu. Boz şinelli, qarayanız, qıvrımsaq bir oğlan tribunağa çıxdı, pafosla danışmağa başladı.

– A yoldaşlar, bayaq burada Əbdülbaqi Fövzi yoldaş şeir oxudu. Siz də onu alqışladınız:

*Komsomol qız mani gəl, dinlə bir az
Komsomol qız sənin olsun da al yaz!*

A yoldaşlar, bu, şeir deyil, açıq məktubdur. Bunu alqışlamaq yeni şeirə ehtiramsızlıqdır axı!

Natiqin kəsərli, təsirli sözləri aylaşonların diqqətini toplayırdı. Sıralardan ümumi pıçlıt keçdi, adamlar biri-birindən soruşmağa başladılar:

- Bu oğlan kimdir?
- Bu harada oxuyur?
- Bu harada dərslər verir?

Məlum oldu ki, tribunada həyəcanla danışan Səməd Vurğundur.

O vaxtlar Gəncədə nəşr olunan "Qızıl Gəncə" jurnalında şairin ilk şeirləri nəşr olunurdu. S.Vurğun öz çıxışları, şeirləri, mədəni həyatda fəal iştirakı ilə "Qızıl qələmlər" cəmiyyətinin Gəncə şöbəsini xeyli canlandıırırdı. Fəhlə yığıncaqlarında böyük şairin ilk çıxışları xüsusi hörmət və diqqətlə qarşılanırdı.

"Mən Vurğunun müstəsna istedadını yaxşı duyurdum. O vaxt onun haqqında məqalə də yazmışam (1932, "Hücum" jurnalı).

Böyük şairin şeirə, ədəbiyyata məhəbbəti tükənməz idi. Məhz buna görə də xalturaçıları görən gözü yox idi.

Səməd Vurğun böyük şair kimi yüksəlsə də, tezliklə onun çoxcəhətli istedadı ictimai-elmi fəaliyyətində də üzə çıxdı. O, Respublika Elmlər Akademiyasına prezident müavini təyin olunanda mən Ədəbiyyat İnstitutunda şöbə müdiri idim. Bizim ədəbi klassiklərimi-

zin tərcüməsi, təbliği, çoxcildli ədəbiyyat tarixinin yaradılması onu çox düşündürdü. Müşavirələrdə katibi gözləmədən qələmi əlinə alır, fikirlərini qeyd edirdi.

Cavan ədəbiyyatşünaslara tez-tez deyərdi: – Bizim böyük ədəbiyyat, böyük poeziyamız haqqında cəsarətlə, ağız dolusu danışmaq lazımdır. Dodaq büzmək, dilucu danışmaq, yazmaq bizə gərəkdir deyil. Şeirən səviyyəsindən aşağı duran təhlil kimə lazımdır. Alim – şairin məfkurə həmkarıdır.

Böyük şair qələm yoldaşlarına əlindən gələnlərini ruscaya və başqa qardaş xalqların dillərinə tərcümə işini ədəbiyyat işçilərindən təkidlə tələb edirdi.

Yadımdadır, bir dəfə Gəncənin "28 Aprel" küçəsində Ələkbər Ziyatayla rastlaşdıq:

– Siza, – dedi, – mənim isim düşüb, bir xahiş eləmək istəyirəm.

- Səməd:
- Sözü mü de!
- Sözü mü odur ki, üzlülük olsa da, sizi elçi göndərmək istəyirəm.

Səməd ürəkdən güldü:

– Belə şirin sözü deməyə utancaqlıq lazım deyil. Allah mübarək ələsin.

Mən də söze qarışdım:

- Qızın evi haradadır?
- Bu yaxında, küçənin başında.
- Havaxt getməliyə?
- Havaxt kefiniz istəsə.

Səməd özünəməxsus qətiyyətlə:

– Lap bu gün!

Ələkbər vaxt itirmədən bizim qabağımıza düşdü. Səliqəli bir həyatə daxil olduq.

Həyat balaca, kölgəli, sakit və sərin idi. Ev sahibi bizi hörmətlə qəbul elədi. Otağa aparıb aylaşdırdı. Çay-mürəbbə gətirildilər.

Səməd Vurğun müqəddiməsiz söze başladı:

– Ay xala, bilirsiniz nəyə gəlmişik?

Səməd Vurğunun ailəyə tanış, məhrəm adamlar kimi verdiyi suala ev sahibi də bir az vahimə ilə cavab verdi:

Mir Cəlal

– Xeyr, bilmirəm nəyə gəlibsinizsə, xoş gəlmisiniz.

Ev sahibinin bu nəzakətli cavabı Səmədi bir az da ürəkləndirdi. Şair təmkin və aram ilə dedi:

– Xala, biz, sizin o gözəl qızınıza elçiliyə gəlmişik!

Qadın dincədi, başını aşağı saldı. Səmədin sözünü sükkətla dinləməyə başladı.

– Xala, bizi tanıyırsınız?

– Xeyr, tanımırıam, oğul!

– Tanımırsınız, tanıyırsınız. Heç bu radiolara qulaq asırsınız?

Səməd şafın üstündə qoyulmuş reproduktoru göstərdi:

– Bunlara hərdən qulaq asırsınız?

– Bəli, macal olanda, axşam-səhər eşidirəm.

– Orada ki, diktorlar bir şairin adını çəkirlər, Səməd Vurğun deyirlər, bax, o mənəm!

Vurğun üzünü mənə çevirib ev sahibinə təqdim etdi.

– Bu da mənim qələm yoldaşım ədib Mir Cəlaldir. Tanınmaq da, ərk ələyib sizin evə vaxib iş üçün gəlmişik.

Qadın bir də razılıq edib, "xoş gəlmisiniz" dedi. Şairi diqqətlə dinləyirdi. Səməd müsahibinin nəzakətindən istifadə eləyib ürəyindəkiləri deməyə başladı:

– Biz bu Gəncədə oxuyub boya-başa çatmışıq. Gəncəyə də, camaatına da yaxşı bələdik. Burada çoxlu dost-yoldaşımız var. Amma siz gəncəllilər çox zaman bizi tanıyırsınız, biza yad kimi baxırsınız, ona görə sizdən gileyliyə.

– Yox oğul, elə deməyin bizə!

– Xala, dedi, qulaq as. Mən sizə açığını deyəcəyəm: mən siz gəncəllilərdən qız istədim, vermədiniz. Bax, bu Mir Cəlal qız istədi, vermədiniz. Həmid Aralı, Əhməd Cəmil, Cəfər Xəndan elçi saldı – qız vermədiniz. Biz də ayrı şəhərlərdən evləndik. Keçənə güzəşt deyərlər. İndi daha o yolu tutmayın. Cavanlar arasında şair, ədib çox deyil, onların əsərlərini bütün ölkə oxuyur. Siz Gəncə xanımları onların xahişini yerə salmayın. Bax, cavan şairimiz Ələkbər Ziyatay gözəl, zirək oğlandır. Şeirlərini də

oxuyarsınız. Sizin qıza bənd olub, bizdən xahiş edib sizin evə elçi göndərib. Gəlin bir ağızdan mübarək olsun deyək, bu iki cavanın xeyir-duasını verək. Uşaqların toy günündə yoldaşlarını ilə qol-qanad açıb oynamaq da mən Səməd Vurğunun boynuna!

Qadın yaşmağı dodaqlarından çəkib, başını aşağı saldı. Hörmətlə cavab verdi:

– A qadanızı alın, biz də yerdən göyər-məmişik, qızın böyük qardaşı var, başının ağası da odur. Onsuz biz bir iş görə bilmərik. İki aydır dağdadır. On günə qayıdasıdır. Gələr, Allah qoysa, sizin xahişinizi ona bildirərik. Cavabını da sizə verərik. Bizim hacı savadlıdır, oxumuşları tanıyır, hörməti var, nigaran olmayın! Xahişin cavabını alan kimi sizə çatdıraram.

Səmədin səsi eşidildi.

– Xala, oğlunuz var olsun. Onun xətiri bizim üçün də əzizdir. Ancaq sən anasan. Həm qızın, həm də bizim anamızsan. Sən bu xeyir işə qol qoysan daha o tərəfdən nigaran olmaıq.

– Nigaran olmayın!

– Sənin qolun vacibdir!

– Mən qol qoyuram, oğlum!

– Çox sağ ol, xala. Biz sənə arxayınq, ge-dək Ələkbəri tez mustuluqlayacaq...

***

*Başım cəllad əlində
Dilim səni haraylar!*

Mən bunu deyəndə kişi cəld qalxıb dəftər, qələm götürdü. Yazdı. Yenə təkrar etdi. Sonra valeh kimi dizinə döydü:

– Sözbəxən, siz Allah! Bir görün məhəbbəti belə od ilə deyən olubmu? Heç Füzüli də belə alov ilə deməyib:

– Başım cəllad əlində, dilim səni haraylar!

Yanan qəlbin alovunu, tonqalını bundan yaxşı necə demək olar?

Mirzə Qasım, ürəyini tərpədən misali hər yetənə, hətta qoca nənosinə bir sair eşqi ilə deyirdi. Deyirdi, sonra da izah edirdi:

– Bunu lap böyük şair, Azərbaycan xalqı deyib. Gör necə dahiyənə atəş ilə, necə məlahətə deyib. Belə nümunələrin hər biri böyük xalqın məhəbbət dastanıdır. Biz nəhaq yərə etinasız oluruq, toplayıb nəşr etmirik... Mirzə Qasımın şifahi ədəbiyyata marağı bizi də qızıdırmuşdı. Sınıfta yeri gələndə suallar verir, ədəbiyyat müəlliminin rəyini soruşurduq:

– Tanıyıram, – deyirdi, – Mirzə Qasım ilə mənim də söhbətim olub. O kişi yaxşı ədəbiyyat həvəskarıdır.

Biz Mirzə Qasımın evində yalnız ədəbiyyatdan yox, ümumən şəhər həyatından, Bakının məişəti, adət-ənənələrindən də məlumat alır, öyrənirdik. Əli qələm tutan, yazmaq istəyənlərə redaksiyaların ünvanını öyrədir, redaktorun adını deyir və məsləhət verirdi.

Mirzə Qasım ünsiyyətli kişi idi və bu ünsiyyət yalnız ailə, məişət çərçivəsində qalmırdı. O, müasir bir ictimai adam idi. Hadisələr, yeniliklər haqqında öz fikrini açıq deyən, müsahiblərini öz hökmlərinə inandırmağı bacaran adam idi.

Mirzə Qasımın evinə çox adamlar – qonaqlar, qonşular, qohumlar gəlib gedirdi. Bizi də onlar ilə tanış etməyə çalışırdı:

– A flankəs, bunlar bizim ali məktəb tələbələridir, tanış olun!

Biz məmnuniyyətlə bu yeni, hörmətli adamlarla tanış olur, onların söhbətini maraqla dinləyirdik.

O zaman Bakıda ali məktəblərin sayı az idi. Aspirantura yalnız bir yerdə – Elmlər Akademiyası filialının yanında Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutunda açılmışdı. Buraya həvəslənən cavan ədəbiyyatçılar içərisində Heydər Hüseynov, mən, Mehdi Hüseyn, S.Vurğun və başqaları var idi. İmtahanlardan çıxandan sonra mənə, Mehdiyə, Heydəri qəbul elədilər. Səməd Vurğun da bəzi çətinliklərdən sonra ədəbiyyat şöbəsinə daxil oldu.

Aspiranturanın müdirliyinə Ali Sovetdə sədr vəzifəsində çalışan köhnə kommunist Soltan Məcid Əfəndiyev təyin olunmuşdu. Müavini

Gevorkyan adlı bir təbiyyatçı idi. Qəbul haqqında əmri alandan, dərəcəvəlini öyrəndəndən sonra yaşamaq yeri hayına qalmalı olduq. Aspiranturanın yataqxanası yox idi və buna təminat da verilmirdi. Biz Soltan Məcidin yanına gedib yer xahiş edəndə o, bir qəbz yazdı:

– Xahiş edirəm sabah saat 10-da Az.APP-a gələsiniz.

– Az.APP hayandadır?

– İsmailiyyədə, birinci mərtəbədə oluruq. Kimdən soruşsanız, yazıcıların otağını göstərlər.

Səhəri mən İsmailiyyəyə (indiki Akademiya prezidiumunun olduğu bina) getdim. Mehdi ilə görüşdüm. Mehdi mənim yanımızda Əminbəyli ilə telefonla danışdı və məni onun yanına göndərdi.

“Kommunist” qəzeti redaksiyası o zaman indiki Mətbuat Komitəsinin binasında yerləşirdi.

İbrahim Əminbəyli mən Gəncədən tanıyırdım. Mən müəllim olanda o Maarif şöbəsində, yaxud Maarif Xadimləri İttifaqında rəhbər vəzifədə çalışırdı.

Burada məsul redaktor olduğumu bilmirdim. Məni görən kimi salamlayıb yer göstərdi.

Təhsilimə dair bəzi suallar verdi. Müəllimlər seminariyasını bitirdiyimi bilib sevindi. Bir vərəq verib işə girmək üçün ərizə yazmağımı tələb etdi.

Mən yazdım, diqqətlə oxudu, ərizəmdə səhv axtarırdı, tapa bilmədi. Kənarına nəşə yazdı, zəngi vurub kimisə çağırdı:

– Ədəbiyyat şöbəsinə məsul icraçı axtarırsınız. Savadlı oğlandır, götürün qoyun işləsin!

Həmin gündən mənə redaksiyaya işə götürüldür.

– Mən aspiranturada oxuyuram, mane olmazlarımı?

– Əminbəyli əlini tovladı:

– Xulufuya deyərəm, oxumağına mane olmaıq, işində ol!

Mənim aspirantura təhsilinə böyük həvəsim olduğu kimi “Kommunist” kimi hörmətli bir qəzetdə işləməyə də həvəsim var idi.

Mir Cəlil

Fərhad Cavadov adlı bir kök adamı mənə göstərdilər ki, sizin şöbə müdirinizdir. Bütün göstərişləri bu verəcək.

Cavadov otağındakı şkaflardan birini açdı, aşağı yeşiyindən bir neçə məktub bağlaması çıxardı:

– Bunlar, – dedi, – rayonlardan göndərilən müxbir məktublardır, ədəbi yazılardır. Baxan olmayıb, yığılmış qalib. Sən başla, bu məktublari bir-bir oxu, yararlılarını seç, hazırla, çapa verək.

Mən nə zamandansa buraya yığılmış məktublari qatını açıb diqqətlə oxumağı, yoxlamağı başladım. Bunların içində xəbər, seir, hekayədən başqa, hətta şikayət də var idi. Mən bu məktublari düzəltməyə yox, əvvəlcə bir-bir oxuyub başa çıxmağı, məzmunlarından xəbərdar olmağı çalışırdım. Nə qədər qarıb və gözənilməz olsa da, burada vaxtilə özümün rayondan yazdığım məktublari, oçerklari, hekayələri tapdım və sevinclə onlari təkrar oxuyub düzəlttdim. Öz məktublariımı şöbə müdirinə yox, birbaşa Əminbəyli yoldaşa oxuyub çapına icazə istəməyi lazım bildim.

Əminbəyli, əsasən, Gəncədən olan məktublari maraqla dinləyir, səhifə başa çatmamış hökmünü verirdi:

– Yaxşıdır, ədəbiyyat səhifəsində ver getsin! Bu qayda ilə unudulmuş, tərk edilmiş ilk yazılari çoxu həyat işığı görməyə imkan tapdı, mətbuata çıxdı.

Bir gün qəzetimizdə müsabiqə haqqında elan verildi.

Pambıq yığılundan yazılan yaxşı oçerklərə mükafat təyin olunmuşdu. Müsabiqə qapalı idi.

Bir çoxlari redaksiyaya əsərləri yazdılar. Mən də gizli imza ilə “Qələbənin açarı” adlı bir oçerək yazdım.

Bir neçə gün keçəndən sonra müsabiqə materiallari yoxlanıb saf-çürük edildi. Bir gün mənə dedilər, redaktor səni çağırır.

Əminbəylinin otağına girəndə qabağımda öz yazımı gördüm.

O, yazı manerasından, materialın məzmunundan tanınmışdı. Mülayim və xoş əda ilə soruşdu:

– Bu çerki sən yazmışsın?

Redaktorun zənnini çəşdirmaq istəmədim:

– Bəli, – dedim, – mənimkidir!

– Yaxşı yazmışsan, dedi, – sağ ol!

Həmin çerki qəzetdə, görkəmli yerdə nəşr etdirdi və mükafata təqdim etdi.

“Kommunist”də iki, “Gənc işçi”də dörd-illik həvəskar işim mənim hərtərəfli inkişafıma, dünyagörüşümün genişlənməsinə müsbət təsir göstərdi. Mətbuatın bu gözəl tərbiyə məktəbini mən heç vaxt unutmaram.

Əminbəylinin, görünür işim xoşuna gəlmişdi, məni tamam təhsildən ayırmaq, şöbə müdiri kimi redaksiyada saxlamaq fikrində idi. Mən isə oxumaqdan ayrılmaq istəmədim. Aspiranturada qalmaq istəyirdim. Bu ixtilaf üzündən mən o kişi ilə dalaşmalı oldum. Sonra “Gənc işçi” qəzetinə keçdim. İxtilaf, əsasən, belə oldu:

Əminbəyli məni bir aylıq qədər Bərdə rayonuna pambıq yığımı kampaniyasına səfərbərliyə göndərmişdi, həmin ayı mən səy ilə işlədim, rayon həyatından, yığımdan çox yazılar yazıb çap etdirdim.

Səfərbərlik vaxtı qurtarandan Bakıya qayıtdım, maaşımı almaq üçün redaksiyaya gələndə Əminbəyli mənə acıqlandı ki:

– Niyə gəlmisən?

– Vaxtım qurtarıb.

– Nahaq gəlmisən!

– Nə üçün?

– Hələ Bərdə rayonu planı tamam ödəməyib.

– O məndən asılı deyil!

– Sən get rayona, maaşını da oraya göndərərək.

– O halda məni aspiranturadan kənar eləyərlər, mən Akademiyanın icazəsi olmadan gedə bilmərəm!

Əminbəylinin deməyə sözü qalmadı, ancaq mənim maaşımı verməyə də qol çəkmədi.

– Yazın, maaşımı versinlər.

– Maaşı rayonda gedib alarsan?

– Mən rayonda işə girməmişəm.

– Get oraya, göndərərlik!

Mən aspirant yoldaşlarımdan birinə, Meh-rab adlı hüquqşünasa əhvalatı danışanda dedi ki, maaşı saxlamağa sovet idarəsində heç kəsin haqqı yoxdur. Ver məhkəməyə, dərhal alsınlar. Mən tənbəllik eləmədim, balaca bir ərizə ilə məhkəməyə müraciət etdim.

O vaxta qədər mən güman etməzdim ki, məhkəmə adi, sırayı, sadə bir əməkçinin ixtilafında yüksək vəzifəliyə töhmət eləyər. Məhkəmə iclasına gedəndə gördüm redaksiya öz yuristini, məsul redaktorun müaviniyi, bir nəfər də kimi isə bu iş üçün göndərmişdir.

Məni vahimə bürüdü.

Məhkəmə sədri Rəsisadə familiyalı sadə azərbaycanlı qadını idi. Mənim ərizəmi oxudu və redaksiyanın nümayəndəsindən soruşdu:

– Bu oğlanın maaşını niyə vermirsiniz?

Redaktor müavini başladı nağıl danışmağa:

– Mir Cəlal yoldaş özü komsomol təşkilatının məsul katibi ola-ola... – mən doğrudan da redaksiya komsomol özəyinin katibi idim.

– İşin bu qızğın vaxtında...

Məhkəmə sədri onun sözünü kəsdi:

– A kişi, nağıl açma, de görtüm, oktyabr, noyabr aylarında bu oğlan sizdə işləyib, ya yox?

– İşləyib.

– Maaşını alıb, ya yox?

– ...

– ...Alıb, ya yox, cavab ver!

– Maaşını rayona göndərmişik.

– “Kommunist” qəzeti rayondadır, ya Bakıda?

– Bakıda!

– Əməkçinin maaşı niyə rayonda verilsin? Bu nə məntiqdir?

– ...

Sədr bir az da hirsələ nümayəndəliyə açıqlandı:

– İşçi sənin redaksiyada işləyir, maaşını da redaksiyadan alacaq, vəssalam!

Üzünü katibə tutub ömr elədi:

– Yazın, günü sabah bu oğlanın maaşını ödəsinlər!

Məhkəmənin icra vəzifəsini təqdim edib maaşımı alandan sonra redaksiyada işləmədim. Məni Mərkəzi Komsomol Komitəsinə çağırdılar. “Gənc işçi”yə məsul katib təyin etdilər.

Mən çox həvəslə komsomol mətbuatının canlı, maraqlı və çoxcəhətli işinə girişdim.

Bütün yazıcı, ədəbiyyatçıları, əli qələm tutan cavan yoldaşları qəzet işinə cəlb etməyə çalışdım və az bir zamanda burada yaxşı məzmunlu müzakirələr, məclislər keçirildi.

“Gənc işçi” o zaman da çox hörmətli, fəal qəzet idi.

Lakin mətbuatda çox çalışmalı olmadım. Aspiranturayı qurtarandan sonra ali məktəbdə tələbələr ilə işləməyi, canlı auditoriyanı üstün tutdum.

Gəncədə ilk müəllimlərimdən olan Vəli Xululu məni o zaman hələ filial kimi fəaliyyət göstərən akademiyaça çağırdı, ictimai elmlər bölməsində işləməyi təklif etdi.

Vəli Xululu hələ o zaman Azərbaycan qamusu (ensiklopediyası) nəşr etmək üçün lazımı tədbirlər görmüşdü. Hətta sözlüklər də nəşr olunmuşdu.

Respublikanın görkəmli ziyalı qüvvələri bu yeni və maraqlı işə cəlb olunmuşdu.

Mən ictimai elmlər üzrə bütün sözlük və məqalələri hazırladırdım. İşimin ağırlığı və həcmə böyüklüyünü görə rəhbər yoldaşlar bu şöbəni bir neçə şöbəyə ayırmağı lazım bildilər və buna yeni ştat aldılar.

İctimai elmlər: ədəbiyyat, fəlsəfə, musiqi-dil-folklor və s. şöbələrə bölündü, bunlar üçün münasib adamlar axtarıldı.

Ədəbiyyat şöbəsini, sübhəsini, özümə saxlamalı idim. Musiqi şöbəsinə böyük bəstəkarımız Üzeyir bəyi, fəlsəfə şöbəsinə Heydər Hüseynovu çağırdıq.

Heydər mən aspiranturadan, həm də “Gənc işçi”də məqalələrini çap etdiyim illərdən tanıyırdım. Namizədliliyi görə kimi

təsdiq etdilər, o da həvəslə ensiklopediyada işləməyə başladı.

Əhəd Yaqubov (prezident müavini idi) Mərkəzi Komitədə katib sifətlə işləməyə gələndə yerinə Heydər qoydu.

Heydər Hüseynov cavan, həvəsli, enerjili, qeyrətli oğlan idi. Kitab nəşr etməyə, cavan alimlər hazırlamağa, institutlar açmağa, qonşu respublika alimləri ilə yarış aparmağa çox səy edirdi. Gecə-gündüz akademiya, öz otağında aylaşır, kitab-dəftər ilə əllaşirdi.

Mənim hələ Gəncə seminariyasında ikən əlaqədar olduğum, inandığım və hörmət bəslədiyim kommunistlərdən biri də sonralar Respublika Maarif Komissarı vəzifəsində işləyən Məhəmməd Cavarlı idi.

O, vücutda balaca, arıq, xırdagöz, zahirən qaşqabaqlı adam idi.

Ancaq mənəvi cəhətdən əksinə – fəal, çevik, ayıq, dərrakəli, təşəbbüskar kommunist idi. Onunla tanışlığım tələbəlik skamyasından, seminariyada oxuduğum illərdən başlamışdı. O zaman Cavarlı Gəncə vilayət komitəsində təbliğat üzrə katib vəzifəsində çalışırdı. Seminariya tələbələrini təhsili, tərbiyəsi, inkişafı ilə ciddi məşğul olurdu.

Görünür, bilik, məslək eşqi, iş həvəsindən başqa Cavarlıda təşkilatçılıq bacarığı və təkini də güclü idi. Seminariyada olduğum, təşkilatda çalışdığım müddətdə (mən tələbə təşkilatının sədri vəzifəsində idim) Cavarlının mənə qarşı rəğbətini hiss etmişdim.

Son kursda və təhsil ilinin son aylarında, bir axşam yoldaşlarımla gəzməyə çıxdığım zamanda qəfilən çiynimə bir əl endiyini duydu. Döndəndə gördüm Cavarlıdır!

Güldü və mənə dedi:

– Deyəsən, səni diksindirirdim!

Mən dinnədim. O mənim kürəyimə əl vuravura dedi:

– Sabah vilayət komitəsinə gəl, səninlə işim var.

– Saat neçədə gəlim?

– Saat 9-dan sonra mən oradayam. Havaxt istəsən, gəl, dərstdən çıxanda gələ bilərəm!

Mən:

– Baş üstə, – deyib getdim.

Getdim. Ancaq bu çağırış məni çox narahat elədi.

Cuvarlı məni nə üçün çağırır? Görəsən, nə deyəcək?

“Səninlə işim var!”

Görəsən, bu nə işdir. Bəlkə, mənə təzə bir iş tapşıracaq, qulluq təklif edəcək? Bəlkə də, tələbə həyatına əlaqədar tapşırıq verəcək.

Cuvarlının evi seminariya olan küçədə (“28 Aprel” küçəsi), məktəbin qabağında idi. Mən dərəcə gedəndə onlara getdim. O, mənimlə görüşüb içəri çağırdı və sözünü açib dedi:

– Seminariya məzunlarının təyinatı gedir. Anketdə gördüm ki, sən kəndə getmək istəyirsən. Gədəbəy məktəbinə müdir lazımdır. Səni ora məsləhət görmüşük. Necə baxırsan?

– Müdir işləmək çətin olmazmı?

– Komsomolda yaxşı işləmişən, yerli təşkilatda sənə kömək edəcəklər.

– Siz nə məsləhət bilirsiniz, mən hazırım.

– Gədəbəyin raykom katibi yanıma gələcək – Ramazanov. Ona da tapşıracağam sənə kömək eləsin. Ona dağ yeridir, səfalıdır, həm də fəhlə rayonudur. Məktəbi də böyüdüb 7 illik eləyərik. Cavan oğlansən, seminariyada əldəyin bilik və təbiiyə fəhlə balalarına vacibdir. Sən orada çox xeyir verərsən. Fəhlələr də qədərbilən camaatdır. Sənin inkişafına kömək edərlər...

Mənim sükut və razılığımı görəndə Cuvarlı sevinclə əlimi sıxıb xeyir-dua verdi:

– Sənə yaxşı yol. Sabah səyahınızı maarif şöbəsinə göndərəcəklər. Əmrinizi alıb yola düşərsiniz. Bir aylıq məaş da qabaqcadan verilir.

İndi mən daha aşkar və vəqin gördüm ki, bizi xalis hazir, məsul maarif işçisi kimi müəyyənləşdirib işə göndərirlər.

Gədəbəyi görməmişdim. Təəvvürüm də ibtidai və bir az da yanlış idi: Kakor deyilən bir gödəkboy, zirək kişinin məftiltəkər faytonu zınqırovlu, gümrah atlarla bizi Yasamal yo-

lundan çıxarib yoxuşa aparanda güman edirdim ki, məktəbə dərş deməyə yox, dumanlı, o əsrarlı dağlarla cəhəlat, nadanlıq ilə vuruşmağa gedirik.

İyirmicin illərin ortaları və axırlarında bizim respublikada maarif və mədəniyyət adamları az idi. Xüsusilə, sovet dövləti və kommunist partiyasının böyük miqyaslı gələcək tədbirlərini – mədəni inqilab şüarını nəzərə alsaq və bu baxımdan maarif qüvvələrinə yanaşsaq, çətinlik daha qabarıq görünər.

Gədəbəy kimi məşhur fəhlə rayonuna ilk qədəm qoyan seminarist mən idim. Bəlkə, ona görə Cuvarlı məni hörmətlə, hazırlıqla yola salır, rayonun adlı-sanlı fəhlələri hörmətlə qarşılayırdılar.

Mülayim avqust axşamında mənim mənzilim – mədəni komitəsinin binasındakı səliqəli otaq qonaqlarla dolmuşdu. Adətən, qonaqları çay-çörək süfrəsi ilə qarşılayırlar. Bizdə belə bir imkan yox idi. Bizim üçün ayrılan otağın təchizatı da sahmanda deyildi.

“Biz” deyirəm, ona görə ki, mənimlə bərabər qonşu, yaxın kəndlərin (Qumlu, Söyüdlü) müəllimləri də var idi. Onlar bir-iki günlüyə də olsa, rayon mərkəzində təlimat almaq üçün bizim otaqda qalmaq istəyirdilər.

Rayon işçiləri, qocaman kommunistlər biza xoş gəldin eləmək üçün yığışmışdılar. Buna baxmayaraq biz yerlilərin açıq dedikləri arzu və tələbləri də eşidirdik.

O vaxt mən 19 yaşlı cavan bir seminarist idim. Görünür, yerli fəhlələrin “bu təzə müəllim”dən gözləri su içmirdi. Çünki onların ələmində qalstuk, yaxası qatlama köynək, komsomol qayışı “bu yerləyə” o qədər də münasib deyildi.

60-70 yaşlı qocaman mədəni fəhləsi – Əlihüseyn əmi əsaya dırsəklənərək diqqət və ərk ilə mənə baxıb deyirdi:

– Oğlum, arxayın ol. Fəhlə camaatı müəllimin qədrini yaxşı biləndi. Nə qədər ki, biz varıq, bir köpək oğlu müəllimə deyə bilməz ki, gözün üstündə qaşın var. Müəllim bizim

əzizimiz, uşaqlarımızın tərbiyəçisidir. Bu şert ilə ki, bəzi-bəzi işlər görək bizim yerlərdə görünməsin!

Əlihüseyn əmi atəklərini yığışdırıb ayağa qalxdı, yenidən oturub dedi: – Mən nəyi deyirəm? Mən iki babətdən deyirəm. Biri budur ki, müəllim görək içki sandan özünü gözləsin. Biri də əxlaq sandan, qadın babətindən, abır-həya babətindən özünü gözləsin. – Qoca fəhlə sanki məsul imtahan qarşısında övladına nəsihət verən atalar kimi mənalı bir təmkin ilə danışırdı. – Bu iki məsələ olan yerdə dərş də, təbiiyə də, hörmət də qaydasında olar. Oğlum, sənə indidən başa salıram ki, bunlardan özünü gözlə! Bura rayon yeridir, fəhlə yeridir. Burada görək özünü gözləyəsən. Camaat sənə uşaqları etibar eləyir. Bu təmizlik ki oldu, gözüm üstə yerin var. Bütün mahalda bir kişinin sənə doləşməyə cürət yoxdur!

Qoca fəhlə bir ata nəsihət ilə danışırdı, mənim gözümün içinə baxırdı. Əyləşənlərin Əlihüseyn əminin nəsihətinə diqqətlə qulaq asması o demək idi ki, bu tapşırıqlar tək bir adamın yox, rayon camaatının hamısının adındandır.

Mən dillənməmiş, məktəbin köhnə müəllimi Əli Qara qocaman fəhləni arxayın elədi:

– Əlihüseyn əmi, Mir Cəlal seminariyanın özündə tələbə təşkilatının sədri olub. 500 tələbə onun öhdəsinə tapşırılmışdır. İçki, filan, əxlaq, ədəb-ərkan məsələsi onun öz nəzərindədir. Bir də ki, bizim məqsədimiz burada dərş, təbiiyə, mədəni inqilab yolunda çalışmaqdır. Komitəmin tapşırığı yolunda can qoymaqdır. Əl-ələ verib işləyəcəyik. Tək əldən səs çıxmaz, partiya təşkilatının, sizin köməyiniz, fəhlə sinfinin iştirakı olmadan kənd müəllimi nə eləyə bilər?

Əli Qaranın bu sözləri, görünür, Əlihüseyn əminin ümidini təmin edirdi. Kişi, təsəbbə dənəsi kimi kiçik göz bəbəkləri ilə güllərək müəllimi arxayın salırdı:

– Köməklik bizdə, mədəni fəhlələri məktəb üçün, müəllim üçün heç nəyi əsirgəməzlər. Candan keçərlər!

Mir Cəlal

Əlihüseyn əminin sözləri bir onun yox, bütün valideynlərin sözü idi.

Müəllim həyatını abırılı görəndə sonra fəhlələr məktəb üçün xüsusi can yandırmağa, raykomun, ispalkomun, ukomun (qəzəb komitəsi) yanında tez-tez danışımağa, tələb etməyə başladılar. Bu diqqət və hörmət sayəsində məktəbin kəndlərdən gələn uşaqlar üçün 25 nəfərlik pansionunu açdıq. Musiqi kabinəsi düzəldtdik, piano gətirdik. Neçə hektarlıq bağçanı məktəb təcrübə tarlasına çevirdik. Bütün rayon məktəbləri üçün istinad məktəbi yaratdıq. Ayda bir müəllimlərin rayon müşavirə, təcrübə mübadiləsinə təşkil etdik.

Bərpa dövründən sonra, mətbuatda, müzakirə, mübahisələrdə rekonstruksiya dövrü ilə əlaqədar mətləblər dəbdə idi. Mən də həvəslənərək bir məqalə yazmışdım:

“Rekonstruksiya dövrünün müəllimi”.

Bu məqaləni Xalq Maarif Komissarlığının jurnali dərhal çap elədi və rayon müəllimlərinin çoxuna oxumağı məsləhət gördü. Redaksiyanın xeyirxah münasibəti (o zaman komissarlıqda çalışan Məmməd Ələkbərli sonralar maarif naziri oldu) məni həvəsləndirdi. Məktəblilər üçün “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi” kitabı yazmaq iddiasına düşmüşdüm. Bu kitabın ilk qəralamə nüsxəsini həтта tədris-pedaqoji şurasına, o zaman orada çalışan Hənəfi Zeynəliyə təqdim etmişdim.

Satiralarımın birinə Şəhab (ulduz) imzası qoymuşdum. Köhnə əlifba ilə, “Şəhab” sözünü düz oxumamışdılar, ya nəso “Şöhrət” vermişdilər. Sonrakı yazılarımın çoxunda da bu imzayı saxlayıb təkrar etdilər.

O zaman Maarif Komissarlığının məktəblərə nəzarət və təlimatı geniş və muntəzəm idi. Komissarlığın baş təlimatçısı Məmməd Xəlifəzadə Gəncə məktəblərində bir ay yoxlama aparmışdı.

Redaksiyanın xahişi ilə mən o yoxlama prosesini öyrənib, o haqda ətrafı yazıb nəşr etdirdim. Xəlifəzadə işlərinin sonunda məni seminariya müdiriyyətinin yanına çağırıb

təşəkkür etdi. Komissarlıqdakı hesabatda da bu barədə danışırdı.

Mətbuat səhifələrini, xüsusən ədəbiyyata zidd yazıları diqqətlə izləyirdim.

Gəncəni görünər yaxşı bilir ki, şəhər iki hissəyə bölünür. Gəncə çayının saği Azərbaycan, solu erməni məhəlləsidir. Dəmir körpünün sağında, teatr binası ilə qonşuluqda maarif evi yerləşirdi. 20-ci illərdə maarif evi, şəhər ziyalıların, xüsusən gənc komsomolcu müəllim, aktyor, radioçu, mətbuatçıların ən çox toplaşdığı görüşdüğü yer idi. Şəhər marif işçilərinin komsomol özəyi də məclislərini burada – Maarif evində keçirirdi. Bakıdan proletar Yazıçılar Cəmiyyətindən gəlmiş nümayəndələr çıxış edirdilər. Şeirlər oxunur, nitqlər deyilir, alqışlar eşidilirdi...

Səməd Vurğun 1926-cı ildə, yanılmıramsa, Qubadan Gəncəyə köçürülmüşdü. Partiya məktəbində ədəbiyyat dərsi deyirdi. Vurğun yaratmaq, yazmaq, günü-gündən böyüyən doğma, izdihamlı şəhərin qaynar ictimai həyatında fəal çalışmaq həvəsi ilə yanırıdı. Proletar yazıçılarının burada bir şöbəsi təşkil olunmuşdu. "Qızıl Gəncə" adlı jurnal nəşr edilirdi. Sənaye ocaqlarında, komsomol, həmkarlar yığıncaqlarında cavan şair və ədiblərin çıxışları təşkil olunurdu. Belə məclislərdə Vurğunun gur, bakir, səmimi, cazibəli şair səsi eşidilir, sürətlə yayılırdı. Həmin yığıncaqlarda mən Vurğunu həm komsomol yoldaşım, həm də yeni, inqilabi şeirin gələcəyə, böyük gələcəyə bir müraciəti kimi iftixar hissi ilə dinləyirdim.

Çox çəkmədi ki, böyük şairimizin ilk əsərləri ümumi şöhrət qazandı. Təhsil həvəsi bizi mərkəzə gətirdi. "Şairin andı" (1930) kitabı "Ələmdən nəşəyə" ilə yanaşı, gənclərin ən çox maraqla izləyib oxuduğu kitablar idi. Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutu aspiranturasına daxil olduğu zaman S.Vurğunun yaradıcılığına həsr olunmuş "Yenidən qurulma yollarında" adlı məqaləni yazdırm (1932). Məqalə "Hücum" jurnalında dərc edildi. Böyük şair də aspiranturada ədəbiyyat

şöbəsində oxuyurdu. Onun təhsili də, iş üslubu da, münasibətləri də həmişə yenilik, bir az da şairlərə məxsus qəribəliklə seçilirdi.

Biz aspiranturada oxuyarkən K.Marksin "Kapital" əsərini öyrənib təhlil etmək məsələsi müzakirə olunurdu. Bəziləri deyirdi: bu kitabı ədəbiyyatçı aspirantlar üçün sətirbasətir təhlildən keçirmək, əmtəə təsərrüfatının hətta detallarını kəşf etməyə ehtiyac yoxdur. Müəllim özü də ədəbiyyatçılardan ibarət olan bu auditoriyanın fikrini bilmək istəyirdi.

Səməd Vurğun ümumi axına qoşulmadı və müəllim ilə açıq danışmaqdan çəkinmədi:

– Yoldaş müəllim, – dedi, – siz iqtisadçısınız, "Kapital"ı hərfincən bilirsiniz, çox sağ olun. Amma mən iqtisadçı yox, şairəm, şairliyimdə də qalmaq istəyirəm. Ona görə də siz bu kitabın, əsasən, ictimai inkişaf qanunları, sənət və ədəbiyyatın spesifikasiyası ilə bağlı fəsilərini bizə öyrədin, onda sizə çox minnətdar olarıq.

Bütün aspirantlar və müəllim bu fikri bəyəndi, dərslər bu istiqamətdə planlaşdırıldı. S.Vurğun istedadı dərəcəsinə də məğrur, özünə, sözüünə güvənən adam idi.

*Gəncliyim bir oddur, yandıqca sönməz,
İnad bir insanam, sözümdən dönməz...*

Bir dəfə qrup nümayəndəsi dərəcə gecikən aspirantlar sırasında onun adını oxuyanda Səməd qəti etiraz elədi:

– Gecikmək, – dedi, – yarımçıq adamın işidir. Mən gecikmirəm. Mən ya gələm, ya heç gəlmərəm.

S.Vurğun öz sələfləri – Nizami, Füzuli, Səbir kimi sözə çox qiymət qoyur və artıq mənə verirdi:

*Artıran söz qədrini sidiqlə qədrin artırır.
Kim nə miqdar olsa əhlin eylər ol miqdar söz...*

Eşitdiyi, ya oxuduğu mətnlərdə bədii, mənalı sözlü sərraf kimi dərhal seçər və ağız-dolusu tərifləyib qiymətləndirirdi.

Bir dəfə cavan şairlərin yazıları təhlil olunanda çəkilən bir yaxşı misalın Səmədi nə qədər sevindirirdiyi yadımdadır. Cavan şair çöldə uşaqlıq, çobanlıq günlərini təsvir edib deyirdi:

*Bəzən mal itirib çöldə qalardım,
Gündüzi gecədən xəbər alardım...*

Bunu eşidən kimi Səməd üzünü bütün məclisə tutub dedi:

– Bu əsl şair sözüdür. Bu sözün sahibinə şair kimi baxmaq, haqqında ürəkdən danışmaq lazımdır.

Kimin qələmindən çıxır-çixsın, zəif əsər böyük şairi mayus edir, güclü əsər isə qanadlandırır. O zaman lap cavan şair Adil Babayevin bir beytinə xüsusi bir şeir həsr etdiyi yadımdadır. Səmədin tənqid və ədəbiyyatşünaslardan bir tələbi də bu idi:

– Ədəbiyyatımızdan ağız-dolusu, iftixarla danışmaq çoxunuzda çatışmur.

Akademiya ədəbiyyat tarixi kitabının bir neçə cilddə planlaşdırılması məsələsi qoyulanda etirazlar az olmurdu.

Səməd isə bu zəngin xəzinənin "qapısının təzəcə açıldığını" göstərməklə belə təşəbbüsləri hər yerdə qızğın müdafiə edirdi.

O, ədəbiyyatı və sənəti xalq həyatı, idrakı və hünərinin mənəvi bir təcəssümü kimi baxır, vətənimizin şan-şöhrətini hər bir kitabda, tabloda və mahında görmək istəyirdi. Vətən müharibəsinin ilk aylarında azərbaycanlı döyüşçü İsrail Məmmədov faşistlərə qarşı vuruşmada öz rəşadətini seçilmiş, qəhrəman adını almışdı. Bu hadisə Vurğunu çox sevindirirdi. Onun rəhbərliyi ilə biz qəhrəmanın kəndinə, ailəsinə təbrikə getdik.

"Sovet pəhləvanı" kitabı həmin günlərdə yarandı. Səməd İsrailin, Kamalın, İslamın və başqa qəhrəmanların adını şeir ilə əbədiləşdirdi. Böyük şairin lirik, epik, ya dramatik əsərlərində vətənin keçmişini və indisini, həm də gələcəyini yüksək sənət dili ilə tərənnümü

adamı valeh edir. Azərbaycan, onun zəngin, mübariz tarixi, həyatı, qələbə və nailiyyətləri, taleyi və adamları Vurğun sənətində həmişə şərafli yer tutmuşdur.

20-ci illərin axırlarında Gəncədə yeni, qızğın bir ədəbi mühit canlanmaqda idi. Gəncə seminariyası, müəllimlər mühiti, şəhər teatrı, sənət texnikumu və sonra Kənd Təsərrüfatı İnstitutu kimi tədris, mədəniyyət ocaqları, şəhərdə müntəzəm nəşr olunan "Qızıl Gəncə", "Zərbə", "Kirovabad bolşeviki" kimi qəzet və məcmuələr ədəbi həyatın canlanmasına çox kömək edirdi. O zaman ədəbiyyatı həvəskarları ədəbi mühit ilə, jurnal, qəzet ilə çox maraqlanırdı və yazıları ilə iştirak edirdilər. Xüsusilə, S.Vurğun kimi alovlu, qüdrətli bir şairin orada olmağı cavanları həvəsləndirir, ruhlandırır, Gəncə ədəbi mühitinə rəvnəq verirdi.

Məhəmməd Cuvralı vilayət komitəsində təbliğat müdiri idi. O, mahud fabriki, çit fabriki, sabun zavodu, dəmir yolu işçiləri və başqa fəhlə müəssisələrində, ədəbiyyatçıların cəmiyyəti ilə maraqlanırdı və çoxlu təşkilat işi aparırdı.

Məhəmməd Cuvralı şəhər partiya məktəbində ictimaiyyət dərsi deyirdi və ictimai təşkilatlarda fəal rəhbərlik işləri aparırdı.

Ədəbiyyatçıların əsərlərini nəşr etməkdə, teatr tamaşalarının, ədəbi yığıncaq və müzakirələrin təşkilində bizə çox kömək edirdi. O, cavan yazıçıların diqqətini məhz müasir məsələlərə, sovet həyatına, fəhlə sinfinin mübarizəsinə cəlb etməyə çalışırdı. Birinci beşillik planın təbliği və həyata keçirilməsində Azərbaycan fəhlələrinin qəhrəmanlığı və rəşadətini bədii söz ilə əks və ifadə etməyi bizə döna-döna tapşırırdı.

Bir neçə dəfə Səməd ilə bizi fəhlə yığıncaqlarına göndərdi və yaxşı da nəticə gördü.

Səməd Vurğunun ilham və istedadına pərəstiyə edənərdən olmuşam. Onun ilk yazıları, şeirləri, sənətə münasibəti, mühakimə və mülahizələrindəki sərbəstlik, coşğun ilham, qamadlı xəyal və şəxsiyyət xoşuma gəlirdi. Lap ilk yazılardan sənət qüdrətini, şeirin səmimi cəsinin,

quru, süni bəzək-düzəkdən uzaq səmimiyyəti, qəlbın saf tərənlərini duyurdum. S.Vurğunun adı gələndə mən həyəcənsiz danışa bilmirdim. Otuzuncu illərin əvvəllərində Səmədin yaradıcılığı haqqında ilk təhlili məqaləni mən yazmışam (1932, "Hücum" jurnalı). Həmin məqalədə ilk şeirləri koskin tənqid etsəm də, Vurğunun müstəsna istedadını göstərmişəm. "Vurğun əlinə qələm alan gündən əsl şair olmuş, kağız korlamamışdır". Şairin hədiyyə təqdim etdiyi ilk kitabını ("Şairin andı", 1930) kitabxanada saxlayıram.

Bir dəfə şeirlərdən birini çap etdirmək üçün Gəncə qəzetinin redaksiyasına getməyi mənəndən xahiş etdi. Redaksiyada "Şərq ərəbi" təxəllüsü ilə çalışan rəsmiyyətçi bir redaktor var idi. Şeiri alıb oxudu və ehməlcə Səmədə qaytardı ki, "Bizim qəzetdə çap oluna bilməz!"

Vurğun vüqar və təmkinini pozmadan redaktora koskin cavab verdi:

– Nə oldu, mənim şeirlərim mərkəzi mətbuatda çap olunmağa layiq olur, amma sənin bu qəzetinə yaramadı?

"Şərq ərəbi" (özü də qara, pırlaşmış saçı, eybəcər bir vücud idi) hirs ilə ayağa qalxıb şairə ittiham verməyə başladı.

Səməd həmin şeiri götürüb cibinə qoydu, redaksiyadan çıxdı. Neçə gün sonra həmin şeir mərkəzi mətbuatda, sonra da Moskva qəzetlərində nəşr olundu. (Gərək ki, "Mən də bir əsgər kimi" sərəlvəhəli şeir idi.)

Vurğunun şeiri və şöhrəti yalnız Gəncədə yox, bütün respublikada və onun xaricində sürətlə yayılmağa başlayırdı.

Mərkəzi Komitənin "Ədəbi-bədii təşkilatların yenidən qurulması haqqında" məşhur qərarından sonra bizi Azərbaycan Mərkəzi Komitəsinə, yazıçılara partiya işçilərinin müsvirəsinə çağırırdılar.

Yeni qərar münasibətilə orada keçirilən müzakirədə mən Səmədin Gəncə fəhlələri arasındakı şöhrət və hörmətindən, orada keçirilən ədəbi yığıncaqlardan danışdım. Sonra Səməd Vurğun özü alovlu bir çıxış elədi.

Çox çəkmədi, Yazıçılar İttifaqı təşkil olunanda Səmədi Respublika Yazıçılar Təşkilatına məsul katib seçdilər.

Bir il sonra isə respublikanın 15 illiyi ilə əlaqədar bayramda Səmədi də partiya dövlət nümayəndələri sırasında Moskva və Kremldə partiya və hökumət rəhbərlərinin görüşünə apardılar.

Kremldəki görüşdə də şair hökumət rəhbərlərinin diqqətini cəlb etmiş, xüsusi fərman ilə Lenin ordeninə layiq görülmüşdü (1936).

Ədəbi mühitin bütün ölkədə qaynayıb canlandığı həmin illərdə Yazıçılar Cəmiyyətinin Gəncə şöbəsi (filial) təşəkkül tapmaqda, istedadlı cavanları ətrafına yığmaqda idi.

Gəncə şöbəsinin bir sıra üstünlüklərini – imkanlarını unutmamaq olmaz: əvvəla orada nəinki köklü kitabxana, mədəniyyət ocaqları, həm də ədəbi ənənə, şairlər məclisi, Mirzə Şafiq kimi şairin otağı, başqa şəhərlərin heç birində olmayan güclü çap vəsaitinə sahib olan böyük bir mətbəə var idi. Həmin mətbəənin buraxdığı kitabça və jurnallar, mərkəzdəki nəşrlərdən o qədər də fərqlənmirdi.

Bir sıra texnikum, orta məktəb, teatr, radio verilişi və sairədən başqa çox həvəsli bir oxucu kütləsi var idi.

Gəncə seminariyasında tələbələrin gücü ilə təşkil olunan ədəbi müzakirə və mühakimələr, Cabbarlı və Cavid kimi dramaturqların əsərlərinin təmasıçı çoxumuzun indi də yadımızdadır. Hələ keçən əsrin axırlarında tikilən, indiyacən şöhrətini saxlayan teatrdə həmişə müasir və maraqlı tamaşalar verilir.

Bu illər sovet ədəbiyyatının təşkil dövründə Gəncədə Səməd Vurğun, Əhməd Cəmil, Həmid Araslı, Fərrux Həsənlı, Əli Razi, bir az sonralar isə Möhsün Poladov, Əli Əkbərli, Məmməd Kazım, Mikayıl Rzaquluzadə və bir çox başqaları ədəbiyyatı tədbirlərinin nəinki maraqlısı, hətta fəal təşkilatçıları idilər.

Mərkəzdə "Qızıl qələm" cəmiyyətində elə bir tədbir olmadı ki, onun əks-sədası Gəncədə eşidilməsin. "Qızıl Gəncə" adı ilə xüsusi

bir jurnal çap olunurdu və buradakı yazılardan hamısı yerli qüvvələrin qələmindən çıxan əsərlər idi.

Xüsusilə, axırıncılar məktəbi, tərbiyə və təlim işini çox sevmiş, ömürlərinin mühtüm hissəsini buna sərf etmiş, bədii əsərlərində də bu əlaməti məharətlə təsvir etmişdilər.

Süleyman Sani Nəriman Nərimanovdan hörmət və hararətlə danışır, onunla keçirdiyi yoldaşlıq, maarif yolundakı əməkdaşlığı xüsusilə bir eşqlə xatırlayırdı.

İnqilabın ilk illərində elan olunan bədii əsər müsabiqəsində "Laçın yuvası"nın yüksək qiymətləndirilməsini minnətdarlıqla qeyd edirdi.

Həmin illərdə Süleyman Sani bir müəllim, maarif xadimi və sovet quruluşunun təbliğatçısı kimi Qarabağın bir çox şəhər və kəndlərində fəxənsən çox çalışmışdı. O günün təsəvvüratını qələmə almağı, bədii əsər, ya xatirə şəklində yadigar buraxmağı arzu edirdi.

Mənimlə görüş zamanında möhtərəm ədəbimiz səhətdindən çox şikayətlənirdi. Qıçlarını revmatizm tutmuş, ümumən əsəb xəstəliyindən əziyyət çəkər, sinəsi dolu xatirə və ədəbi niyyətlərini qələmə almağa çətinlik çəkirdi. Masasının üzərindəki vərəqləri göstərər gileyənirdi:

– Nə qədər yazmalı mətləblər, mövzular var. Ancaq nə edəsən ki, cansağlığı, vaxtında qədrini bilmədiyimiz gümrəhliq yoxdur. İki səhifə yazıram, qolum yorulur.

Mən görürdüm ki, daha bu, Qarabağ kəndlərini addım-addım gəzən, uzunboğaz çəkmə geymiş, ovçu marağı ilə öz vətəninə mənzərələrini seyr edən müəllim, ədib deyil, əli qələm tutsa da, zəhnən zəngin intibahlarla zəngin olsa da, fiziki cəhətdən çox gücdən düşmüş, təb-təqətinə itirməkdə olan bir xadimdir.

Süleyman Sani ilə olan görüşdən sonra saatlarla düşünür, kədərlənir, təəssüflər edirdim.

"Gənc işçi" də çalışdığım müddətdə çox ünsiyyət bağladığım, yaradıcılığına, söhbətinə

maraq göstərdiyim ədiblərdən biri Hüseyn Cavid olmuşdur.

Bu iddia zahirən qəribə görünə bilər. Çünki Cavid romantik şairdir, mənim realistik zövqümdən, həyat və hadisələrə münasibətimdən, görüşlərimdən çox fərqli bir sənətkardır.

Əvvəla, onu deyim ki, iyirmi və otuzuncu illərdə Hüseyn Cavid cavanlar arasında çox məşhur, çox sevilən sənətkarlardan idi. Seminariya təhsili müddətində biz onun əsərlərini tez-tez səhnədə görür, kitablarını oxuyurduq. Müəllimlərimizin alovlu mühazirələrində onun haqqında çox eşidir, seminariyanın tələbə məclislərindəki müzakirə və mübahisələrdə onun yaradıcılığını maraqla izləyirdik.

Bakıya gələndən sonra, mətbuatda çalışdığım, ilk yazımla görünməyə başladığım zamanlar da, görünür, böyük ədəbin diqqətini cəlb etmiş, nə cəhətdənsə maraqlandırmışdım. Məlum olduğu üzrə, Cavid əsərlərinə qarşı yazılan bir sıra koskin tənqidlərdən incimişdi və narazılığını aşkar bildirməkdən çəkinmirdi. Bu haqda söhbətlərini münasib bildiyi hər yerdə və inandığı hər kəsə danışdı.

Hüseyn Cavid mənimlə bir küçədə, qonşuluqda olurdu. Mən də İçərişəhərin Kiçik Qala deyilən, Bakı Sovetinə söykənən küçəsində, 16 nömrəli evdə yaşayırdım.

Cavid bəzi axşamlar yazıdan, yaradıcılıq işlərindən yorulan saatlarda həm başmaq seyrinə havaya çıxar, həm də ünsiyyət üçün yoldaş axtarırdı.

Bir də görərdin ələndəki əsa ilə mənzilin qapısını döyür:

– Ağa Mir Cəlal!

(Sevirdi olduğum üçün qocaman ədiblərin hamısı adımın əvvəlinə ağa sözünü əlavə edirdilər).

Biz bütün ailəlikcə təşvişə düşsək, Cavid hörmətlə mənzilimizə qəbul edərək.

Cavid zahirən çox ciddi və ağır tərpənşili, az danışan, təmkinli bir adamdı. Gözündəki

çəsmək, əlindəki əsa, başındakı qəhvəyi Buxara papağı ona xüsusi əzəmət verirdi.

İlk görüşlərdə həyat yoldaşım, qayınanam tərəfindən həyəcan, təşviş, xörək hazırlığını görəndə Cavid çox narahat olur, ata kimi hamımızı, bir növ danlayırdı:

– Püstə xanım, – deyirdi, – mən axşamlar bir saat söhbətə gəlirəm. Belə narahatlığı görsəm, daha cəsarət edib qapınızı döyməyəcəyəm.

Cavid çay qabağında nərd oynamağı da xoşlayardı.

Mənim yazı masama da diqqət yetirməyi unutmazdı.

Bir dəfə qarşımdakı vərəqlərə diqqət eləyəndə cavan qadın şairələrin əsərlərinə məqalə yazdığımı görüb dedi:

– Vaxtına heyfin gəlmir?

– Bu yazılar haqqında mülahizələrimi söyləmək istəyirəm.

– Haqqında mülahizə deməli daha vacib əsərlər var. Elə əsərləri təhlil elə ki, heç olmasa, mövzu sənənin zəhmətini qoruyub saxlasın. Füzulidən yazanı, yazı özü saxlamasa da, Füzuli saxlayacaq!

Gördüm ki, böyük şair düz deyir, mövzu seçmək özü yaradıcılığın ilk şərtidir.

Ondan sonra mən Füzuli şeirinin poetikası ilə maraqlandım, ilk elmi əsərimi, namizədlik dissertasiyamı ondan yazıb çap etdirdim. Həmin kitabın ilk nüsxəsini də bir minnətdarlıq əlaməti olaraq Cavidə təqdim etdim.

Cavidin yaradıcılığı, yüksək sənəti, şeirliyi və əsərlərinin şöhrətindən başqa mənə sevdiren, xüsusilə, təmiz insanlığı, büllur xasiyyəti və səmimiyyəti idi. Kənardan baxanlar, onu ancaq əsərləri ilə tanıyanlar onun məhrəm, duzlu, mənalı yumorundan xəbərsiz idilər, halbuki onun bu cəhətdən söhbətləri çox mənalı, maraqlı, unudulmaz idi.

V
FƏSİL

*Epistoloyar irs:
ünsiyyətin
canlı şahidi*

Epistolyar irs sənətkar yazıcının məktublar məcmuudur. Təbii ki, ömrü boyu fəal bədii yaradıcılıqla məşğul olan yazıçı öz həmkarları, oxucuları, doğmaları (ailə üzvləri və qohumları) ilə məktublaşır. Yazışma dövründə toplanan məktublar etibarlı mənbə kimi yazıcının elmi tərcümeyi-halını yazmağı qarşısına məqsəd qoyan tədqiqatçı alimlərin və biblioqrafların diqqətini cəlb edir, çünki yazıcının həyatını, mühitini, ədəbi irsini araşdırarkən bir çox mətləblərin dərinədən öyrənilməsində, dəqiqləşdirilməsində epistolyar irsə ehtiyac duyulur.

Mir Cəlalın hələ tam öyrənilməmiş ədəbi-elmi və pedaqoji irsi, elmi tərcümeyi-halı ilə gələcəkdə maraqlanan tədqiqatçı alimlərin, biblioqrafların öz diqqətini epistolyar irsə yönəltməsi vacibdir.

Azərbaycan Mərkəzi Dövlət Arxivində Mir Cəlalın şəxsi fondunda külli miqdarda məktub, əlyazma, avtoqraf hiyf olunur.

Kitabda Mir Cəlalın əlyazmalarından, eləcə də epistolyar irsindən nümunələr oxuculara ilk dəfə təqdim olunur. Bunlarla tanış olan hər kəs Mir Cəlalın yaradıcılığını və mənəvi aləmini daha dərinədən öyrənməyə imkan verən son dərəcə maraqlı fikirlərlə üzləşir.

Mir Cəlalı həssas yazıçı, qayğıkeş ata və müəllim, alim kimi səciyyələndirən, onun yaşadığı ictimai-siyasi dövrə, həmkarlarına, tələbələrinə, ailəsinə münasibətini əks etdirən avtoqraflarda böyük ədibin canlı obrazını görməmək, qayğı dolu mülayim səsinə, çırpınan ürəyinin döyüntüsünü eşitməmək olmur.

Teymur Əhmədov

Mir Cəlal

Məktublar... Məktublar... Ünsiyyətin canlı şahidi! Onu oxuduqca insan münasibəti, mehr-məhəbbəti, isti nəfəsi, mənəvi-psixoloji aləmi sanki açıq-aşkar duyulur.

Bir sözlə, məktubları oxuduqca çox düşünlər açılır... İnsanın canlı, sirlə həmsöhbəti – məktublar bu gün tutya məqamındadır. Onun qədrini bilin. O, siza dəyərli insanların dili ilə çox şey pıçıldayacaqdır...

Əzizə salam!

Əziz, mənim kitabıma tərcümə məsələsi necədir. Siz nəşriyyat ilə müqavilə bağlamısınızmi? Yaxın zamanlarda çap olunacağına ümid varmı? Mən istəyirəm Yevgenyevə məktub yazım. Onlardan ağılım bir şey xəssmərsə məşğələlər nəşriyyatına verəməliyəm; istəyirlər. Sizə məlum olan nəşriyyat məsələsini rəşx edirəm. Hələlik sağ olun.

28/1/40 Mir Cəlal

Əzizə salam!

Əziz, mənim kitabımın tərcümə məsələsi necədir? Siz nəşriyyat ilə müqavilə bağlamısınızmi? Yaxın zamanlarda çap olunacağına ümid varmı? Mən istəyirəm Yevgenyevə məktub yazım. Onlardan ağılım bir şey xəssmərsə, Moskva "Gənclər" nəşriyyatına vermək fikrindəyəm, istəyirlər. Sizə məlum olan vəziyyəti mənə yazmaınızı rica edirəm. Hələlik, sağ olun.

Mir Cəlal
28.1.40.

Mir Cəlal

Əzizə salam!
Məktubunuzu və materialı aldım. Şikayətlərinizi ki, cavab vermərəm. Ancaq bundan qabaq məktub almamışam və sizin suallarınızdan xəbərsizəm. Sizə balaca bir açıq məktub yazmışam. Çatıb-çatmadığını bilmirəm. Keçək məsələyə. Materialı oxuyuram, bəzi qeydlərim var; qurtaranda sizə yazaram. Özünlünüzün təyini etdiyiniz vədəyə (15 fevral) qədər qayıtaram. Arxayın olun. Əziz, xahiş edirəm suallarınızı mənə dəyşdirin. Nəşrin dəyişiklikləri göstərəsiniz. Mən bu barədə fikirlərinizi ki, dəyşdirilən yerlərdə hansı yerlərdə? Qaldı epiqrafların sizə ruscadan tərcümədir (Tolstoydan, Asayevdən və s.) Bunların əslini versəniz yaxşı olar. Bunların yerini mən sizə yazmalıyam (Tolstoy - "Anna Karolina"-nın başında; Asayev - "Mayakovski naçinayetsya" əsərinin çap olunmuş parçasında - Petroqraddın təsviri). Daha nə var, nə yox? O gün Moskvada ədəbiyyat dekadasına hazırlıq planı tuturdunuz. Siz də dekada iştirakçısıyızsınız. Bir sıra məruzə və məqalələrinizin öhdənizdədir. Bu barədə sizə xəbər verəcəklər. Bakıda yeni elə bir ədəbi hadisə yoxdur. "Manifest" haqqında Arif bir yaxşı və dərin məruzə elədi. Xəstəliyim bir az yaxşıdır. İşləyirəm, müasir həyatdan böyük bir şey yazmaq istəyirəm. Xəstələnməsəm, ümidvaram ki, müvəffəq olam. Ayın 14-15-nə qədər materialı qayıtaram. Məndən yoldaşlara və Cavada salam. Hələlik, bu qədər.

Əzizim Əziz! Salam!

Məktubunuzu və materialı aldım. Şikayətlərinizi ki, cavab vermərəm. Ancaq bundan qabaq məktub almamışam və sizin suallarınızdan xəbərsizəm.

Sizə balaca bir açıq məktub yazmışam. Çatıb-çatmadığını bilmirəm. Keçək məsələyə. Materialı oxuyuram, bəzi qeydlərim var, suallarınızı mənə dəyşdirin, mühim dəyişiklikləri göstərəsiniz. Məktubunuzda yazırsınız ki, dəyişdirilən yerlər var. Hansı yerlərdir? Qaldı epiqrafların bazisi ruscadan tərcümədir. (Tolstoydan, Asayevdən və s.), bunların əslini versəniz yaxşı olar. Bunların yerini mən sizə yazmalıyam (Tolstoy - "Anna Karolina"-nın başında; Asayev - "Mayakovski naçinayetsya" əsərinin çap olunmuş parçasında - Petroqraddın təsviri). Daha nə var, nə yox? O gün Moskvada ədəbiyyat dekadasına hazırlıq planı tuturdunuz. Siz də dekada iştirakçısıyızsınız. Bir sıra məruzə və məqalələrinizin öhdənizdədir. Bu barədə sizə xəbər verəcəklər. Bakıda yeni elə bir ədəbi hadisə yoxdur. "Manifest" haqqında Arif bir yaxşı və dərin məruzə elədi.

Xəstəliyim bir az yaxşıdır. İşləyirəm, müasir həyatdan böyük bir şey yazmaq istəyirəm. Xəstələnməsəm, ümidvaram ki, müvəffəq olam. Ayın 14-15-nə qədər materialı qayıtaram. Məndən yoldaşlara və Cavada salam. Hələlik, bu qədər.

Hörmətli, Mir Cəlal
3.II.40.

M. Pəyqan

11-II-1104

Hörmətli Əziz!

Salam!

Materialı oxudum. Şübhəsiz ki, yaxşı, aydın və sadə tərcümədir.

Canın dialoqlar ilə öz dilindəki fərq silinmiş kimidir. Yaşın burada orijinal Azərbaycan koloriti məsələsi var. Bəlkə, rus sözlərlə bir sıra söz və stil xüsusiyyətlərini vermək mümkün olmur (Hacının məktubu və s.). Bir də mənə elə gəlirdi ki, bir sıra yerlərdə ağır, çox sözlü, izah dilinə yaxın cümlələr vardır.

Aynı-ayrı xırda qeydləri materialın kənarlarında da etmişəm. İndiki məzmunu daha uyğundur. Bunu tərcümə etməyinizi rica edirəm. Hələlik, bu qədər. Ailənizə, Cavada salam.

Hörmətli Əziz! Salam!

Materialı oxudum: Şübhəsiz ki, yaxşı, aydın və sadə tərcümədir, lakin dialoqlar ilə öz dilindəki fərq silinmiş kimidir. Yaşın burada orijinal Azərbaycan koloriti məsələsi var. Bəlkə, rus sözlərlə bir sıra söz və stil xüsusiyyətlərini vermək mümkün olmur (Hacının məktubu və s.). Bir də mənə elə gəlirdi ki, bir sıra yerlərdə ağır, çox sözlü, izah dilinə yaxın cümlələr vardır.

Aynı-ayrı xırda qeydləri materialın kənarlarında etmişəm. Yaddan çıxmış, nəzərdən qaçmış sözlər, epitetlər vardır. Özünü baxarsınız. Bəlkə, mən yanlışam. Hər halda ruscanın ustası sizsiniz. Mən arxayınam ki, kitabın abırılı çıxması üçün nə lazımsa edəcəksiniz...

Ümumiyyətlə, tərcümə ilə mən razıyam. İkinci fəslin epigrafları da yazmışam. İndiki məzmunu daha uyğundur. Bunu tərcümə etməyinizi rica edirəm. Hələlik, bu qədər. Ailənizə, Cavada salam.

Mir Cəlal
8.II.40.

Bəyqə baxarsınız. Bəlkə mən yanlışam. Hər halda ruscanın ustası sizsiniz; Mərkəzinə ki, kitabın abırılı çıxması üçün nə lazımsa edəcəksiniz.

Ümumiyyətlə tərcümə ilə mən razıyam. İkinci fəslin epigrafları da yazmışam. İndiki məzmunu daha uyğundur. Bunu tərcümə etməyinizi rica edirəm.

Hələlik bu qədər. Ailənizə,
Cavada salam.

8/II/40

Mir Cəlal

11-II-1104

Əzizə salam!

Bu gün məktubunuzu aldım və suallarınızdan ağah oldum: Hötedən olan epigrafi mən ruscadan götürmüşəm. Amma yanlışmırsa, "Faustun" əvvəlindədir. Məndə o kitab yoxdur, orijinal tapa bilməyəcəyəm. Asayevdən olan da "Mayakovski naçinayetsya" dandır. Bildir "Pravda" da buraxılan bir parçadandır. Onu axtararam. Onuncu fəslin Dobrolyubovdan sonrakı epigrafları da bilərsiniz. Qalan epigrafları özüm də yazmışam, mənbəyini deyə bilmərəm. Elasi var, uşaqlıqdan oxuduqlarım, ya eşitdiyim şeylərdən qalmadır.

M. Pəyqan

"Azadlıq veriləz, alınar" sözü kitab sözüdür. Ancaq haradan yadımda qalıb, kimin sözüdür, bilmirəm. Zənnimcə, bunların o qədər də böyük mənası yoxdur. Bunların çoxu "mübadiləyi əfkardan bariqeyi həqiqət doğar" kimi məşhurlaşmış, ağızdan-ağıza gəzən aforizmlərdir. Məzmun ilə əlaqədar olduqları üçün işlədilmişlərdir. XVIII fəslə epigraf yazmaq fikriniz doğrudur. Haqverdiyevin bir cümləsi necədir, məsləhət bilsəniz, verək. Həmin fəsilədə eşq, sevgi bəzəsində söhbət olduğu üçün bu cümlə münasibdir. Rimlilərin qədim bir əsərindən göstərdiyiniz sitata razıyam, onu yazın. Həmin poemanı professorumuzdan alıb oxumağı sizə söz verirəm. "Molodaya Qvardiya" ilə məktublaşib nəticəsini sizə yazaram. Tərcümənin məndə olan hissəsini 4 gün əvvəl göndərmişəm. Yaşın çatıb. Dekadaya gəlmək məsələsindən arxayın ol! Siz nəinki iştirakçı, məruzçülərdən biri kimi qeyd olunmuşsunuz. Nahaq inanmışınız. Plan, proyekt təsdiq olunan kimi sizi işə çağıracaqlar. Dünən yəni bu barədə söhbət idi. "Manifest" haqqında yazan oğlan cavan tədqiqatçılardır. Daha nə yazım... Ailənizə salam.

Əzizə salam!

Bu gün məktubunuzu aldım və suallarınızdan ağah oldum: Hötedən olan epigrafi mən ruscadan götürmüşəm. Amma yanlışmırsa, "Faustun" əvvəlindədir. Məndə o kitab yoxdur, orijinal tapa bilməyəcəyəm. Asayevdən olan da "Mayakovski naçinayetsya" dandır. Bildir "Pravda" da buraxılan bir parçadandır. Onu axtararam. Onuncu fəslin Dobrolyubovdan sonrakı epigrafları da bilərsiniz. Qalan epigrafları özüm də yazmışam, mənbəyini deyə bilmərəm. Elasi var, uşaqlıqdan oxuduqlarım, ya eşitdiyim şeylərdən qalmadır.

"Azadlıq veriləz, alınar" sözü kitab sözüdür. Ancaq haradan yadımda qalıb, kimin sözüdür, bilmirəm. Zənnimcə, bunların o qədər də böyük mənası yoxdur. Bunların çoxu "mübadiləyi əfkardan bariqeyi həqiqət doğar" kimi məşhurlaşmış, ağızdan-ağıza gəzən aforizmlərdir. Məzmun ilə əlaqədar olduqları üçün işlədilmişlərdir. XVIII fəslə epigraf yazmaq fikriniz doğrudur. Haqverdiyevin bir cümləsi necədir, məsləhət bilsəniz, verək. Həmin fəsilədə eşq, sevgi bəzəsində söhbət olduğu üçün bu cümlə münasibdir. Rimlilərin qədim bir əsərindən göstərdiyiniz sitata razıyam, onu yazın. Həmin poemanı professorumuzdan alıb oxumağı sizə söz verirəm. "Molodaya Qvardiya" ilə məktublaşib nəticəsini sizə yazaram. Tərcümənin məndə olan hissəsini 4 gün əvvəl göndərmişəm. Yaşın çatıb. Dekadaya gəlmək məsələsindən arxayın ol! Siz nəinki iştirakçı, məruzçülərdən biri kimi qeyd olunmuşsunuz. Nahaq inanmışınız. Plan, proyekt təsdiq olunan kimi sizi işə çağıracaqlar. Dünən yəni bu barədə söhbət idi. "Manifest" haqqında yazan oğlan cavan tədqiqatçılardır. Daha nə yazım... Ailənizə salam.

Mir Cəlal
12.II.40.

10
 Norm dei oziz
 Şəhərlər,
 Əgər pələk buradan ot on
 də qoruydu, sənə demiş olar,
 onun hər sərə qeydini öz
 ələm, Kəlalim adınan or-
 pilməmiş (axırlarda) və
 Mərdan şrifit gətirdiyi Cə-
 xan adınan bənz adını
 Cəlalın isə bənz adını rəz-
 jam. Görüş bilsək, hər
 yerdə düzəldir.
 Əgər dedi, mənün
 adından süləymana
 de ki, sən, Tbilisiyə,
 Seretelinin yubileyinə
 gənclərsən. "
 Əgər, bilirsən ki,
 mənə elə öz
 jə-xdur. Süləymana

2
 deyə bilirdim. Bundan
 ilən mən dörd rəyən
 gəndirir. ~~Əgər~~ yəqinəy
 şrifitində, Əgər
 ələ köçürmə alım
 qayışdır bəz-birənə.
 Bu köçürmə sənə cən
 səlq şrifitlik şəraitin
 də jəzəram.
 Üçrəzi ay Əziz, mən
 sənə arxayınam. Əs-
 ərəm xeyrinə olan qeyd
 və dəyşmədən yəqin
 ancaq təşəkkür
 edə bilərəm.

3
 Xahiş edirəm mükəmməl
 dəyşmələr şəraitində
 olsa mənə ki, lələk
 səniz. Teğətli mən
 də oxuyum
 23/12/40
 Əgər ilə bənz adını
 işlədiyiniz, mənə
 jəzəram!
 Yəqinəy ilə də-
 vətənə bənz adını
 şrifitlə jə
 109?
 Vəldir ki qoruy.
 Bilirsiniz ki qoruy
 bizi soruşanlara salam
 23/12/40 Mir Cəlal

12
 İstəkli Püstə, salamlar!
 Bura Sibirdir. Soyuqdur. Sağ-salamat gəlmişik. Şeylərimizin çoxluğu, bir neçə yerdə
 vaqonumuzu dəyşməyimiz bizi incitdi. Daşkənddə bir gün qaldıq. Gözəl, səfəli, böyük şəhərdi.
 Sabah saat 11-də yola çıxdıq, gətdiyimiz yərə hələ 6 sutka qalmışdıq. Yolumuz yaxşı keçir. Mirzənin
 yoldaşlığı çox yaxşıdır. Əsas nigaranlıqımız siz tərəfdəndir. Bilirəm ki, bizdən sonra nə qədər na-
 rahat olmusan. Bilirəm ki, uşaqlar ananı, səni nə qədər incidirlər. Ancaq buralarda, yolda, vaqonlar-
 da bir uşaq görün kimi ürəyini bir tikə olur. Gözüm balalarımızı axtırır. Qulaqlağa Arifin, Elmiranın
 səsi gəlir. Elə bilirəm bu saat Əliş səslənəcək, mənə çağıracaqdır. Yəqin Hafiz yeriyyir. Rəna onu
 tutub gəzdirir. Ailəmizin xoşbəxt saatları – aqşamüstü hamumuzun bir yerdə deyib-güldüyümüz
 yadıma düşür. Deyirəm əsl həyat, əsl səadət odur. Mən bir də o saatlara qovuşmaq, bir də balaları
 başıma yığıb şən uşaq səsləri şəraitində nahar eləmək, demək-gülmək həsrətliyə yaşayırım. Mirzə
 ilə bu barədə söhbət edirik. Bilirəm, Azərkinodan pul çatdı mı? Maaşın vaxtında ala bilməsən,
 Arifə də. Vaxtında qəzet almasaq da, radionu hər gün eşidirik. Cəbhə xəbərlərini aramsız izləyirik.
 Bütün yıl boyu qeydlər götürmüşük. İntibahlarımız var. Sağlıq olsa, qayıdana yazarıq.
 Püstə! Bilirəm istəyilə düşəndə ananın səhətti ağırlaşır. Başısıyoqluq eləməsin. Həkim ça-
 ğır evə, müalicə eləsin. Özü də onu qoyma işləsin. Otursun, dincəlsin. Əlişi sənə xüsusi tapşırı-
 ram. Onu yuxuda görürəm. Əyyuba məktub yazacaq idim, yazımdan çıxdı. Xəndə yazıram. Yənə
 məktub yazacağam. Anaya, Rənyaya salam de. Uşaqların üzündən öp! Dostlara, tanışlara salam
 yetir. Hələlik, öpürəm.

Hörmətli Əziz, salamlar!

Deyəv yoldaş buradan ötəndə görüşdük, sənə demiş olar. Onun bir sıra qeydləri var. Mən, Kirovun adının çəkilməsi (axırlarda) və Mərdan şrifit gətirdiyi çayxananın tanış adamı edilməsi təklifinə razıyam. Görüşə bilsək, bir yerdə düzəldərik. Deyəv dedi mənəm adımdan Süleymana de ki, səni Tbilisiyə, Seretelinin yubileyinə göndərsin.

Əziz, bilirsən ki, mənə elə üz yoxdur. Süleymana deyə bilmədim. Bundan əlavə mənə dörd rayona göndərilir. Üçüncü tərəfdən də, təzə evə köçürəm, aləm qarışıb bir-birinə. Bu kağızı sənə çox səliqəsizlik şəraitində yazıram. Qərzi ay Əziz, mən sənə arxayınam. Əsərin xeyrinə olan qeyd və dəyşmələr üçün ancaq təşəkkür edə bilərəm. Xahiş edirəm mühüm dəyşmələr təklifi olsa, mənə bildirəsiniz. Teksti mən də oxuyum. Deyəv ilə birlikdə necə işlədiyinizi mənə yazın! Yevgenyev ilə doqovor bağlamı-sınız, ya yox?! Hələlik, bu qədər. Ailənizə və bütün bizi soruşanlara salam.

Mir Cəlal
23.VI.40.

Mir Cəlal
19.05.42.
Novosibirsk

• Ey Əziz-mən! Salam!

Əziz-mən! Sizin məktubda məni yada
 saldığın üçün sağ ol! Bu günlərdə
 cavanlar nəşriyyatında sənin arzusunda olduğun
 "Yeni hekayələr" dən ibarət kitabçam çıxır. Özü də rusca.
 Güman edirəm ki, "Oqonyok" üçün
 axtardığını taparsan. Ondan əlavə jurnalda çıxan və şəxsən sənin xoşuna
 gələn hekayələrdən ("Silah qardaşları", "Çıraqlar yandı" və s.) də seçmək
 olar. Hazırlamaq istədiyiniz kitabçanın həcmi və vərəqi haqqında yazma-
 nızı xahiş edirəm.

Ailənizə, dost və tanışlara salam.

Mir Cəlal
 18.II.50

Bakı, q. 28 Aprel, 13 Paşayevu M.D.

Ey Əziz-mən! Salam!

Arifa yazdığın məktubda məni yada saldığın üçün sağ ol! Bu günlərdə cavanlar nəşriyyatında sənin arzusunda olduğun "Yeni hekayələr" dən ibarət kitabçam çıxır. Özü də rusca. Güman edirəm ki, "Oqonyok" üçün axtardığını taparsan. Ondan əlavə jurnalda çıxan və şəxsən sənin xoşuna gələn hekayələrdən ("Silah qaradaşları", "Çıraqlar yandı" və s.) də seçmək olar. Hazırlamaq istədiyiniz kitabçanın həcmi və vərəqi haqqında yazma-nızı xahiş edirəm.

Ailənizə, dost və tanışlara salam.

Mir Cəlal
 18.II.50.

Bakı, "28 Aprel" küçəsi, 13. Paşayevu M.D.

Mir Cəlal

HÖRMƏTLİ ƏZİZ, SALAM!

Deyəsən Sizin səpdiyiniz toxum gəyərrib: "Oqonyok" dən buraxıb Molla Nəsrəddinin və Mir Cəlalın hekayələrinə çap etmək bəgində razılıq istəyirlər. Mirzə ilə bir siyahı tutub razılaşdıq, onu Sizin köndərirəm. Sizin əvvəllər tərcümə etdiyiniz hekayələrdən bəziləri: məsələn: "Bilgənlərin oğlu", "Süleyman və qadın", "Süleyman və qadın", "Süleyman və qadın" və s. Sizin köndərirəm. Orada tərcümə edib çap etməyə razılıqlarsa, verin!

Skorino yoldaş tel vurub məndən "Səməd Vurğun haqqında" kitabça hazırdır, ancaq azərbaycandır (üç c.v.), Mirzə oxudu. Sizin köndərirəm. Orada tərcümə edib çap etməyə razılıqlarsa, verin!

Ailənizə, dostlara, Bilgənlərə salam!

Hörmətli: Mir Cəlal.

26 "Aprel" 1950.

Bakı, ul. 28 Aprel 13. Paşayevu M.D.

Hörmətli Əziz, salam!

Deyəsən, sizin səpdiyiniz toxum göyərrib: "Oqonyok" dan buraya yazıb Molla Nəsrəddinin və Mir Cəlalın hekayələrini çap etmək haqqında razılıq istəyirlər. Mirzə ilə bir siyahı tutub razılaşdıq, onu sizə göndərirəm.

Sizin əvvəllər tərcümə etdiyiniz hekayələrdən hansını məsləhət bilirsinizsə, salın, bu göndərdiklərimizin çoxu yenidir və münasibdir. Hər halda baxın, seçin, siz redaksiyanın tələblərini daha yaxşı bilirsiniz. Bu hekayələrdən hansını tapa bilməyənsiz, mənə xəbər verin. Çap olunmamış bir hekayə var ki, onu da sizə göndərirəm...

Skorino yoldaş tel vurub məndən "Səməd Vurğun haqqında" kitabça istəyir. Kitabça hazırdır, ancaq azərbaycandır (üç c.v.), Mirzə oxudu. Sizə göndərirəm. Orada tərcümə edib çap etməyə razılıqlarsa, verin! Ailənizə, dostlara, yoldaşlara salam!

Hörmətli, Mir Cəlal
 26.IV.50.

hormətinə yaz, salam!

10/11/50

Kitabçanı aldım. Çəkdiyiniz zəhmətə görə sağ olun. Ancaq hekayələrin seçkisi yaxşı deyil. Mən göndərən siyahıda bircə "Tamaşa" buradadır. O birlilər köhnədir, indi yaxşı təsir bağışlamayacaqdır. Nə isə, Mirzə Cəlilin kitabçası da gəlib. Bu nəşriyyatın bir gözəl cəhəti də budur ki, tiraj çoxdur, əhatəsi böyükdür. Buraya yığcam, tutarlı povest yazmaq lazımdır. Sağlıq olsun. Arifdən kefinizi soruşmuşam. Dekada üçün gələcəyinizi dedilər. Bakıda hazırlıq gedir, kitablar tərəcəyə olunur. Ailənizə və soruşanlara salam!

Hörmətli Əziz, salam!

Kitabçanı aldım. Çəkdiyiniz zəhmətə görə sağ olun. Ancaq hekayələrin seçkisi yaxşı deyil. Mən göndərən siyahıda bircə "Tamaşa" buradadır. O birlilər köhnədir, indi yaxşı təsir bağışlamayacaqdır. Nə isə, Mirzə Cəlilin kitabçası da gəlib. Bu nəşriyyatın bir gözəl cəhəti də budur ki, tiraj çoxdur, əhatəsi böyükdür. Buraya yığcam, tutarlı povest yazmaq lazımdır. Sağlıq olsun. Arifdən kefinizi soruşmuşam. Dekada üçün gələcəyinizi dedilər. Bakıda hazırlıq gedir, kitablar tərəcəyə olunur. Ailənizə və soruşanlara salam!

Mir Cəlal
10.VII.50

kağızda çox uzun çıxdı. Bağışla, bəlkə, sənə başağrısı oldu. Bir oturma oxuya bilməsən, yarısını da saxla sabaha. Zəif adamsan, üzülüb eylərsən. Əlini sıxıram mənim əziz dostum. Sənə müvəffəqiyyətlər arzu edirəm. Ailə üzvlərinə dost salamu göndərirəm.

Qardaşın Əziz
14-III-54.
Moskva.

Qardaşın Əziz.
14.III.54. Moskva.

قارداش میر جلال!
 مەنۆک بەدینغا گەرە. دینقاریک 20 سەنە. ھەمى شۆرا شىم
 ادونى شىرىمى نەسرە بو ایشیدەر. بىر ھەشتەن فیرخواھلار دان رى مەنۆسە.
 بىر بارە. سەن گەز شىکرىسى اظھار ایدىم. آخما دە بولگە ايس بىنقىر.
 تشکر جەتتا قەدەر. اما زەھمەتە دە تاقا قەدەر. اما سەن مەنۆگە قەدەر
 تىزە کەپتىک لادىمەر. بىرنا گەرەم ھەقىقەت سەنەن. چوقە - چوقە فرامە
 ایدىم. کە آخرا دەسا زەھمەت تەلا شۆب. انرى ادوخا سەنەن. تىزە راسى
 دىرەتەسە. کە بىلا شىرە مالک بىرئىنى يادىسەنە. اما سەنۆن کەچمەگە مەنۆگە سەنۆن.
 سەنۆن بىر نادەرکە فەردالک ایلگىنى يادىسەنە. شۆخا سەنۆن سەنۆن
 رە. آخرا سەنۆن ھەقىقەتە ھەقىقى شادىرە. کەچمەگە بولگەر. دىنەن بىر شادىرە دەلەم
 ھەقىقەتە. اما سەنۆن بىرئىنى ایشەنە. اما سەنۆن بىرئىنى بىرئىنى بىرئىنى
 ادورەگە سەنۆن بىرئىنى بىرئىنى جەرت ایدىم. انرى تىزە ادوخا
 راسى بىرئىنى ایشەنە. کە بىرئىنى آخرا تەنە. اما بىر ھەقىقەتە سەنۆن
 کە آخرا تەنە سەنۆن بىرئىنى بىرئىنى. اما سەنۆن گەز شىرە ایدىم.
 دىرەتەسە. سەنۆن آخرا دەلەم. اما سەنۆن بىرئىنى بىرئىنى
 بىقەنە. کە سەنۆن دىنیا اربىياتى ایشەنە. اما سەنۆن بىرئىنى بىرئىنى
 ادورەگە سەنۆن. بىرئىنى بىرئىنى. اما سەنۆن بىرئىنى بىرئىنى. اما سەنۆن
 ياخشى بىرئىنى ادوخا سەنۆن. گەرەگە نىبى ادوخا.

Əziz oğlum Hafizə Salam və ehtiramlar!
 Hafizə, təsəvvür edə bilməzsən ki, uzaq, qürbət yerə düşmüş balamızın
 həsrəti bizə nə qədər ağırdır. Səndən artıq biz darıxırıq. Eyb etməz, sizin
 gələcək inkişafınız naminə dözmək lazımdır. İşlərin, mənzilərin, səhəhətin
 necədir? Hərdən, vaxt tapanda "bizə yaz. Bakıda səlamətlikdir. Balalar,
 dostlar hamısı sizi soruşur, salam deyirlər. Bağdan təza qayıtmısınız. Uşaqlar
 dərsə hazırlaşırlar. Ronadan, Camal, Comilodən xəbər tuturuq. Bu
 günlərdə Aqil məzuniyyət götürür, uşaqların yanına gedəcək. Bəlkə, anan
 da getdi. Burada sərinlər düşüb. Cəmaat yaylaqdan qayıdır. Bizlərdən ni-
 garan qalma. Özünə, məişətinə fikir ver. Darıxma, ayrılığın sonunda görü-
 şün ləzzəti daha yaxşıdır.
 Ailədə qələm tutanların hamısı sənə məktub yazırlar, alacaqsan. Hə-
 rəsinə yox, hamısına bir cavab yazarsan. Özündən, işindən, güzəranından,
 o yerin əhvalından yazarsan. Püstə xanım, Elmira, Ədibə, Rəna, məmə, bütünlü
 bacı-qardaşlar, qohumlar, dostlar sənə salam-dua göndərirlər. Bizə
 məktub yaz, Bakı, Moskva radiosunu dinləyəndə bizi xatırla, bil ki, bizim
 də qəlbimizdə sənə! Hələlik, bu qədər. Səni bağrımıza basıb öpürük!

Əziz oğlum Hafizə
 Salam və ehtiramlar!

Qardaşım Mir Cəlal!
 Cəfərin yazdığına görə, dekabrın 20-də elmi şura mənim opponent-
 liyimi təsdiq etmişdir. Bu hörmətli xeyirxahlardan biri də sənənsən. Bu
 barədə sənə təşəkkürümü bildirirəm. Ancaq bununla iş bitmir. Təşəkkür
 hələ qabaqdadır, amma zəhmət də hələ qabaqdadır. Müdafiəni mümkün
 qədər tez keçirmək lazımdır. Buna görə xüsusilə səndən çox-çox xahiş
 edirəm ki, ağır da olsa, zəhmətə qatlaşıb əsəri oxuyasan və tez rəy verəsən
 ki, bəlkə, fevralın birinci yarısında müdafiəni keçirmək mümkün olsun.
 Məsələn burasındadır ki, fevralın ikinci yarısında Moskvada sosializm real-
 izmi haqqında xüsusi müşavirə keçiriləcəkdir. Və mənim bu müşavirədə
 olmağım zəruridir. Müdafiə yubansa, işlər qarışar və bu xeyir iş pozula
 bilər. Odur ki, sənə zəhmət verməkdə cürət edirəm. Əsəri tez oxu və rəyini
 yubatma! Elə olsun ki, bu ayın axırına qədər rəylər hazır olsun ki, avto-
 ferat göndərilsin və müdafiə günü yəqin edilsin. Vəssalam.
 Yəqin ki, mənim Dünya Ədəbiyyatı İnstitutuna keçdiyimi eşitmiş olar-
 san. Bir aydır ki, bu institutda çalışıram. Hələ ki, yaxşı bələd olmamışam.
 Görək necə olur...

Dostum Əziz

10/XI/75 Əziz və səhbətli bələdiyyə Hafizə çoxlu-çoxlu salamlar!

Bu gün bizdə bayramdır. Ayın 27-sində yazdığım məktubu aldığ, doğu-şəmə
 Dəyüz, Şükür, işlərin yaxşı gedir, kefin sazdır. Buralarda sələmətli mənəm.
 Məmə də, anan da məndən xəbiri edir ki Səlam dua yazmış. Nəni səfərdən gəlmiş
 Kərim qızı Nəsrin xanımı oynadır. Göyçək, topuçu sızdır, hələ dənizdən
 Arif, Aida hər gün uşaqları ilə qonşularla məktub yazmağa gəlirlər. Bu gün
 Xədim danlamışam. Səlim, Tərim, Şükür, Rənim də. Bəlkə qar düşüb səfər
 dır. Vəziyyətlər də bəzi illər keçir, omlaq nəyəyə. Rəna xanım səh olən ki bizdə
 də sızdırır. Mənim də bəzi fərdən qəlməyi sənə yazmışam. Qələmə də,
 Zəmin də, hər gün danışıqlar. Səfərlərdən firsət tapmışam, Mirzə xanım
 dənizlərdən jənkə qonşularla qonşulardır.

Bu gün Ədibəyə tələməyə gəlmişəm ki, kəndlərdən gətirsin, Səlimə danlaşım. Zəmin
 Jənkə qarə Səz bürkəni qum orada omlaqla omlaqla. Bəzən səfərdən gətirir
 Fərdən xanımın. Qələm hər gün danışıqla tələməyə gətirir. Bəzən mən
 lar, Kərim, Arifə Kəz Kəzdir. Nəfəs olmur ki buradan jənkə xanımın. Təlim
 mən məktub 15 günə qəlmir. Bunu Səlimədən mənə yazmışam. Kəz Kəzdir.
 Bizdə mənə omlaqla yazmışam, gəl mənə tələməyə gətirsin, mənə
 lar. Vəziyyətlər də bəzi illər keçir, omlaqla nəyəyə. Rəna xanım səh olən ki bizdə
 Kərim qızı Nəsrin xanımı oynadır. Göyçək, topuçu sızdır, hələ dənizdən
 Arif, Aida hər gün uşaqları ilə qonşularla məktub yazmağa gəlirlər. Bu gün
 Xədim danlamışam. Səlim, Tərim, Şükür, Rənim də. Bəlkə qar düşüb səfər
 dır. Vəziyyətlər də bəzi illər keçir, omlaqla nəyəyə. Rəna xanım səh olən ki bizdə
 də sızdırır. Mənim də bəzi fərdən qəlməyi sənə yazmışam. Qələmə də,
 Zəmin də, hər gün danışıqlar. Səfərlərdən firsət tapmışam, Mirzə xanım
 dənizlərdən jənkə qonşularla qonşulardır.

Altay müəllimədən sənə çoxlu salamlar!
 Dünən bizdə idi, sən səhbətli mənəm. Sə
 çərəm olən. Qələmə danışıqla mənə yazmışam!

Əziz və istəklə bələmiz Hafizə çoxlu-çoxlu salamlar!

Bu gün bizdə bayramdır. Ayın 27-sində yazdığım məktubu aldığ, doğu-şəmə
 Dəyüz, Şükür, işlərin yaxşı gedir, kefin sazdır. Buralarda sələmətli mənəm.
 Məmə də, anan da məndən xəbiri edir ki, salam-dua yazım.
 Aqil səfərdən qayıdıb, göyçək qızı Nəsrin xanımı oynadır. Göyçək, top-
 puş qızdır, hələ danışıq. Arif, Aida hərdən uşaqları ilə gəlirlər. Məktub
 yazmağa çox kahlıdırlar, bu dəfə xeyli danlamışam – Elmiranı, Tofiqi,
 Cümşüdü, Rənanı da. Bakıda qar düşüb, soyuqdur. Vaxt tapsaq, bağ ilə
 məşğul olmaq istəyirəm. Rəna xanım sağ olsun ki, bizdə sızdır salam
 verir. Deyəsən, gələn ay səni ziyarətə gələcəkdir. Camal da, Cəmilə də,
 hərdən danışırlar. Soyuqlardan firsət tapsam, Püstə xanımı uşaqların ya-
 nına göndərmək fikrindəyəm.

Bu gün Ədibəyə tapşırıdım ki, nömrələri gətirsin, sizinlə danışaq. De-
 məyina görə, siz bir neçə gün orada olmayacaqsınız. Başqa səhərə səfərə
 çıxmışınız. Gələn həftə danışıq təşkil edirik. Bizim məktublər, görünür,
 oraya gec gəlir. Həftə olmur ki, buradan yazılmasın. Təxminən məktub 15
 günə gəlir. Buna baxmadan tez-tez yazmaq gərəkdir. Bizdə işlər öz qayda-
 sindadır, qış tətilinə hazırlaşırıq, imtahanlar vaxtı başlanır. Sənin salamını
 Hacuya, ailəsinə yetirdim, təşəkkür edirlər, yaqın ki, sizə yazacaq. Sənin
 yoldaşının atasını, Rüstəmi götürürəm (Hüseynov), kefi sazdır. Ondən bil-
 dim ki, oğlu səninlə səfərə getməyib. Bütün dost, tanış, qohumların sizə
 salamı var, sizin böyük nailiyyətlərlə qayıtmanızı gözəylirlər! Vaxt hiss
 olunmadan gəlib keçir, sağlıq olsun, yaz, yay aylarında görüşəcək, sizi
 təbrik edəcəyik!

Hələlik, bu qədər. Hafiz müəllimə möhkəm sağlamlıq, qələbə və güm-
 rahlıq!

Bakı

Altay müəllimədən sənə çoxlu salamlar! Dünən bizdə idi, sənin səhbətli
 şirin və maraqlı oldu. Gələndə danışıq, inşallah!

Mir Cəlal
 10.XI.75

MİR CƏLAL

Görkəmli nasir, ədəbiyyatşünas alim və pedaqoq Mir Cəlal müasir Azərbaycan ədəbiyyatının bünövrəsini qoyanlardan biri olmuşdur. O, bədii yaradıcılığa XX yüzilliyin 20-30-cu illərindən başlamışdır. O, ədəbi aləmdə atdığı inamlı addımlardan sənətin şöhrətli zirvəsinə qədər keçdiyi çətin və şərəfli ömrünün əlli ili ərzində zəngin ədəbi irs yaratmışdır.

Qüdrətli söz ustası bütün şüurlu həyatını ədəbi, elmi və ictimai-pedaqoji fəaliyyətə həsr etmişdir. O, ölməz nəsr əsərləri, elmi dəyərini itirməyən monoqrafiyalar yaratmış, yeni ədəbiyyatşünas və pedaqoji kadrlar yetirmiş, doğma xalqın milli-mənəvi yüksəlişinə çalışmışdır. Mir Cəlalın fəaliyyəti çoxcəhətli olmuşdur. Nasir, müəllim, ədəbiyyatşünas, tənqidçi, publisist, ictimai xadim...

Mir Cəlal bütün şüurlu həyatı boyu yüksək vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirərək milli mədəniyyətin, ictimai-ədəbi və pedaqoji fikrin inkişafı uğrunda fədakarlıq nümunəsi göstərmişdir.

Paşayev Mir Cəlal Əli oğlu 1908-ci il aprelin 26-da Cənubi Azərbaycanın səfəli Əndəbil kəndində anadan olmuşdur. Lakin təleyi onu uşaqlıq çağlarından qədim Gəncə şəhərinə gətirib çıxarmışdır.

1918-ci ildə atası vəfat etdiyindən böyük qardaşının himayəsində yaşamışdır. 1918-1919-cu illərdə Gəncə Xeyriyyə cəmiyyətinin köməyi ilə ibtidai məktəbə daxil olmuşdur. Şəhərin qaynar ictimai mühitində boya-başa çatan Mir Cəlal 1924-1927-ci illərdə Gəncə Dərülmüəllimində təhsilini davam etdirmişdir. Bu dövrdə komso-mol sıralarına qəbul edilmişdir.

Tələbəlik illərində ictimai işlərdə fəal çalışmış, texnikumun tələbə-gənclər təşkilatının, iki

il sonra isə Gəncə şəhər Tələbə-Gənclər Həmkarlar Təşkilatının sədri seçilmişdir.

Onda ədəbi yaradıcılığa maraqa da bu dövrdə yaranmışdır. Texnikumun ədəbi dərnəklərində şeir və tərcümələrini oxuması, müzakirələrdə çıxış etməsi gənc yazıçıda öz bacarığına inam yaratmışdır. Mir Cəlal "Tərcümeyi-hal"ında ilk ədəbi axtarışları barədə yazır:

"1926-1927-ci illərdə pedaqoji texnikumun son sinfində oxuyanda mərkəzi qəzetləri, xüsusən "Gənc işçi"ni müntəzəm mütaləə edir, özüm də arabir məqalələr yazırdım. "Gənc işçi" də rast gəldiyim ədəbiyyat səhifələri məni çox maraqlandırır. Mən istəyirdim orada yazam. Bir neçə şeir qaralayıb, poçt ilə göndərdim, cavab çıxmadı..."

Bir dəfə Mayakovskinin "Zərbəçi marşı" adlı şeiri əlimə keçdi, onu oxudum və nədənsə tərcümə etmək fikrinə düşdüm... Bir həftə sonra "Zərbəçi marşı" adlı tərcümə şeirim çıxdı. Bu, mənim mərkəzi mətbuatda ilk yazım idi".

Beləliklə, Gəncə ədəbi mühitində daxil olan Mir Cəlal "Qızıl Qələmlər" cəmiyyətinin yerli şöbəsinin yığıncaqlarında şeir və tərcüməçi kimi iştirak edir. Bu mühit yaradıcılıq havəsi ilə yaşayan Mir Cəlalə axtarış cığırlarında mənəvi stim olur. Burada Həmid Araslı, Əhməd Cəmil, Cahanbaxış, Mikayıl Rzaquluzadə, Səməd Vurğun və b. ilə yaxından tanışlığı, bu istedadlı gənclərin gələcəyinə dərin inamı onu da yazıb-yaratmağa ruhlandırır. 1926-1930-cü illərdə Mir Cəlal "Yeni fikir" qəzetində, "Qızıl Gəncə", "İlk addımlar", "Hücum" məcmuələrində doğma dilə çevirdiyi şeir və hekayələrlə yanaşı öz ilk qələm təcrübələrini də çap etdirir. Bu dövrlərdə "Qızıl Gəncə"də "Simaldan səs" (1928), "İlk addımlar"da "Ananın vəsiyyəti", "Müxbir"

Mir Cəlal

(1929) şeirlərini, "Ədəbiyyat cəhəsinə" "Doktor Cinayətov" (1930) hekayəsini, "İnqilab və mədəniyyət" də bir sıra tərcümələrini çap etdirsə də, 1930-cu illərdən ədəbi aləmdə öz orijinal yaradıcılığı ilə seçilən nasir kimi tanınır.

1928-ci ildə I dərəcəli Gəncə şəhər məktəbində müəllim işləmişdir.

Mir Cəlal həmin il təyinatla göndərildiyi Gədəbəy şəhər yeddiillik məktəbində müdir olmuşdur.

1929-1930-cu illərdə Mir Cəlal Gəncə şəhər yeddiillik məktəbində direktor vəzifəsində işləyir. Sonra iki il Kazan Şərq Pedaqoji İnstitutunun dil-ədəbiyyat fakültəsində təhsilini artırır. 1932-1935-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun apsiranturasında təhsil alır, eyni zamanda "Kommunist", "Gənc işçi" qəzetləri redaksiyalarında çalışır. Bu ona əzəmiyyət vaxtı kənd həyatına dərinləndirən bələd olmaq, əmək adamlarının məişəti, tale və əməlləri ilə yaxından tanışlıq imkanı verir. "Boy", "İşıqlı yollarda", "Biz necə böyüyürük" qəçəkləri, "Müəllim", "İfşa" hekayələri gənc yazıçının müşahidəçilik dairəsinin artmasını, canlı həyat lövhələri yaratmaq bacarığını göstərirdi. Mir Cəlal özü etiraf edirdi ki, ilk qəçəklərini həyatla, adamlarla yaxın əlaqə zamanı zəngin material və canlı təəssürat əsasında yazmışdır. (Bax: "Ulduz" jurnalı, 1969, N10, səh. 23-25). Mir Cəlalın ilk əsərlərində olan həyatilik, müasirlik ruhu onun öz mövzularını şahidi olduğu sənəhdə etdiyi hadisələrdən alması ilə sıx bağlıdır.

1932-ci ildə gənc yazıçının "Sağlam yollarda" qəçəklər toplusunun nəşri onun yeni yaradıcılıq uğurları qazanmasına ciddi təsir göstərir. 1933-cü ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının filialının Azərbaycan şöbəsinin ictimai elmlər bölməsində kiçik elmi işçi vəzifəsində çalışır. Sonradan Ədəbiyyat İnstitutunun yaradılmasında bilavasitə iştirak etmiş, burada XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri işləmişdir.

1933-cü ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının Zaqafqaziya filialının Azərbaycan şöbəsinin

ictimai elmlər bölməsində kiçik elmi işçi vəzifəsində çalışmışdır.

1936-1941-ci illərdə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda və Azərbaycan Dövlət Universitetində mühazirələr oxumuşdur. Bu dövrdə "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını yazıb müdafiə etmişdir.

Mir Cəlalın 1935-1939-cu illərdə "Boy" (novellalar), "Bostan oğrusu" (hekayələr), "Gözün aydın" (hekayə və qəçəklər), "Dirilən adam" (roman) kitabları kütləvi tirajla buraxılır.

Gənc yazıçı ilk gündən müşahidə etdiyi həyat hadisələrini, oxucunu düşündürən problemləri qələmə alırdı. Onun yaradıcılığında müasirlik, həyatilik tarixi mübarizə mövzusunda yazdığı "Dirilən adam" adlı ilk irihəmkəli bədii əsərində güclü idi. Burada kiçik bir ailənin taleyi təmsalında tarixi dönüş arafəsində Azərbaycan kəndində hökm sürən özbaşınalıq ümumiləşdirilmiş, real lövhələrdə canlandırılmış, ictimai fəlakətin mahiyyəti açıqlıb göstərilmişdir.

Akademik Məmməd Arif yazırdı: "Mir Cəlal "Dirilən adam"la diqqətli bir realist yazıçı olduğunu açıq-aydın göstərmişdir. Diqqətli ona görə deyirəm ki, o, insanın, məişəti, təbiəti çox diqqətlə öyrənmişdir, yaxşı bilir. Bunu əsərin hər səhifəsində hiss etmək olur..." (Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri (I cild), Azərnoşr, 1956, səh.98).

Dünya ədəbiyyatına, klassik milli ədəbi abidələrə dərinləndirən bələd olan və sənətkar yazıçıların təcrübələrindən bəhrələnməyən Mir Cəlal öz əsərlərində yaşadığı dövrün hadisələrlə dolu dinamik yüksəlişinin real lövhələrini yaratmağa çalışırdı. Müasirlərin həyatı, yaradıcı əmək, yeni ailə və əxlaq normaları, nəcib insani keyfiyyətlər, humanizim onun əsərlərinin başlıca mövzularına çevrilmişdir.

Mir Cəlal nəsi qüdrətli təbii təsiri malik idi. Onun vətəndaşlıq duyğuları ilə dolu hekayələrində köhnəliyə, fanatizmə, bürokratizmə, tənbəlliyə və xayanətə qarşı barışmazlıq və qəzəb hissi aşılırdı.

Mir Cəlal özünüdəyən, yekəxana, yalançı və yaltaq adamların cəmiyyətin inkişafında buxovə

çevrildiyini yumoristik və satirik boyalarla tənqid hədəfinə çevirir, onları istehza ilə lağa qoyurdu.

İkinci Dünya müharibəsi illərində keçmiş sovet ölkəsinə qəsbkar alman faşist ordusunun hücumlarından xilas etmək üçün vahid cəbhədə birləşən xalqlar, "hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün" şüarı ilə gecə-gündüz çalışırdılar. Bu hadisə yüzərlərin qarşısına böyük vətəndaşlıq vəzifəsi qoymuşdu.

Ağır müharibə dövründə Mir Cəlalın nəsr yaradıcılığında operativlik, günün tələbinə cavab vermək bacarığı güclənir. "Xalqın ürək sözü" (1941), "Vətən hekayələri" (1942), "İlyas" (1942), "İsrafil" (1942), "Vətən yaranar" (1943), "Vətən" (1944) və s. kitablarında, istərsə də dövrü mətbuatda çap etdirdiyi hekayələrində arxa və ön cəbhədə Azərbaycan xalqının faşizmə qarşı qəhrəmanlıq mübarizəsindən bəhs olunur. Azərbaycan xalqının dar günü kütləvi igidliyi, dözümlü, vətəne sadaqəti, qələbəyə inamı bu əsərlərin leytmotivini təşkil edir.

Əbülhəsən, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, Süleyman Rəhimov, Ənvər Məmmədov, İlyas Əfəndiyev və başqa yazıçılar kimi Mir Cəlal qəzəbli hekayə, povest və öçerklərində alman faşist ordusunun təcavüzünə qarşı ümumxalq müharibəsi illərində ön və arxa cəbhənin möhkəm vəhdəti, canlı və qınılmaq əlaqəsinə təsvir etməklə milli ədəbiyyatı ideya-estetik cəhətdən inkişaf etdirir. Onun "Yollar", "Anaların üsyanı" hekayələri düşməne nifrət oyadır, səfərbərlik ruhunu gücləndirir. "Qan qardaşı", "Boz adam", "Axsam səfəri", "Atı", "Snayper", "Vətən yaranar" hekayələri ön cəbhədə vuruşan Azərbaycan döyüşçüsünün mənəvi və fiziki dayanatı, qüdrəti, düşməne qarşı kin və qəzəbini, qələbəyə inamını əks etdirir. 1941-ci ilin dekabrında S.Vurğun, R.Rza, M.İbrahimov, H.Hüseynov, Z.Xəlil və Mir Cəlal Novorossiyskdə, 1942-ci ildə Uzaq Şərqdə Azərbaycan döyüşçüləri ilə görüşlərində düşməne nifrət, vətəne məhəbbət və sədaqət təbliğ edir, onları ruhlandırır.

İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı illərdə Mir Cəlal həyatın irəli sürdüyü vacib ədəbi-

tarixi vəzifələri yerinə yetirmək üçün yeni əsərlər üzərində işləyirdi. Onun "Ođ içindən çaxnar" (1945) kitabında topladığı hekayələrdə cəbhədən qayıdan adamların süliş şəraitində yazarmaq eşqi, yaradıcı əməyin romantikası verilmişdir.

Bu əsərlərdən göründüyü kimi, vətəndaş yazdığı həyat hadisələrinə fəal münasibət bəsləyir, qələmə aldığı mövzunu aydın yazıçı mövqeyi və estetik ideal baxımından işləyirdi. O, bütün bacarığı və istedadının gücü ilə süliş, asayış, dinc xoşbəxt həyat uğrunda mübarizə aparır. Onun beynəlxalq mövzuda yazdığı "Çin qızı" (1950), "Süliş istəyənlərə" (1951), "Badam ağacları" (1953), "Ərəb qızı" (1962) və b. hekayələrdə süliş, əmin-amanlıq, humanizim, yer üzündə insanların dinc, məsud yaşaması ideyası təbliğ olunurdu.

Mir Cəlal nədon yazırsa-yazsın, öz hekayələrində həyatın dərin qatlarına nüfuz etməyə, hadisələrin daxili mahiyyətini açmağa çalışmışdır. Klassik hekayəçilik ənənəsindən bəhrələnən yazıçının zəngin bədii yaradıcılığında geniş yer tutan hekayələri ədəbi-bədii və estetik fikri inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. İdeya-bədii qayəsi aydın olan hekayələrdə maraqlı süjet, həyatı konflikt, real və canlı insan xarakterləri Mir Cəlalı güclü bədii təfəkkürə malik yazıçı kimi səciyyələndirir. Mir Cəlal aydın, mənalı və canlı xalq dilində yazdığı hekayələrində həyatı lövhələr, təbii surətlər və canlı xarakterlər yaratmışdır. Akademik Məmməd Arif Azərbaycan hekayəçilik sənətində Mir Cəlalın mövqeyini yüksək qiymətləndirmişdir. O yazır ki, "Mir Cəlal məahir bir hekayə ustasıdır; onun hekayələri əksəriyyətlə yığcam və ibrətlidir. Yazıçı hər bir hekayəsində müəyyən ibrətli bir hadisədən bəhs edir və təbiiyyəti nəticə çıxarmağı oxucunun öz hədəsinə buraxır". Sənətkarənə sadəlik, fəvqəladə təbiiilik, heyrənedici səmimiyyət onun yaradıcılığının, bədii üstünlüyünün ən güvətlü fərqləndirici cəhətidir.

Mir Cəlalın nəsr yaradıcılığında roman da başlıca yer tutur. O, ilk romanı – "Dirilən adam"ı (1934-1935) yazandan sonra "Bir gəncin manifesti" (1939), "Açıq kitab" (1941-1944), "Yasıdlarım" (1946-1952), "Təzə səhər" (1948-1950),

"Yolumuz hayandır?" (1952-1957) romanlarında həyatın siyasi epik lövhələrini yaratmışdır. Böyük bir zamanı əhatə edən bu əsərləri ilə Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində roman janrının inkişafına istər məzmun, istərsə də bədii forma cəhətdən təsir göstərmişdir.

Mir Cəlalın həyatı geniş epik lövhələrdə təsviri dövrün tələbi idi. Xalqın ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni həyatında və məişətində bir oyanış, canlanma vardı. Mir Cəlal müşahidə etdiyi tarixi hadisələrin, ictimai-siyasi təkamülün vəsətini, əxlaqi-tərbiyəvi dəyişikliyin mahiyyətini hərtərəfli, realist boyalar, tipik obrazlar və canlı həyatı lövhələr vasitəsilə verməyə çalışırdı.

Mir Cəlalın ciddi, dərin ideyali, həтта siyasi kəskinliyə malik ilk irihəcmli əsəri "Dirilən adam"ndan başlayaraq bütün romanları ədəbi tənqidin nəzər-diqqətində olmuş, müxtəlif fikirlər söylənmişdir. Oxucu rəy və məktublarından göründüyü kimi yazıçının əsərləri hələ jurnal variantında ciddi maraq doğurmuş, rəğbətə qarşılanmışdır. Dərin səmimiyyət və həqiqi ilhamla yazılmış "Bir gəncin manifesti" ədəbi ictimaiyyət və oxucu kütləsi tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, bir çox xalqların dillərinə tərcümə olunmuşdur. Mir Cəlalə söhrət qazandıran "Bir gəncin manifesti" "böyük təbəddülatı poetik bir dillə" əks etdirdiyinə, "həyatı həqiqətini sənət həqiqətinə" çevirdiyinə (Mehdi Hüseyn) görə təkcə Mir Cəlalın yaradıcılığında deyil, Azərbaycan ədəbiyyatında yeni hadisə idi. 1968-ci ildə "Bir gəncin manifesti" romanı Respublika Gənclər Təşkilatının mükafatına layiq görülmüşdür.

Mir Cəlal öz romanlarında Azərbaycan xalqının yarıməsrlilik həyatının ayrı-ayrı ibrotamiz, mənalı və təsirli hadisələrinin mənzərəsini yaratmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Mir Cəlal orijinal yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə malik romançı kimi tanınır. "Onun romanları tarixin müəyyən dövrlərini, inkişafın ayrı-ayrı mərhələlərini, həyatın müxtəlif hadisələrini canlandırın, mühüm həyatı problemlər, vacib ictimai-siyasi və mənəvi-əxlaqi mətləblər əks etdirən

realist əsərlərdir" (Y.İsmayilov, Mir Cəlalın yaradıcılığı, B., "Elm" nəşriyyatı, 1975-ci il, səh.158).

Mir Cəlal görkəmli ədəbiyyatşünas alim kimi Azərbaycan elmi fikrində silinməz iz buraxmışdır. O, 25 yaşında İKON SSRİ EA Zaqafqaziya filialının Azərbaycan şöbəsinin ictimai elmlər bölməsində kiçik elmi işçi vəzifəsində işləyirdi, eyni zamanda aspiranturada təhsil aldığı illərdən dövrü mətbuatda çıxış etmişdir. 1940-cı ildə "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsinə layiq görülmüşdür.

Yeri gəlmişkən, xatırladaq ki, Mir Cəlal elmi fəaliyyətinə 1920-ci illərdən ədəbi tənqiddə başlamışdır. 1926-1930-cu illər arasında "Yeni fikir", "Kommunist", "Gənc işçi", "Ədəbiyyat qəzeti", "Hücum", "İnqilab və mədəniyyət" və s. qəzet və jurnallarda müxtəlif mövzularda məqalələrlə çıxış etmişdir. Ömrü boyu bu ənənəni davam etdirmiş Mir Cəlal alovlu publisist, istedadlı tənqidçi, tənqidçiyatçı alim kimi çoxcəhətli fəaliyyət göstərmişdir. Milli tənqidi fikrə, müasir ədəbi prosesa operativ, günün öz tələbləri səviyyəsində münasibətini bildirməsi onun fəal çalışması ilə yanaşı yeni təşəkkül tapan, formalaşan müasir ədəbiyyatşünaslığa, publisistikaya və tənqiddə qayğısı ilə bağlı idi.

Mir Cəlal klassik ədəbiyyatın görkəmli tənqidçisi olmuşdur. Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Əbülqasım Nəbati, Mirzə Fətəli Axundov, Nəriman Nərimanov, Cəlil Məmmədov qələzadə, Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığını araşdırmış, dəyərləyi fikirləri ilə ədəbiyyat tariximizin yaranmasına kömək etmişdir.

Akademik Kamal Talibzadə Mir Cəlalın ədəbi fəaliyyətini qoşa qanad kimi tamamlayan elmi yaradıcılığı barədə yazır: "Bədii yaradıcılığında olduğu kimi, elmi əsərlərində də Mir Cəlal həmişə aydın bir məqsəd izləmişdir. O, həmişə xalqın mənafeyinə xidmət edən ədəbiyyatdan, yazıçıdan yazılan ədəbiyyatımız böyük ənənələrə sadiq olan sənətə marağ göstərib, müasir ideyali ədəbiyyat uğrunda mübarizə aparıb. Buna görə də ədəb bir nəzəriyyəçi, bir tənqidçi

kimi bütürməyib, çəşməyib, məqsəd aydınlığı ona tədqiqat mövzularını seçməkdə, ədəbiyyatın ayrı-ayrı məsələləri haqqında konkret, aydın fikirlər söyləməkdə kömək edibdir. Sabir və Məmmədquluzadədən, Cəbbərləri və Vurğundan, Mehdi Hüseyn və Əbülhəsəndən yazanda da onu eyni ideya-estetik məsələlər düşündürüb: bu yazıqlar bir vətəndaş, bir vətənpərvər kimi cəmiyyət üçün, xalq üçün nə ediblər, ona necə xidmət göstəriblər, hansı böyük məsələlər qaldırınb və həll ediblər? Realizmin estetik tələbləri fonunda onların sənəti necə görənir? Bu suallar ədibin hər hansı yazıqını qiymətləndirməkdə bir növ meyar olub və bu suallara verdiyi cavablar onun elmi əsərlərinə bir aydınlıq gətiribdir" ("Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 18 may 1968).

Mir Cəlal 1944-cü ildə 36 yaşında Sov.İKP sıralarına daxil olur. 1944-1960-cı illərdə Mir Cəlal SSRİ EA Azərbaycan filialının Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun müasir Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri işləmişdir. Eyni zamanda Azərbaycan Dövlət Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasında dosent kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1947-ci ildə "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" sanballı tədqiqat əsərinə görə filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almışdır. 1948-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin professoru seçilmişdir.

1961-ci ildə Mir Cəlal Azərbaycan Dövlət Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasında müdir vəzifəsində çalışmış, elmi-pedaqoji kadrların hazırlanmasında böyük əmək sərf etmişdir. O, estetikarın nəzəri problemləri, poetika ilə məşğul olmuş, ali məktəbdə uzun müddət ədəbiyyat nəzəriyyəsi mütəxəssis müəllim kimi çalışmışdır.

Sovet yazıqları briqadəsi tərkibində Ağ dəniz-Baltik kanalında yaradıcılıq ezamiyyətində (1935), Moskvada keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti oğunluğu (1949, 1950, 1960), SSRİ yazıqlarının II, III, IV qurultaylarında (1954, 1959, 1967) nümayəndə olmuşdur.

Mir Cəlal bütün fəaliyyəti boyu bədii yaradıcılığı ilə elmi, ədəbi-tənqidi yaradıcılığını qoşa davam etdirmiş, müəllim, elmi rəhbər ol-

muşdur. Onun yetirdiyi onlarla elmlər doktoru, professor ali məktəblərdə müəxirələr oxuyur, elmi-tədqiqat müəssisələrində çalışır. 1969-cu ildə Mir Cəlal Əməkdar Elm Xadimi fəxri adı verilmişdir.

Mir Cəlal ədəbi-pedaqoji və elmi xidmətlərinə görə "Şərəf nişanı" (iki dəfə -1950, 1958-ci illərdə), "Qırmızı Əmək Bayrağı" (1967), "Oktyabr inqilabı" (1948) ordenləri, "Əmək igidliyinə görə" (iki dəfə -1944, 1945-ci illərdə), "Qafqazın müdafiəsinə görə", "1941-1945-ci illərdə Böyük Vətən müharibəsində fədakar əməyinə görə" medalları ilə təltif edilmişdir. Azərbaycan komsomolunun fəxri laureatı olmuş, dəfələrlə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanı və "Qabaqcıl maarif xadimi" nişanı ilə təltif olunmuşdur.

Mir Cəlal 70 il yaşadı. Bütün şüurlu həyatını Azərbaycan xalqının, ədəbi-elmi və pedaqoji fikrinin inkişafına həsr etdi. Ölməz əsərlər yaratdı.

1978-ci il sentyabrın 28-də Mir Cəlal Paşayevin ürəyi döyünməkdən qaldı. O, Bakıda ikinci Fəxri Xiyabanda dəfn olundu. Xatirəsinə əbədiləşdirmək üçün ölkəmizin bir sıra yerlərində küçə, məktəb, kitabxana, mədəniyyət evi onun adını daşıyır.

Azərbaycanın sənət adamlarının xatirəsinin anılmasında daim böyük diqqət və qayğı göstərən möhtərəm Prezidentimiz Heydər Əliyev Mir Cəlal Paşayevin 90 illik yubileyinin təntənəli keçirilməsi barədə 1998-ci ildə verdiyi sərəncamdan sonra respublikamızın hər yerində vətəndaş yazıqı, alim və pedaqoji Mir Cəlalın xatirəsi hörmətlə yad edilmiş, ictimaiyyət geniş yığılmaq və elmi sessiyalar keçirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 31 yanvar 2008-ci il tarixli sərəncamına əsasən görkəmli yazıqı, alim və pedaqoji, Əməkdar Elm Xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Mir Cəlal Paşayevin 100 illik yubileyi respublikada, xarici ölkələrdə və Parisdə YUNESKO miqyasında təntənəli keçirilmişdir. Gəncə və Gədəbəy şəhərlərində Mir Cəlalın xatirə muzeyi açılmışdır.

MİR CƏLALIN NƏSR OLUNMUŞ ƏSƏRLƏRİ:

1. Sağlam yollarda (oçerklər). Bakı: Azərənşr, 1932, 46 səh.
2. Boy (novellalar və oçerklər). Bakı: Azərənşr, 1935, 123 səh.
3. Dirilən adam. Bakı: Azərənşr, 1936, 204 səh.
4. Bostan oğrusu. Bakı: Azərənşr, 1937, 46 səh.
5. Axundun iştahası. Bakı: Azərənşr, 1938, 63 səh.
6. Gözün aydın. Bakı: Azərənşr, 1939, 477 səh.
7. Füzulinin poetik xüsusiyyətləri. Bakı: Azərb. SSR EA-nın nəşri, 1940, 96 səh.
8. Bir gəncin manifesti. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1940, 258 səh.
9. Bir gəncin manifesti. Bakı: Azərbaycan LKGİM nəşri, 1940, 258 səh.
10. Xalqın ürək sözü. Bakı: Azərənşr, 1941, 18 səh.
11. Vətən (hekayələr). Bakı: Azərənşr, 1942, 38 səh.
12. İlyas. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1942, 24 səh.
13. İsrafil. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1942, 26 səh.
14. Şərbət. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1942, 56 səh.
15. Vətən yaraları. Bakı: Azərənşr, 1943, 12 səh.
16. Həyat hekayələri. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1945, 156 səh.
17. İki rəssam. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1947, 12 səh.
18. Yeni kəndin adamları. Bakı: Azərənşr, 1948, 44 səh.
19. İlk vəsiqə. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1949, 24 səh.
20. Söyüd kölgəsi. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1951, 20 səh.
21. Təzə şəhər. Bakı: Azərənşr, 1951, 264 səh.
22. Bir gəncin manifesti. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1953, 201 səh.
23. Sadə hekayələr. Bakı: Azərənşr, 1955, 224 səh.
24. Fitnə. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1955, təkrrar nəşri: 1962, 1966.
25. Yaşdırlarım. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1955, 226 səh.
26. Yuxu və külək. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1956, 12 səh.
27. Seçilmiş əsərləri (iki cildə). I c. Bakı: Azərənşr, 1956, 500 səh.
28. Seçilmiş əsərləri (iki cildə). II c. Bakı: Azərənşr, 1957, 532 səh.
29. Yolumuz hayandır. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1957, 247 səh.
30. İnsanlıq fəlsəfəsi. Bakı: Azərənşr, 1961, 408 səh.
31. Bir gəncin manifesti. Yaşdırlar. Bakı: Azərənşr, 1964, 452 səh.

32. Bir gəncin manifesti. Bakı: Azərnaşr, 1965, 452 səh.
 33. Söyüd kölgəsində. Bakı: Maarif, 1965, 42 səh.
 34. Gülbəsləyən qız. Bakı: Azərnaşr, 1965, 334 səh.
 35. C.Məmmədquluzadənin realizmi haqqında. Bakı: ADU nəşriyyatı, 1966, 70 səh.
 36. Seçilmiş əsərləri (dörd cildə), I c. Bakı: Azərnaşr, 1967, 519 səh.
 37. Seçilmiş əsərləri (dörd cildə), II c. Bakı: Azərnaşr, 1967, 499 səh.
 38. Seçilmiş əsərləri (dörd cildə), III c. Bakı: Azərnaşr, 1968, 526 səh.
 39. Seçilmiş əsərləri (dörd cildə), IV c. Bakı: Azərnaşr, 1968, 474 səh.
 40. Gülüş bədii silah kimi. Bakı: ADU nəşri, 1968, 40 səh.
 41. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı (dərslük). Bakı: Maarif, 1969, 348 səh. (şərikli).
 42. Kərpickəsən. Bakı: Gənclik, 1969, 12 səh.
 43. Şəfqədən qalxanlar. Bakı: Gənclik, 1972, 272 səh.
 44. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı: Maarif, 1972, 280 səh. (şərikli).
 45. Klassiklər və müasirləri. Bakı: Azərnaşr, 1973, 296 səh.
 46. Silah qardaşları (hekayələr). Bakı: Gənclik, 1974, 293 səh.
 47. Xeyir və Şər. Bakı: Gənclik, 1976, 19 səh.
 48. Dağlar dilə gəldi. Bakı: Gənclik, 1978, 176 səh.
 49. Dahi söz ustası. Bakı: Yazıçı, 1978, 90 səh.
 50. Dirilən adam. Bakı: Yazıçı, 1978, 414 səh.
 51. Bir gəncin manifesti. Bakı: Gənclik, 1980, 256 səh.
 52. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1982, 428 səh. (şərikli).
 53. Yaşılard (roman və hekayələr). Bakı: Azərnaşr, 1984, 374 səh.
 54. Bir gəncin manifesti. Bakı: Yazıçı, 1984, 224 səh.
 55. Ləyaqət (hekayələr və povest). Bakı: Yazıçı, 1984, 360 səh.
 56. Seçilmiş əsərləri (iki cildə), I c. Bakı: Azərnaşr, 1986, 463 səh.
 57. Seçilmiş əsərləri (iki cildə), II c. Bakı: Azərnaşr, 1987, 445 səh.
 58. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları (dərs vəsaiti). Bakı: Maarif, 1988, 279 səh.
 59. Seçilmiş əsərləri (Birinci kitab), B., Çarşıoğlu, 2008, 438 səh.
 60. Seçilmiş əsərləri (İkinci kitab), B., Çarşıoğlu, 2008, 462 səh.
 61. Seçilmiş əsərləri (Üçüncü kitab), B., Çarşıoğlu, 2008, 450 səh.

MÜNDƏRİCAT

I FƏSİL. Ömrün mənalı anları.....	17
II FƏSİL. Həyatımda yaratdığım ən böyük əsərim – ailəmdir.....	205
III FƏSİL. Mir Cəlalin əsərlərinin səhnə həyatı.....	289
IV FƏSİL. Şəxsi arxivdən əlyazmalar.....	305
V FƏSİL. Epistoloyar irs: ünsiyyətin canlı şahidi.....	343
VI FƏSİL. Bioqrafik məlumat.....	371

Teymur Əkbər oğlu Əhmədov

Mir Cəlal

**FOTOSƏNƏDLƏR,
ƏLYAZMALAR
EPİSTOLYAR İRS**

**II
CİLD**

Nəşriyyat redaktoru: Suğra OSMANOVA
Texniki redaktor: Elnur ƏHMƏDOV
Bədii redaktor: Fəxr VƏLİYEV
Səhifələyici: Sədaqət KƏRİMOVA

Yığılmağa verilməmişdir: 01.10.2013
Çapa imzalanmışdır: 30.05.2014
Nəşrin ölçüsü: 70x100 1/8
Fiziki çap vərəqi: 47,5
Sifariş: 033/14. Sayı: 500 ədəd.

NURLAR

NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

Bakı, Az1122, Zerdəbi pr. 78 / Tel: 4977021
Faks: 4971295 / E-poçtu: office@nurprint.com

Ar 2014
2250

103124